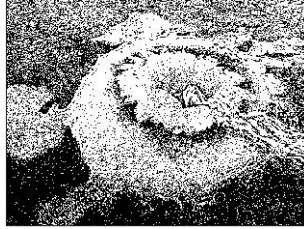

forrás

37. ÉVFOLYAM 2005. 2. SZÁM

Maurits Ferenc	3	Szürkület, szürkületben (<i>Csendéletek az ötvenes évekből</i>) (vers)
Győri László	6	A három Császár
Szabó T. Anna	9	Filoméla; Dal a szülőkről (versek)
Podmaniczky Szilárd	11	Hacsek és Sajó (és a művészet)
Kiss Benedek	14	Húsvét Szentgyörgy-hegyen; Krisztusok, lehorgadt fejjel; Tündér Baka; Szavalóversenyek Akasztón, Mikuláskor (versek)
Tandori Dezső	18	Az én Gergely-naptáram
		<u>Mai magyarok – mai magyarokról</u>
Fried István	33	A pompeji strázsán (<i>Faludy György: visszhang és poézis</i>)
Márkus Béla	42	Remekművek világa (<i>Pillantás Szilágyi István pályájára</i>)
Bombitz Attila	46	Történet, pontosan (Újabb flugblattok Darvasi Lászlóról az Egy könyvmutatóványos legendája sorozatból)

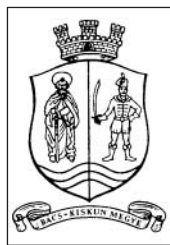
Lackfi János	53	Helyben utazva, sokszorozódva (Mottvumkeresés az első Nyugat-nemzedék lírájában)
Bende József	64	„Valami idegen” (Magyar–francia írói kétnyelvűség és nyelvváltás 1945 után)
Korcsof Balázs	77	A Mester és „mortaléka” (Balassa Péter és az új magyar próza) ***
Baráthi Ottó	81	A szegénység (Mai valóságunk szomorú szelete) ***
Fehér Zoltán	93	Mivé levél cángó-magyar? (Halász Péter: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához)
Janó Ákos	101	„Nagy Szeder István... kinél jobban senki se szereti városát” (Zelei Miklós: A halasi norma)
Bakonyi István	103	Keserűség és fájdalom (Szikra János: Ablakomban kutya ugat)
Kríza Ildikó	105	A pityke és a kökény (Dékány Ráfael válogatott népmeséi az 1800-as évek második feléből)
Maurits Ferenc		grafikái

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun

Megye Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: www.rkk.hu/forras • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Maurits Ferenc

Szürkület, szürkületben csendéletek az ötvenes évekből

„nyénye
magas
karcsú
angyal...”

*

teca
megnémult
egy téli este

megfagyott
benn a szó
mindörökre

*

nacsa bácsi
nagyokat sántítva
megérkezik
a körösztig

félrebillen vele
a bácska utca

*

anya
litániára készülődve
kinyitotta
a barna szekrényt

*az áldott
puha
ruhaillat
rezgő szürkületben
elkísért
a templomkertig*

*

*kuglófot
sütött
krisztina*

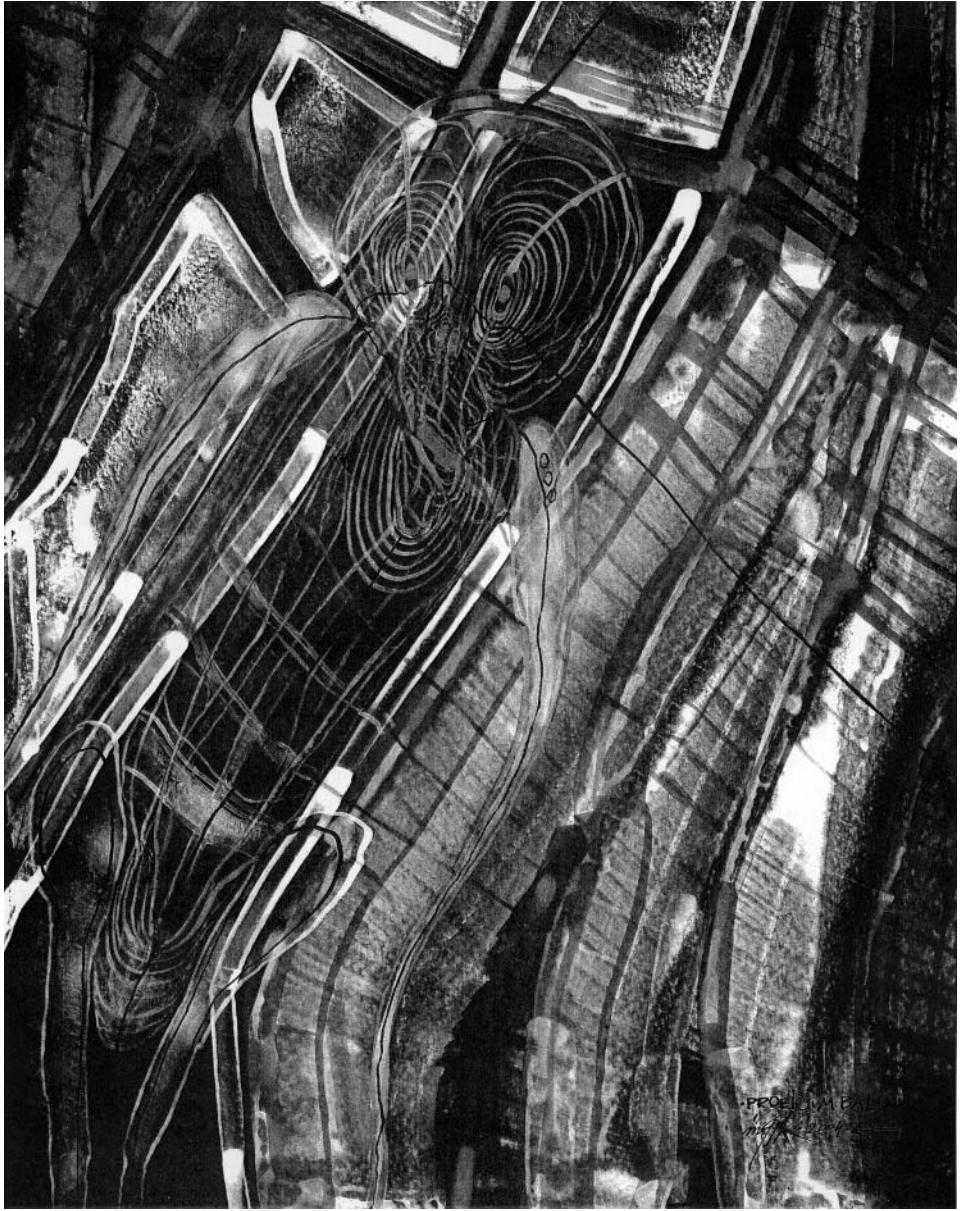
*kakaóval
mazsolával*

*kerek
gőzölgő
szobor
a tündöklő
konyhaasztalon*

*

*albert
sápadtan
benyitott
a virágoskert felől
elköszönni*

*nyénnye
már a beszüremlő
fényben
megérezte
a ragyogó
halált*

Győri László

A három Császár

Hárman voltak. Néhány éve meghalt a legutolsó is. Nincs már Lócon Császár. Három Császár, három férfi. Ridegen, kajlán, odakint a tanyán. Az öregnek valamikor lehetett felesége, kellett lennie, mert volt két fia, de azt az asszonyt már nem ismerte senki. Nagyon nagy baj történhetett, ha egy olyan világban, amely csak az esküvőt ismeri, elváltak egymástól. A feleségnek attól kezdve még a nevét is kitörölte az emlékezet. Már csak egy-két ember tudta, minek hívták, de lassan-lassan ők is elfelejtették. Akkor se történt volna semmi, ha megőrzik, mindegy volt, így vagy úgy esik. A válás oka meg végleg visszahúzódott. Nagymamám az öreg Császár testvére volt, neki tudnia kellett, miért mentek széjjel, ám hiába kérdeztem, elhajolt előle valami aprósággal, még csak nem is kelt ki elle: *az a gonosz, az a néember!*, ami még rosszabb, mintha leszedte volna a keresztvizet róla. Átadta az enyészetnek, amelyből nincs már feltámadás.

A három Császár: a két Mihály meg János a templomon túl azon az oldalon a harmadik dűlőben élt, három odaaszott, világtól elrugaszkodott, kemény remete. Az öreg Mihály, hogy túladtak az asszonnyal egymáson, azután ahogy Toldi Miklósnak, nővel sose esett dolga, ő sem járkált szoknya után, az ő ingét se találta senki asszony annyira szennyesnek, hogy áztatóvizébe hajtsa. A két fiú vette a példát, inkább maguk főztek, mostak, mintsem valami idegen avatkozzon a dolgaikba. Amit aztán annyira vittek, hogy nemcsak saját földjük, saját tehenük, saját birkájuk volt, ami a világ legtermészetesebb dolga, ha már parasztnak születtek, de nemcsak efféléik, hanem volt még saját kovácműhelyük is, a lovat ők patkolták, az ekét, a vetőgépet ők hozták rendbe, ők javították meg; ha elkezdett a falu kendert termesztetni, föltaaláltak a kendervágó gépet, ha a falu ciroktermelésbe fogott, kitalálták a cirokmagleverő hengert, dughagymához a dughagymakivető ekét, ha a bográcsba nem lehetett a birkát levágni, kitalálták hozzá a fekete kost, ami körbejárt a pusztán mint áldozati bárány. De sok ürühúst ettek azokban az esztendőkből!

Azt az ürühúst azonban meg is kellett sütni. Egyáltalán sütni-főzni kellett, ha nem is volt asszony a tanyán. Az egyik héten az egyik, a másik héten a másik, a harmadikon a harmadik rakta meg a tüzet a konyhában, sorban főztek, sorban

járt a fakanál, mint éjszaka a kutyaugatás. Amelyiknek nagyobb *ándungja* (kedve) volt hozzá, az jobbat főzött, amelyiknek kevesebb, azért is szóltalanul megették, akkora békében éltek. Azon a tanyán lárma ugyan el nem hangzott, nemcsak hogy meztelen csonton veszekedtek volna, koncon sem ugrottak össze. Igaz, a konchoz konc is kellett volna, konc pedig nemigen került. Régi magyar mondaná rá: nemigen *kapódzott*. A se nem szegény, se nem gazdag tényszerűen él, szikáran, kiegyengetett lélekkel, mint a krumplipüré, nem esik benne hanyatt az ember. Azon a tanyán a pulyka volt a leglármásabb teremtmény, nem *ortályozott*, nem hangoskodott senki; nem volt hejehuja, de nem volt hajcihő sem.

Arra a tanyára öröm volt kijárni. Öröm volt kérni tőlük bármit. Úgy szakadtak el tőle súlytalanul és szabadon, mintha nem is lenne. Eddig mi őriztük, ez-tán őrizze más!

A gyerekek tízéves koruk táján elevenekkel akarják magukat körülvenni, a tárgyak, a játékhalmik után, főleg, ha nincsenek Pál utcai fiúk vagy Timur és csapata, állatokból alakítanak maguk köré bandát. Nem voltam én magamnak való, az utca minden kölyke, a Melis, a Pálfai, a Pavuk, a mit tudom én már kik, valamennyien a barátaim voltak, együtt fociztunk késő estig, együtt élveztük a *stukkülve* nevű játékot, az országosdit („*Hol van az a híres-nevezetes, bablevesbe belemártott, onnan is kirántott – Hollandia!*”), de velük csak a játékokat éltem végig, nem voltak rejtélyes, magasabb rendű, örök céljaink, amelyekre a Hajnal utca föl is esküdne életre-halálra, hogyha úgy hozza a sors. Megszerveztem tehát *palás-tomban*, konspiratívve a VITE nevű egyesületet, ami belőlem, egy több nap munkájával gondosan megfaragott, ráspollyal, smirglivel, üvegdarab élével finomra csiszolt fatörből, valamint egy bádogból (pléhből) kivágott mennykőből állt, és amely a Villám Titkos Egyesületet rejtette, nem volt szabad elárulni, nem is járt el a szám, ha most nem árultam volna el, örökre titok is marad. Ennek a szörnyűségesen titkos társaságnak székhelye, irodája is volt. A disznóólban! A titkos kést, a titkos jelvényt a disznóól mélyén rejtettem el a tetőcserép alatt. A kés idővel a tűzre került, a jelvény meg a sárba, az egyik összetörve, a másik összegyűrve – én épen, égési sebek nélkül éltem túl a nagy halált, és elindultam Lócra, a lóci tanyavilágba, hogy állatokkal, mégpedig galambokkal lépjek most már nem sub rosa szövetségre, hanem nyíltra, mert egy titkos egyesületet el lehet dugni a világ elől, galambokat azonban elég nehéz lenne. Úgy indultam estefelé, hogy későre, szürkületre érjek ki hozzájuk. János, a legfiatalabb Császár hozta a létrát, mászott fel az eresz alá, ahol a galamboknak vájt odúk álltak sorban. A sötétben fogta, amit ért: vöröset, kéket, tarkát. Fogta, ha nem csaptak ki már akkor, amikor megérezték a veszedelmet. Az eresz alatt végighullámozott a ribillió, a fiókák még csendesebben ültek az odúk mélyén, a nagyok vastag szárnycsapásokkal dörrentek kifelé, s János bátyámat homlokon verték, úgy kalimpálózott, mintha szúnyogokat kergetne az éjszakában. A foglyok egy zsákban merültek el számlátlanul, egy ideig vergődtek, aztán megadták magukat a sorsnak. – Na, elég lesz? – Elég! A fél zsák vadócot, mint egy fél zsák élő krumplit, az ajtó mellé raktuk; a macskák kerülni kezdték őket, bele-beleakaptak a batyu oldalába, a ga-

lambok meg odabent nagy-nagy halálfélelmet éreztek. János bátyám belerúgott a macskákba, karikában röpültek a porba, nyávogva elsompolyogtak, mi pedig a konyhában körbeültük az asztalt. A sarokban állt, s nem szék, hanem lóca környékezte. A közepére odaraktak egy nagy tál, egy nagy cseréptál gyönyörű, fehér aludttej. Bal kezünkben emberes karéj kenyér, jobbunkban kanál, nem fa-kanál, nem vagyunk a középkorban. Merítünk, nyelvünk, merítünk, nyelvünk. A fehér aludttejre leszáll az első légy, aztán a második, a harmadik, szállnak, nyüzsögnek, sisteregnek, belefutad az első, a második, a harmadik, mi pedig meggyünk a kanállal az erdőben, kerülgetjük a fákat, belemerítjük találmra a tálba, de zümmög a kanál, ejnye. Nézem a három férfit, a három Császárt, kilesni, ők hogy kelnek át ezen a bukkánón. Kanálhegyre veszik a legyet, hátracsapják a vállukon át, mintha a világ legtermészetesebb, királyi udvarba illő dolga volna, s ennek a szertartásnak a kíséretében a cseréptál fenekére jutunk, ahol már nincs több élet.

Szabó T. Anna

Filoméla

Lengyel Balázsnak

*Madár voltam egykor, madár leszek:
épp csak átmenetileg vagyok ember.
Szállok, dalolok, őrzöm fészkeket.*

*Sármány, poszáta, rigó, vadgalamb,
csilcspcsalp füzike, cinke, szürkebegy:
tőlem zsiszereg és beszél a lomb.*

*Légbuborékos jég alá bukom,
mint feketefejű búvármadár,
pöttyök gyöngyöznek zsíros tollamon.*

*Szállok a sötétedő víz felett,
túcsőrű, fehér tündércsér vagyok,
befogom a sóspermetű szelet.*

*Kígyászkeselyű: elszántan futok,
táplálékot les örvös, vad szemem,
tekereg, szisszen: rögtön lecsapok.*

*Nádlábam felett hullámzó nyakam
rózsaszín, mint horizont csíkja este.
Flamingó vagyok, megperzselt a nap.*

*Makkot török, rikoltok, csárogok,
kíváncsiskodom, szarkákkal verekszem,
izgága, szentelen szajkó vagyok.*

*Agyagüregből zurranok elő,
kékbarna villogású szalakóta,
a gyors vadász, a parti fészkelő.*

*Remeterigó: énekem meleg,
felcsipkézi a tömött lombú fákat.
Sárból építem csészefészkeket.*

*És végül ott vagyok, ha minden elhagy,
dalommal mézezem a hívős éjt:
fülemülecsattogásban alhatsz.*

*Elbeszéltem a történetemet,
a bántalmat, mi emberbőrben ért...
Ki érti? Mindig lesz, aki megért!*

Dal a szülőkről

Szabó Magdának

*Lettünk kerített kertek
a világ vadonában,
megóvtak, kik szerettek,
a vad ösztönök ellen,*

*húztak erős palánkot,
ültettek jó gyümölcsfát,
tisza kutakat ástak,
oltsa vándorok szomját.*

*Mibennünk menta zöldell,
citromfű, rozmaring,
a lomb közt rigó fészkel,
ringló és alma ring,*

*s ők járnak-kelnek bennünk
a fejlődő fák alatt,
ollójuk metsz, de közben
a kezük simogat.*

*Ők beszélnek belőlünk,
övék a mag, a szó,
mi csak a föld lehattunk,
a virághordozó,*

*és lettünk olyan kertté,
hogy örül, aki lát,
s palánkkal tartja távol
támadó vadonát.*

Podmaniczky Szilárd

Hacsek és Sajó

(és a művészet)

Hacsek: Pincér, fizetek!

Pincér: De még nem is rendelt semmit!

Hacsek: És az mennyibe kerül?

Pincér: Semmibe.

Hacsek: Jó, ezt állom.

(Pincér el. Sajó belép.)

Sajó: Nicsak, egy Hacsek!

Hacsek: Hát hol volt eddig, Sajókám, hogy nem láttam hál'istennek?

Sajó: Ne is kérdezze, elszántam magam.

H.: Nem tudtam, hogy maga mezőgazdasággal is foglalkozik.

S.: Nem elszántottam. Elszántam magam.

H.: És mire?

S.: Nem élet az élet, ha az ember nem ismeri a nagy filozófusok műveit. Két hónapja bújom a könyvtárat.

H.: Mért bújja? Olyan alacsonyak, hogy nem lehet fölállni?

S.: Ne hülyéskedjen! Tudásszomj.

H.: Nem is tudtam, hogy ilyen jó kimérés működik a könyvtárban.

S.: Nem tud maga semmit. ...amikor az ember feje szomjúhozza a tudást...

H.: Kiszáradt az agya? Pincér, hozzon ennek a szegény embernek egy pohár vizet! Szívószállal, mer' az agyába lesz.

(Pincér be, lerak.)

Sajó: Dehogy száradt ki. A könyvtárban végre csend van és nyugalom.

H.: Ennyi erővel temetőbe is járhatna.

S.: Csakhogy ott nincsenek könyvek.

H.: Ha megkér egy tehertaxist, pár fuvarral kivisz egy köbméter könyvet.

S.: Ugyan, Hacsek, nem lehet akármit olvasni. Nem mindennap talál olyan szerzőt az ember, mint Nietzsche.

H.: Nincsen?

S.: Nietzsche.

H.: Maga mondja. Ha nincsen, olyat tényleg nehéz találni.

S.: Le mertem volna fogadni, hogy nem ismeri.

H.: Tudja, hány emberrel találkozok én egy nap? Pincér, kocsmáros, csapos, büfés, felszolgáló... Nem tudom megjegyezni mindenkinek a nevét.

S.: Ne számárkodjon már! Nietzsche mondta ki először azt, hogy Isten halott.

H.: Kimondotta ezt mondta?

S.: Ezt.

H.: És még él?

S.: Nem.

H.: Na látja! Nem kell annyit beszélni, mer' agyrázkódást kap az ember.

S.: Mért kapna az ember agyrázkódást a beszédőtől?

H.: Beszél-beszél, ...oszt ráesik a fejére egy szekrény.

S.: Mért pont szekrény?

H.: (*sunyin*): Mert biztosra akartak menni.

S.: Hacsek, maga javíthatatlan.

H.: Mint a kispolszki.

S.: Fogadjunk, hogy ezt a nagy gondolkodót se ismeri! Kant.

H.: Melyik kant? A vadkant?

S.: A filozófust, maga szerencsétlen. Nincs magának ízlése.

H.: Hát, ugye, a nőstényt valamivel jobban preferálok. Nem volt felesége?

S.: Disznó. Hogy maga ekkora kaliberű embert se ismer! Szégyen.

H.: Nem lehetett olyan túl nagy kaliberű, mer' nem hallottam, hogy akár egyetlen golyót is kilőttek volna belőle.

S.: Menjen inkább nyugdíjba, ember, oszt vizsgálta magát naponta kétszer, elől meg hátul.

H.: Azért lassabban azzal a fejőszékkal.

S.: Miféle fejőszékről beszél?

H.: Sajókám, még maga beszél itt nekem? Kiszáradt agy? Tudásszomj? Nem ismeri a Rejtő könyvét?

S.: Melyikre gondol, szentséges szűzmária!?

H.: Betűzőm (*mutatja, mint egy szalagcímet*): Előretolt fejőszék.

S.: Hacsek, ha magából négy volna, a négyet átkeresztelnék prímszámmak.

H.: Ugyan, nem oszt, nem szoroz!

S.: De legalább Spinózáról hallott!?

H.: Hallani hallottam. De ritka. Errefelé nagyon ritka.

S.: Miről beszél már megint, Hacsek?

H.: Viszont, ha jó fokhagymásan van elkészítve, lágy tükörtojásokkal, az talán jöhet.

S.: Ne idegesítsen már, nem spenótról beszélek. Spinózáról, maga agyalágyult.

H.: Nézze, Sajókám, ne kritizálja az én ízlésemet. Ha maga nem szereti a Spinózáját fokhagymával és tüktojással, arról én nem tehetek.

S.: Ember! Szótagolom: Spi-nó-za.

H.: Vagy úgy!? Nagy ravasz maga. A mimóza spinkókat nevezi Spinózának. Hát, az nem jó, ha fokhagymás. Viszont tükörtojást ráütni, mondjuk nyolc után a rökamién, a spinkóra. Az már valami.

S.: Hacsek, magával olyan beszélgetni, mint fáradt olajban szandált próbálni.

H.: Rosszabbra számítottam.

S.: Lehet ennél rosszabb?

H.: Persze. Gumikalapáccsal virágot öntözni.

S.: Hacsek, magában semmi igényesség. Mondja meg őszintén, mikor olvasott utoljára.

H.: Le akar jártni? Itt a pincér előtt? De nem fog sikerülni. Minden reggel megolvasom, hogy mennyi pénzem maradt az éjjel.

S.: De könyv, az nem volt a kezében!

H.: Dehogynem. Telekkönyv.

S.: Abból csak kivonatot adnak.

H.: Ne csodálkozzon, a pálinkát se adják töményen, az is úgy jó, ha ötvenszázalékos a kivonat.

S.: Úristen! Mondja, Hacsek, magának hány mozijegyet kell venni, hogy megért-sen egy filmet?

H.: Ha nagyon folytatásos, akkor sokat. Karburátor négy, öt, hat.

S.: Szóval maga ilyen filmeket néz. A művészfilmek meg haldoklanak.

H.: Hát ez az. A múltkor is néztem egyet, a végén mindenki életben maradt. Hol van ebben a realitás?

S.: Mert maga szerint az reális, amikor halomra lőnek mindenkit?

H.: Nem, de azért ennyire rosszul célozni...

S.: Hacsek, magának az alapokig kéne visszamenni.

H.: A lapokig? Megfogadtam, tíz előtt nem kártyázok.

S.: Nem mondok mást, mert megőrjít: kezdje mondjuk... mondjuk Ciceróval.

H.: Utálok a macskákat.

S.: Ember, Ciceró az nem macska.

H.: Nem? Akkor mért hívogatja folyton, hogy cic, eró!

S.: Na, jó, maga zselatinnal rétegzett betonszivacs. Erre mit lép? Arisztotelész.

H.: Megadom magam.

S.: Hogyhogy?

H.: Tudja, Sajókám, már három éve van itt a pincérnél egy kis tartozásom, de ne fáradjon vele, majd megadom magam.

Kiss Benedek

Húsvét Szentgyörgy-hegyen

*Nyugatról felszakadnak a felhők,
csattog a rozsdafarkú az ablak alatt,
a dundi mandulafák, mint a delnők,
rózsaszín fátylakat bodorítanak!*

*Lángra kap a venyigerakás,
ami eddig csak füstölgött az aljban,
a meggyfák arca meg csupa pattanás,
pedig nem virradat – alkonyat van.*

*Húsvét estéje – borral áldozok,
irigylük csirregve a verebek,
gyertyát égetek, tüzemre fát rakok –
fáztam egész nap épp eleget.*

*Most Krisztus király, megnyúlva, egyenest,
talán a lángból, felröppen az égbe,
porhüvelye sem marad, az is már szellemtest,
bár csorog,
mint a csapok végén a nedv,
2000 éve
csorog itt lent a vére.*

Krisztusok, lehorgadt fejvel

*Sokféle az ember s esendő,
de egyformák mind a Krisztusok,
kísértének úton, útfélen,
merre száguldok s baktatok.*

*Mire a lekókadtt fő, a lankadt,
lecsüngő kar, önfeladás?*

*Jöhet, jön még a kínhalálra
megváltás, víg föltámadás?*

*Jönnie kell! – sugdosom, súgom,
merre száguldok s baktatok.
Ne szégyelljétek pőreségtek,
megfeszítettek, Krisztusok!*

*Ti, a halállal párban élők,
mégis életre szavazók,
tudjátok-e, hogy irigyelnek
a szabadnak hazudott alattvalók?!*

*Takarózunk mi minden rongyba,
takaróznánk előletek.
De pőrén állunk, bár irigy göggel,
a rongyainkban előttetek.*

Tündér Baka

*Pehotnij – az voltál Pistám, tündér baka,
szíved szuronyától fölvérzett az éjszaka.*

*Éneket úgy még, magyarul, kevesen tudtak,
ahogy – lépdelvén balsorsod felé – te fűjtad.*

*Istent daloltad – hová is fordulhat rendőr fia?
Így született, pokolban, mennyei harmónia.*

*És képek, képek, miktől vakult a mennybolt.
Édes Pistám, ki voltál, azt mondják rád már – nem volt.*

*Pedig vagy, fájsz és vérzel, villámlasz a felhőkben,
valahányszor özönvíz képében látogat Isten.*

*S elcsitulsz csermelyekben, folyásban, patakparton.
Szege, Szekszárd fölött te szállsz le, nem a mákonyos
alkony.*

Szavalóversenyek Akasztón, Mikuláskor

1.

*András-nap múltán az óra
keményen kongat,
hámba fogják ilyenkor és
megzabolázzák
a gyerekek
a Holdat,
így repülnek messzi
Olümposz-tájra,
Akasztón béke ül,
és kiül
szemükben versek varázsától
viola, mályva!*

2.

*Alszik a mackó,
ömlik a hó,
roppan a kacsatollú
jégtakaró –
hol vagy, füttyörögi
sárgarigó?*

*Hol? bíz a könyvtár
termeiben,
párosan, egyedül,
rengetegen:
sárgarigókkal teli a padok,
avagy széken kuporogva csak
verseket mondanak
kicsik-nagyok!*

Tandori Dezső

Az én Gergely-naptáram¹

Összeáll, szétáll kiáll?

Jegyzetpusztítás

I

A „modern” (a jelző mindig mást jelent így) próza történetében oly sok elmélet tanúi lehettünk már (kik?), s előfordult, hogy – mint maga Virginia Woolf is, az egyetlen olyan 1920–1940 közti modernista, akinek prózája nem, hogy nem avult, de a maga módján az egyik „a próza!” változat – az életpályán belül, tehát ki-ki a maga Gergely-naptárjának még jócskán befejezetlenjében, akkorákat változtatnak felfogásukon, hogy csak na. Az ítések például az itt említett nagy írók munkáit elemezve (én nem elemzem őt, mert egy másik folyóirat hasábjaira már rég elígérkeztem szakszerű prózavizsgálódásokra V. W. négy, történetesen általam fordított könyve alapján, de még igencsak bizonytalan vagyok, említsek-e egyetlen személyes élményt is, tehát ne azt próbáljam-e inkább, a lehetetlent, hogy objektíven nézem a négy könyv, ismétlem, szakmai fejleményeit, eszköztárát, mikéntjét), az ítések lelkesen felkapták tehát a szándéknyilatkozatokat, mint tyúk a porból azt a bizonyos rezgő matériát, a mondás szerint, s így a fejünk is szétáll, mert annyi minden kiáll (a szegény prózának). Legyen, mint bizonyítottan lett már, joyce-i (Woolf elismeri, de bírálja ezt a lehetőséget, szűknek nevezvén az ottani „én”-t), legyen cselekményirtó, legyen, mint maga Woolf is, visszatáncolt kicsit, esszéregényesen cselekményes mégis, legyen... Nos, az általam fordított négy regény, meg a régebben megjelent, hiánycikket jelentő Woolf-esszék, az Orlando: lettek. Ritkaság, hogy valami ennyire ne avuljon, mint a Woolf-próza. Szegény, hogy Albee drámája révén megkapta az utókor ripők-ségét, meg hogy – szerencsére nálunk nem összevissza ismeret – „magánsorsa” túlzott szerepbe jutott (magam nem is tudom, hogyan, mi és miért?!), de a lényeg a lényeg. Magam sem fogalmazok bonyolultabban, akkor hát. A regény, maradjunk ennél (novellát, esszét, más prózai műfajokat hagyjunk), úgynevezett „trükkösségének” jelenségét is divat taglalni ma, sok igazságot és sok felszí-nességet görgetnek (képzavar, pardon) a dolgozatírók. Olvastam egy ilyet a minap, hát kb. csak Esterházy munkásságának dicséretével érthettem egyet belőle (az se semennyi, csak én még a magam Esterházy-kedvencét, a Duna-regényt is a trükkösek közé sorolnám), de hogy a trükkregény fogalma abban merülne ki, hogy (szabad sok „hogy”-gyal élni, ezt is tapasztalom, rendben!) az

író nem mondja el mindenható isteneként az adott alak történetét, hanem ehhez fondorlatokat alkalmaz, szerintem ennyi kevés. Vagy ha elég, ha ez döntően jellemző, hát némely Agatha Christie-nemesponyva is ide illhetne (ahogy a komolyan értékelt irodalomba akkor sem illik, ha mai értelmiségi grillsütögetők – undorító, de jól gyilkos kifejezés! – a maguk kis élményei közé sorolják a Mesternőt, s főleg úgy még huszonöt éve volt nagy széplélek divat Ő), semmiképp sem sorolnám a trükkregények közé a manapság messze túlértékelt, s ikonjellegét rombolva inkább Örleynek s az őt idéző Illés Endrének volt – gondolom! – igaza, na, mindegy, de ide sorolnám (szóismétlés) Poe-t innen-onnan, mindenképp dr. Jekyll és Mr. Hyde történetét, kicsit a nálunk Máraival ellentétben meg messze értéke alatt kezelt Evelyn Waugh-t, Ottliktól nem a (Medve ide vagy oda) nagyregényt, hanem a „Hajnali háztetők”-et, meg kicsit a „Próza” bizonyos vonatkozásait is, aztán Swiftre végképp nem ez a jellemző..., de ide illik a remekbe szabott regények egyike, a talán Saltentől származó „Egy kis bécsi kurva”, egyáltalán, az erotikus irodalom java..., s nem mellesleg jegyzem meg, hogy – bizonyos, hamar beálló gyomorrontásig – az erotikus irodalom így aposztrofált „java” legalább tiszta próza annyiban, hogy arról szól, amiről szól, s nem szennyezi... ah, nem „szexuális ármány” (Jékely szava), az bőven... hanem... politika, zagyva pszichológia, a szegény Jóisten nagy bekeverése, vagyis inkább összeáll (bár trükkös), nem szét, s hatása csak ennyi, semmi nincs, ami meg ne valósulna benne, nincs, ami tovább „kiáll” (várakozást hoz).

Tehát a regény mintegy fogalmi malmok fogainak őrlése-tárgya lett, s okosabbnak tartom, ha objektíven elhallgatom, hogy mintegy – minimum – hús, de talán huszonöt ily opusz révén, csak elhallgatottan (fáradtsága lehet az ítéztársadalmunknak? verejtékkal? vagy spontánul ily jól megy?), prózaíró lenne e sorok írója is (lennék én). Itt, mondtam, Woolffal nem szabad foglalkoznom, bár jegyzeteimet, melyeket „belepusztítok” e dolgozatba, Woolf-feljegyzések papírajairól vagdosom le olykor, s a magam úgynevezett morgásaival és dohogásaival (na kösz! ez is szép fejlemény, e minősítés, ki is tértem rá másutt, „dorgás és mohogás” alcímmel) sem; ellenben, hogy vásárra vigyem a bőröm, mégis egy fogalmi akármicsodába megyek bele.

Ez a másutt már sokat emlegetett elderítés-felhárítás, mint wittgensteini utóelem, mint egzisztencialista elem, mint regényírói (egyáltalán: írói) elem, rövidebb nevén az elder-felhár.

S végképp tüzet ígér fejemre, ha rögtön előre is bocsátom, hogy emez oly tiszta fogalomnak épp a teljes tisztázása a lehetetlen, mert...

De lássunk hozzá.

II

Induljunk el, te meg én... s jön aztán, Eliot nagy versében, ugye, hogy mikor kiterül az éj a város egén, mint a beteg a műtőasztalon (Vas és Kálnoky fordításait keverem), de én ezt viccesen így változtattam meg (csak magánhasználatra, persze, nem publikálásira): „Gyerünk akkor, angyalom, mint a műtőasztalon”. S ezzel szoktam biztatni magam, ha kényesebbekre vágok.

Kényesnek itt számomra maga a Tractatus-7 bizonyul(t), de nem akarom ismételtetleg részletezni. Bár az ismétlést (magamnál) megvédtem már eleendőképp másutt (s e hasábokon is tán), mint az elméletíró Umberto Eco által is evidenciának tekintett stíluseszközt, vannak aggodalmaim. Kínos ne legyen olvasómnak, hogy újra találkozik az alábbiakkal:

hogy amikor Wittgenstein azt mondja, „Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen”, óhatatlan megkérdezem, ez a „wovon”, tehát az „amiről”, ez konkrétan meglévő valami, amit tudok ugyan, de elhallgatok (illemből, célszerűségből, reménytelen rálegyintéssel, nem írok ki másokat stb., kiáltván), vagy ez a Tractatus 6.522 pontja alá sorolt „kimondhatatlan” mint „a Misztikus” fogalomkörébe tartozik. S ha Wittgensteinnek, a mi Örök-Kenyérünknek-És-Barátunknak lett volna tényleges, amolyan régimódi szabályos „filozófiai rendszere”, s nemcsak (stiliztának nem túl prima) génusz lett volna ő, szembekerült volna e tükörképével. Hiszen ott van még a (némi önisméltéssel! amiképpen a legjobb, egy-kötetbe-foglalt életművekben, a Kanttal és Duchamp-nal foglalkozó T. de Duve kötetében is találkozom bőven a legnyersebb önisméltésekkel, ekképp – ahogy engem aposztrofál kedvvel a honi ítéset – szószátyársággal, nem szólván az okoskodás felhozható vádjáról, meg a mindenhatóság igényéről, mellyel, mint már több lap hasábjain is élvezettel mondtam el, Herbert Marcuse vádolta meg Wittgensteint – kitartunk a próza szervezősége mellett! a Tractatus szerzője körül forog a dolog itt továbbra is!) Tractatus alapfonos 5.632 pontja, mely szerint „Das Subjekt gehört nicht zur Welt”, a szubjektum nem tartozik a világhoz, hanem, mondom már csak anyanyelvünkön, a világnak az ő határa, sic (én). Tehát ezt úgy képzeljük, ahogy már vagy tíz éve megrajzoltam (mikor kései ismerkedésem végbement, W. művéé s csekélységemé), tehát

ezek a határtáblák, s nincs a falunk neve rajtuk, ha belülről, távozóban (vagy csak épp belülről, mondom), nézzük. Az, hogy Traktátusfalva, csak az országúton „kívülről” érkezőnek áll ott.

Azonban, amit Wittgenstein mond, azt jelenti: ha mi a tábla Traktátusfalva felőli oldalán állunk, csak az áthúzást látjuk (Írországon kívül eddig mindig így tapasztaltam), tehát nincs a táblára ráírva, hogy Világ, World, Il Mondo, vagy zabutyinyér nyelven Ztyugbogongmo – nincs. Ahol véget ér a mi Traktátusfalva nevű szubjektumunk, a világ kezdődik, ám ennek olyannyira nem vagyunk részei, hogy még csak oda se írhatjuk, ugye, táblánk belsejére, hogy Világ, World, Il Mondo, Ztyugbogongmo. Odaírhatjuk, hogy Belmondo vagy Jenifer Aniston, mert az nyilván csak firka. De a világ dolgában, így az 5.632 (s ehhez nem volt szükségem musili, dodereri, krausi művelődésre), nem hazudhatunk. Ha már felismertünk valamit, az egyszerű és tiszta.

Nos, az elder-felhár dolgában semmi sem ilyen egyszerű és tiszta, az én elder-felhár egzisztencialista fogalmam inkább „azzal foglalkozik”, milyen ez, ha nincs határtábla. Ha nincs egyértelmű felderíthetőségben s elháríthatóságban a világ (önmagunk) egyetlen része, fele sem.

Itt a múltkor – s gyorsan ideismétlem – Zenonból s önmagamból indultam ki.

III

(Remélem, ha itt valami összeállogat, s nem szét, de Olvasóm érzi, valami még „kiáll” – jönni fog! –, nem tréfaságnak hiszi szavaimat senki. Olyasmire időm sincsen, TD, 66 éves, ugye, és különben is: amiképpen az operára mondják, hogy ami akkora szamárság, hogy elmondani nem lehet – a rockzene megdöntötte e tételt, s a vele kapcs. reklám –, azt eldalolják; így mondom én, hogy amit vagy erő, vagy szándék, vagy mersz úgy igazán tisztázni nincs, pl. tehetség, tehetés, azt vicc formájában adják elő. Gondoljunk rá, Kafkán a pályatársai mekkorákat mulattak, a humoristán... mármost hagyom, hogy Kafka éhezőművésze lettem étel-ital dolgán, meg a Kafka szereplőjének nagypapája, aki nem hiszi, hogy egy élet hossza is elegendő lehet a szomszéd faluba való átjutáshoz – üldöz minket ez a falu téma! –, így nem utazom én stb., de még Eliottól is bővíthetném egzisztencialista szellem- és életgerendakincsemet, ha-

gyom ezt, „A fegyencgyarmaton” címmel fordított borzadálytörténete, na tessék, egy trükkelbeszélés, tegnapelőttig elolvasatlan volt a számomra, teljes egészében vagy harminc éve nem bírtam megbirkózni borzalmával, s tegnapelőtt is örültem, hogy az aznapi kaját, két fél zsemlet sóval meg két szilvát, előre kikököttem... az iszonytól taccsoltam volna, ennyit Kafka humoráról... s a tárgyra megint!)

Mindegy, mi maradt félbe, ez az egész „mondatosdi” irodalomelméletési túlhangsúlyozás. Meg is értem. Ahogy nyilván olyan politikusokkal, kiknek kétes módon jól megy soruk, nem lenne könnyű a szegényebbség problémaköréről hiteles beszélgetést folytatni, így nem nagyon tudom elképzelni, hogy a művészi kánonok atyjai-anyái túlságosan mélyen átélt élményvilágról számolhatnának be az irodalmi műveket ténylegesen létrehozó – nevezzük így, gyarló szó, de majd keresek jobbat egyszer – „televény” dolgában. Hát maradnak a mondatnál, meg hogy hány kötőszóból a Hamletben hány módosító szó lesz, s ez a cselekmény lüktetését, ha ez utóbbi egyáltalán fontos nekik, miképpen köti és módosítja, majd a határozószók mindent meghatározása elhozza a norvégek királyságát. (Ismerjük a sztorit. No, abból, hogy az író honnan tudja – alakjainak történetét; s igen sokszor elmondtam, nem ismétlem, mert itt nincs érdekessége, ld. Evo, csak akkor ismételjünk, ha ez is szerves! nos, Ottlik egészen nyilvánvalóan erről filozofált számomra az elnyomatás éveiben hátborzongatóan izgalmas módon N. N. Á.-éknál, ahol először láttam a csodás trükkregény, pardon, a „Hajnali háztetők” mesterét, de ettől a helyes nézetvilágtól azonban még nem mentődött meg teljes üdvre – szerintem se, bár védtem – a „Buda” etc. Ebből, új mondatot! hogy tudniillik a régifajta sztorizás ideje lejárt volna, csak tévéjátékokra és sikerkönyvekre maradt örökölni... nota bene, ez laza fogalmazás az ítésektől!... ebből akkor kialakult, hogy a nyelvfilozófiai elemzésre alkalmas nyelvezet, eleve ami nyelvi, az lett fontos... holott persze fontos az, csak... ezt is hagyom, mert saját praxisomba vezetne, s 14 éve vallom, hogy aki esztétikai kérdésekben alelnökösödik, mint magam, ne kapáljon a más dombján, hasznára meg a magáén végképp ne, elégedjék az ilyen! tehát ebből jött a Tractatus 7-es pontját megkörményező, tisztességtelen ajánlatok tevőlegeseivel hírbe hozó szemlélet, *miszerint* némely dolgok elmondhatatlanok, olyan dolgok például, melyeknek elmondásához cselekményszöví tehetség kéne, ilyes igyekezet... nem pedig naplószerű tények egyszerű kiírása, mit tudom én, jó stílusban, de hát a városszéli uszodákban is úsznak olyan jó stílust, mint az olimpiai bajnokok, aztán még sincs semmi, ergo bizonytalanná vált, *kezdet szétállni a Wittgenstein bizonytalan is.*)

Elismerem, vád érhet, hogy kicsit szórakoztatóra veszem itt dolgom, de még mindig jobb, mintha unnák, ha még jobban unnák.

Ha munkámban most kis szünetet tartok, nem egyszerűen azért, hogy a Denver-klán nevű cselekményes (jézus!) tévéorozat napi adását megtekintve pihenjek, nem. Az írás arra is jó, hogy az ember nem néz meg minden olimpiai előfutamot, Denver-folytatást, Rex felügyelő-ismétlést, még rossz, bár legendás

Bogart–Bacall-filmeket sem, és egyetlen pillantás elegendő Garbo vagy Dietrich párizsi lakásának teraszára, ők elhanyagolhatók.

Mármost itt korántsem mondtunk olyan vadat, mint valaki hinné, s végképp tudatában voltunk, hogy ízetlenségek gödreibe bukhatunk – nem tettük. A következőkért nem:

elsősorban emez írásnak máris van valami búvhatása egy olyan gyakorlott, a Gergely-naptár szerint („Miért ne élne örökké?”, Liget Műhely, 1998) termékeny írógépbillentyű-koptatóra, mint én. Mert az írást, mondataim, „látomásom” (igen, igen! nem tréfálom el még ezt sem), szándékom sejthető megvalósítása fontosabb volt nekem, mint akármi mit-tudom-én-mi. Levegőzés, szemrontás, egyéb. Wittgenstein „wovon”-jának azért van irdatlan jelentősége oly szempontból, hogy „a Misztikus” (az ellenőrizhetetlen) csupán a tartalma, annak fedőszerve-e ez az „amiről”, vagy vannak (hát)terében igazi konkrétumok is, melyekről korántsem olyan alantas okokból nem lehet beszélni, azaz *kell hallgatni*, mint

– a politikai helyzet (egy zsarnoki v. félzsarnoki rendszer és fenyegetései; na ja, vittek Gulagra vagy megsemmisítő táborokba olyanokat is, akik hallgattak; hullt gyújtóbomba mind közönséges, semleges városlakók házára; zuhant rá még öngyilkos is a gyanútlan járóelőre, sorolhatnám; íme)

– az illem (ah, összeáll ilyen? ha nem jogi a fenyegetés, a megtorlásé, ha nem bulvár a sajtó stb.)

– az etika (hú! idevág még?)

– a kényelem szempontja (na, ezt aláírom bárkinél)

– egyebek.

Az illemet és az etikát sokszoros megtiprottságai miatt soroltam az alantások, inkább a megnyomorítottak-szomorítottak-alázottak közé.

Hallgatni kell, bár nem a Misztikusról van szó (erre is visszatérünk!), ha ezt kívánja az igazság.

Például egy mű igazsága. Woolffal kapcsolatban olvastam, de Duchamp is mondhatta volna (egyébként az ő egyik legnagyobb kontribúciója a sok közül ez: „A közömbösség az egyetlen igazi cáfolat”, kb. idézem), hogy a jelentést, az igazi jelentést tönkretesszük azzal, ha kimondjuk. De bizony mennyire, sokszor.

(Irodalmárok egymás közt, itt – nem részletezem.)

Tehát még egy regény fülszövegénél is vigyázni kell (tizenhét-szer írtam meg új, számomra összefoglalólagos, pontot tevő rövid regényem, a 13:87 c. könyv fülszövegét! s még mindig *nyugtalan vagyok*; de hát arról végképp hallgatnom kellett, mit is „jelent” ez a 13:87! Nem? Ha olyan fontos, akkor hallgatni kell róla. Mert, filozófusként szólva, elemzőként, nem a bármikor kimondás pillanatában rejlik igazsága, mit! valósága, hanem a kellő pillanatban történő stb., akkor és ott. Milyen egyszerű.

Ellenpéldája ennek a jegyzetpusztítás. Vagyis: hogyan használjam fel jegyzeteimet. Jó lenne egy-egy ilyen dolgozathoz minél többet felhasználni, kevesebb nyugatalanítana, jobban látnám, miért „téptem” akkor (jó, nem fényes, de) lelkemet, mikor feljegyezgettem amazt vagy ezt. Ha mármost a legegyszerűbb utat akarnám járni, vagyis azt mondanám: „következzenek a

jegyzetek... ahogy Wittgenstein legtöbb könyvében – melyeket úgy állítottak össze, már a géniusz holta után – a kis darabkák, nyúlfarkak és spárgadarabok, de mily jelesek... s majd lesz annyi ítélőerőm, hogy ami ide nem illik, azt eldobom, ha történetesen az áll rajta, hogy Totyinak saláta, krumpli, nekem két üveg káv, újság, vagy elteszem, ha nagyon más a tárgy, majd még talán” – ha ilyen hosszút mondanék, nem az van, hogy szép kis mondat, de hogy nem lenne szerencsém. Így igazam se. Mert a Misztikus szólna közbe.

Vagyis: hogy a jegyzetek bármi konkrétak is (ne kötekedjünk: és ha a Misztikusról szólnak? kíméljünk), közibük furakodna az elvontabb, óhatatlanul az összekötő szöveg, mely a buta író bölcselkedése (e viszonyban az enyémm!), s nem tudni, hogyan lenne hosszabb a dolgozat. Ha fejből írom, bízva benne, hogy jegyzeteim már élnek bennem, megvannak, nem hagyják, hogy hallgassak róluk, felderítettem igazságukat, tévességüket, mit hogy, mikor papírra vetetem őket, elháríthatatlanul megvannak, belekerülnek ebbe a munkába itt, természetesen kis százaléknyi veszteséggel, de bele...

Megérkeztünk?

Pedig ez csak egy gyenge, gyomorkímélő, krumplipapi példa. Az írásról.

IV

Természetes, hogy ha egy orrszarvú (szeretem ezt az állatfajtát) élne lakásunkban, nem fenyegetnének ugyanolyan veszélyek, mint így, hogy egy háromdekárs veréb él. (Itt, ő az említett Totyi. Szpéró, az alapmadár, könnyen van fenn csillagként az égen, könnyen integetek neki, könnyen szúrtam el a lófogadást – el akartam! nem akartam, hogy lófogadás nekem többé kiálljon! – azzal, hogy ő egy Lady, de akit megtippelnem kellett volna, az Lord of the Realm volt Angliából, s hiába, hogy Szpéró is egy Birodalom úrnője, mint Esthajnal, azért mindenre és az ellenkezőjére nem gondolhatok, meg Totyi lehet a Szpéró Szobalánya, ergo ha Égi Szobalány megy, ilyen nevű ló, ugyanúgy nem fogadhatom, mintha egy Taxi Úr nevű, csak mert jól ismert taxis vitt az állomásra. Bizony, hosszabb ismertetés tárgya lenne, *az általam kultivált* (s nem a primeren szerencsejátékos, hármasebefutózó, pénzszóró) lófogadásban mekkora volt a Misztikus, mekkora a Kockázatos stb. eleme, aránya. De az írást illetően a jegyzetek feltétlenül a Misztikust adnák így, mondanom sem kell. Most nem a 7-es pont jegyében, az a jegy nem mindig érvényes, teljesen világos, nem? Csak ha azt a rendszert vesszük fel. A valódi létezésű dolgokkal ez így áll. (Más nagy téma!) A jegyzetek a 7-es pont szép tiszta antiesetét testesítik. Azért jegyződtek, hogy megírva álljanak.

Mondtam, feltételezhető, hogy a jegyzetek mindegyike valami felderített tárgyat jelöl (tartalmaz). De... valójában feltételezhető-e ez? Nos, megint erős kötekedésre van szükség, hogy azt mondjuk (netán): „már ha nem épp a felderíthetlenségről volt szó a jegyzetben”. E kis lépcsőfok szükséges volt a továbbiakhoz.

Mert jegyzetünkkel felderítettünk (felderíthettünk) ugyan egy összefüggést, rögzíthettünk egy elemi érzetet, „tényt” – jó. Lehet. De ha ez így volna, hagy-

nánk annyiban. Ahhoz azonban, hogy szellemekben bármit is „tisztázottnak”, „felismertnek”, „felderítettnek”, „megragadottnak” tekinthessünk, nagyobb összefüggésbe kell ágyazódnia a dolognak. Itt – a jegyzetnek. Mi ez a nagyobb összefüggés?

Feltételezhetjük, hogy az összefüggés tematikus. Jó. Nekünk ez az összeállás-zéthullás. (Vigyázat, nem arról van szó, hogy a jegyzetek összeállnak-e.) Szó inkább arról van, hogy az elemiségek (a jegyzetek stb.) egyesülnek-e valami értelmet adó egész, mely...

Mely?

Felmutat, kiderít, homályt oszlatva felderít valamit (hagyjuk az olyan nem-szeretem vicceket, hogy a „felderít” szó, ha betűit összekeverjük, „elferdít”-et ad, s erre behozza valaki a mérések, észleletek olyas-eredményét, melybe a megfigyelő és eszköze is belejátszik, ne már, az agnoszticizmust én tisztaforrásosabb gyümölcsfáról szeretem szagatni!). De ez így...?

Egyenes vonalú, egyenletes mozgás. Kedvelem, de nem itt. Mert a résztényekből pozitivista, enciklopedikus, mechanikus, empirista módon összeáll valami eredmény, értelmezés, nincs, ami szénaboglyásan szétállna, nincs, ami „kiáll”, legföljebb hogy az új eredmény még további sikerek útján visz tovább minket, örvendezőket.

Hát nem. Ebből olyannyira nem kérnék, hogy a szellem embere, a létezését elsődlegesnek tekintő (s erről dumáló, ezt hangsúlyozó etc.) egyed, sejtem, a fára visszamenne, nem a 19. században, nem is a klasszikus franciáknál (hohó! Descartes itt nagy kivétel! de ez más téma) állna meg, oly elkedvetlenítő volna a tézis-antitézis-szintézis, vagy az $A+B=C$ képlet.

A felderítésre következő elhárítás jó lehet az orvostudományban, sőt. A rovarirtásban. Országos ügyekben, ha fegyveresek, ha sem. Az ipari kémkedés leküzdésében. Egy tengeráramlás hatását illetően. A munkanélküli segély dolgaiban. S még miriádni esetben.

Csak a szellem nem érdemelhetné „szellem” nevét, ha ilyen egyszerű volna ez.

De fejtegetéseink sem érdemelnék a „szellemi fejtegetések” jelölést, ha ezt ilyen simán formális logikával, tekintélyelvűen állapítanánk meg. Már maga a 7-es pont, alapesetével, bonyolultabb képletet sugall (hoz).

Ha ugyanis valami konkrét az „amiről”, akkor a nem beszélünk róla – irdatlanul bonyolíthatja a helyzetet. Könnyen belátható. Külön (új) erőtere támad annak, ami meg sincs nevezve. Meg aztán, gondoltunk-e erre is, amit nem mondtunk ki, újabb „a Misztikus” révén sejthető? Vagy nem tudjuk? Örökké eltitkolódik előlünk? Másrészt épp a szociális kérdésekben (figyelemmel kísérem napjaink németországi társadalmi nehézségeit, már amennyire a szak-sajtó és szaktelevízió, mert néha olyan is van, képet ad) gyakori eset, hogy a helyes premisszák (felderítési adatok) netán képviselhető elhárításhoz vezetnek (hogyan lehet állítólag 3 év alatt 2 millióval csökkenteni a munkanélküliek számát), de ehhez nem kell elhúzni se a száunk, már mondja a szakember: túl azon, hogy nagy kérdés, igaz-e ez, új paraméterek, világhelyzet stb. körülményei között reális-e, túl mindezekben, már most az az eredmény, hogy a – rendben van, rendben nincs – fenntarthatatlan szociális érzékenységű állam

körülményváltozása az eddigi szociális összetartozás-érzésen egy jót rombol (ismerjük? itthonról?), a dolgok kezdenek szétállni, és nem áll ki, nem remélhető a megoldás. Kik a „felderítők”? A piachívők. Az állami-támogatás-megszavazók. A támogatásokat-így-és-így-mérni-helyesnek-remélők. A piac a könyvig, a folyóiratig megy. A magunk dolgát tekintve.

Miféle felderítési adat igazolja, hogy Vörösmartyval ellentétben igenis megy a könyvek által a világ „elébb”? Gondolom, a kérdés akadémikus. Elhárulnak-e bajok, gondok, nyavalyák, lesz-e Hollókő általános iskolájában 6-nál több nebuló jövőre? (Hogy tényleg abszurdumot mondjak.) Felderítési adatok hozzák-e azt a „felismerést”, hogy a jónép a tűzijátékokkal megnyerhető? Vagy legalább kielégíthető? Nem folytatom. Eljut-e minden tény odáig, hogy „wovon” legyen, konkrét – urambocsál, misztikus, eleve kimondhatatlan – „amiről”? Akkor meg? Ki kellene egészíteni a Tractatus 7-es pontját azzal (például), hogy mindez csak arra vonatkozik, amire vonatkozik? Vagy nívóraszizmus alakul? Nem „elitek”-ről beszélek, hanem... hát mégis gondolunk valamit, „mi, akik tudjuk, amit tudunk”, gondolunk valamit azokról, akik túlnyomó többségben vannak, és szellemileg két szót nem lehet velük...?! Németországban is, olvasom, minősítő jelzői vannak annak a rétegnek, amelyik (amelynek tagjai) nem érik el a havi ennyi meg ennyi eurót. Nyomoroncok, kitarottak, elesettek, reménytelenek... terhek. Igen, csak az empirikus rend globáliumában (vagy részvilágaiban) a nagy többség tekintheti fölös tehernek a szellemi „elitet”, mely a nívóraszizmussal válaszolhat. (Amíg él. Tiszta típusban egyre kevésbé.)

Nehéz felderíteni, értsd, nehéz róla beszélni, mi a szellemiség (bocsánat, ilyen régimódián kell) helyzete, esélye, fennmaradása és fenntartási paraméterrendszere... nem Izlandon, nem St. Lucia szigetén, Nepálban, Tobagón vagy német földön, hanem itt. Ahol ez téged, engem, minket stb. alapvetően érint. A 7-es pont értelmében kimondható-e tisztázottan csak egyetlen (nem ideológiailag tajtékzó) napilap, könyvkiadó, folyóirat, médium (hagyom az elektronikust, a legmodernebbekhez nem értek) *alapállása*? Holott nem misztikus? Mekkora szükség van pl. rám ezekkel az írásaimmal? Volna-e tehetségem olyan folytatásos regényeket írni, olyan internetes játékokat szerkeszteni, melyek egyrészt remekül illeszkednek a piac megszokott figurái közé, másfelől nélkülözhetetlené tesznek engem? Fából vaskarika. (Túl azon, hogy nem volna. Magam a 13:87 c. akcióregénnyel, melyet a tőkélyek egyikének tartok, még ha csak iparművészeti is, hattyúdalmat írtam meg. A szellem emberét nem az jellemzi, hogy Amerikát, Crascun-Mathius átjáróját, az orrszarv-szilbukun alapanyagát stb. fölfedezve újabb kalandokat hisz, akar, hajszol. Nem okvetlenül a „szellemi ember” meghatározás illik rá. Oly értelemben semmiképp sem, ahogyan én hiszem el a szellemi, egzisztencialista (így nevezem ezután) embert. S paradox, hogy az egzisztencialista ember, aki – másutt mondtam már, itt is céloztam rá – épp csak nagyobb fontosságot tulajdonít élete relációinak, mint a szilvalekvár vagy a bor kezelésének, a tréningkurzusok célkitűzéseinek stb., és ha egy csodás filmet látott Genovárol, azt szeretné újra... fogja, mert a nyúllábevéő prérifarkasokról és a lepkevadász aligátorokról, a calabriai kalaposokról és a cunhali konyhaművészekről szóló filmet is tízesével adják, kétévente, ha egy alkonyon

a Bodeni-tól először unt történetét csodálhatta, de hogy szinte maga is megfürdött, és Totyi madarának örök életét képzelte az ügryhöz, holott a Totyi madara nyáron egy rikácsoló, tolavó kellemetlen őrült, az egzisztencialista ember így nevezem: aki életének ezeket a relációit, az élet-relacionizmust mindenek fölébe kénytelen helyezni... hagyom.

Természetesen az egzisztencialista embernek is van anyagiakban kifejezendő egzisztenciája, de ez más útelágazás.

Egyszerű felderítési feladat tehát az orrszarvú. Már összetörte a múlt századi tálalót is, ha a légbombák nem tették meg ezt 1945-ben, már romhalmaz tőle a lakás... gond egy szál se. S más az ügy a háromdekás Totyival. Nyaknyújtás szükséges, ha belépsz két szobátok valamelyik ajtaján, nincs-e ott a földön a Totyi, épp ott, ahová lábad teszed. Nem szorul-e a feje a résre hagyott ajtószárny s az ajtófélfá közé. Tárgyat odatenni, ennek akadályozására. Ezzel elháríthatod a tragédiát, mely téged is tönkretenne. (Ismerjük ezeket a kutyatörténeteket, madárral se nagyon más, már kinél-hogy.)

Ellenben, amikor nem is nagyon érdemes, meg nem is lehet, felderítést végezni (miért hazudozik nekem X állandóan? mit jelent hízelgése, mit takar, amikor mindegyre láthatom, hogyan kanyarít engem hátrányos helyzetbe? mi ez, mennyit ér ez a nagy megegyezés, látszólag, holott...?), itt jön, amire rá sem szabad, nem érdemes kérdezni, nem illik etc. A dolog nem a Misztikus, de nem is a „konkrét *amiről*”, amiről nem lehet beszélni. Nem érkezik meg a dolgok egész tömege a wittgensteini 7-esbe.

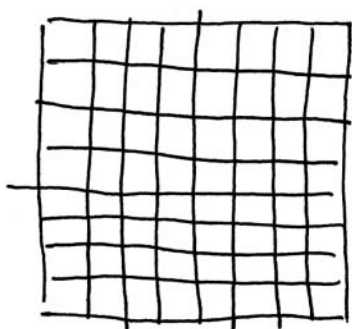
Ezek között az elderülő (tehát nem előragyogó, fel-derülő, felderíthető) dolgok között nem csupán hazugságok, alávalóságok, alpáriságok vannak. (Sorolható.) Hanem az ember mint szellemi és biológiai lény érdemi részei. Változásfenyegetései-esélyei. Sorolható. Az új szempontok, körülmények várható, nem is várt eredményei, következményei. Ezekről beszélni? Jószere nincsen hogy. Erről a médiumok beszélnek, írnak, annyit is ér az egész. A szellemi, szakmai fórumok (egy jobb irodalmi rovat – van ilyen? –, egy jobb irodalmi folyóirat, ilyenek akadnak, de más szakma képviselői mondják itt a magukét) egyszerűen túl a költő hasztalan vonításán (J. A.) nem jól teszik, ha a 7-es pontba meg nem érkezett dolgokról tippelgetnek. S nem okvetlenül csalás a fura eredmény. Nézzünk meg, hogy végképp megengedhetetlen hozzak, egy olimpiai úszóversenynapot. Négy döntőből az egyiket a (8-ból is!) megtippelhetetlen outsider kínai nyeri, a másik versenyt nem az az amerikai, amott Dél-Afrika, de nagyon, majd... és majd... és majd. A lóversenynél mindig a csalás a fő beszédtema. Ott sem igaz ez! Alig jobban (jó, hát jobban!), mint az egyéb sportágakban. Most akkor még: a lóverseny témája, az igazi, fel sincs derítve itt nálunk igazán. A téveszmék elháríthatatlanok. Rossz értelemben dereng-borong az elderítés-felháritás állagában az egész.

Amikor Salinger (és „a zen”) tulajdonképpen jó példákat szolgáltat az elderfelhár jelenségére, fontos kitétel: szó sincs arról, hogy „kis tudatlanok” kineveléséről lenne szó (Teddy). De a szellemiek (konkrétan: az irodalom) példái inkább evidensek, semhogy mentegetésre szorulnának. Virginia Woolf A világitótorony c. regényében ugyan mit jelent maga a világitótorony? Az

elérendő emberi célt, a világ rejtelmét, az istenséget? Csodát jelenti. SEMMIT, mondta maga a szerző. Csak kell a regényben egy ilyen állandó, jelleges pontnak lennie, amely... A „feéhár” ennyire nem egyszerű. Szó sincs „kell”-ről. Sem azt nem mondhatjuk (bár pedzettük itt) nyugodt szívvel, hogy a Misztikusnak (az eleve kimondhatatlannak) és a konkrétanak (megragadhatónak) valami elegye. Semmi közünk itt a halmazelmélethez, a számok imagináriusához. Saját verseimből példát nem akarok hozni. De az az érzet, melyet

A sakkfeladvány

(utoljára ismétlem, 2004. VIII. 17-én, Samu verebem jöttének „napján”) kelt, ilyesmi. Ez az elder-felhár eset. S jellemző az „európaias”, oksági, a nem kézzelfogható rosszul meglévően ködösnek gondoló érzületre, milyen nehezen akarták a legtöbben elfogadni, hogy a *kérdés* a megoldás (fejfel lefelé írtuk).

(Mf lesz a 65. mezőt?)

Holott így van. És ez a komplex érzés, nem-tudás, érzet stb., ahogy *mégis* keresünk a 65. mezőt (másutt adtam ilyen megoldást is, itt elhagyom), ez egy nagyon jó elder-felhár példa:

Az élet konkrét elder-felhár kérdéseit illetően mindezek itt, persze, nem „lényeges” példák. A Totyinnál még a \pm teljesen egyértelmű. Jó az, ami jó, rossz, ami rossz. De ahogy Zenon szerint a köv. pont nem érhető el, ha folyton felezzük a távot, így haladunk... ahogy több dologban is igaz az egész előtti elenyésző – el? meghatározhatatlan, egyre kisebb, de... valós – tizedes, milliárdomos stb. hiány, 0.9999999999... etc., és ahogy ott az „a legkisebb távolság egy pont *közt*”, ahol, írtam másutt, a „pont” éppent jelent... erősen kérdéses, hogy a dolgok felderíthetők-e, vagy csak brutálisan léteznek és brutális értelmezést kapnak?! Hiszen azt mondtuk: a nem euklideszi pontnak sincs elvi levezetése!

Ez oly alapvető kérdés, hogy utolsó nekirugaszkodásunkhoz tartsunk jókora szünetet. Ez legalább „fixen” van, mielőtt szétállna fejünk.

V

Nos, hát...

Jókora szünetet tartottam, és ismét el kellett hárítanom egy tragédiát: Totyi ugyanis mindegyre a munkafotelom karfájára ül, mellém ide, s nem tehetem le önfeledten a könyököm, mert az gyilkosság. Totyi kétségtelenül a mikrotények közé tartozik, ezt mondhatja rá bárki. Holott! Felderítette-e létezését (önmagában, a számomra)? Totyi mások szemében csak egy elder-felhár tárgy. Felderítése helyett „felhárítják” szokás szerint, lásd ábra, pontos. (Emberi valóság szempontból az.)

Természetesen tudom: vélhetően lehetőséget hagyok ki itt. Ez az elder-felhár a maga „feltett képlékenységgel” hasonlata lehetne az irodalmi mű értelmezésének. (Vagy épp: bármi ennél konkrétabb körvonalazhatatlanságának.) Nem teszek kísérletet ilyképp. Míg Wittgensteint abszolút szellemi empirikusnak tartom, magam földhözragadt agnosztikus vagyok – a művek értelmezése helyett a műveket mintegy „rangra pontozom”.

Van, amikor ennyi sincs. Hagyom most a magam példáit – a velem megeseőket. De az irodalom felderítése. Virginia Woolf és „köre”. Köre minősítette őt. Sznobok gyülekezete, életidegen akadémikusok, eminnen. Elitariánus okoskodók, társadalmilag közömbös emlékek-való elemek, adalékok már életünkben. A fennálló rend felelőtlen bírálói. Még jó, hogy ehhez adva volt Anglia. Hitler közeledtére készen állt a garázs a kipufogógázzal zsebben a két ampulla méreg. Mert a kommunistagyanús írónének és zsidó, baloldali újságíró férjének, írja a magyar (1980-as) szakkönyv kiváló szerzője (Bécsy Ágnes) még a gázkamra is kegyelem lett volna. Megjegyzem Kafka koncentrációs rémnovellája: borzalmi ellenére széplelkűsködés (is). Hogy a borzalmas gépezet széthull, mikor nem használják többé, s a tisztet, addigi működtetőjét öli meg elnagyolva. (Olvassuk el, ha bírjuk.)

Az irodalmi mű, egyrészt, felderíthetetlen. Mert a Misztikus? Nem. Hanem mert egzisztenciális eredetű. *Valaki*, nem kell külön egzisztencialistának lennie, így neveződnie, *a maga elderítési és felhárítási eredményei alapján megírta*. (Most azért az irodalmi művészet alkotásairól beszélek, mert azok a leginkább

fogalmiak, ám Duchamp átvitte a dolgot a retináról a gondolatiba, és sorolhatnám.) Tehát *funkcionális „a Misztikus”* az irodalmi (szellemi, valóban szellemi, nem piacot célzó, ettől függetlenül jól kelendő, netán) termék. Mondhatni, a Tractatus 7-ese a vízvázlat, a királyvíz, vagy hagyjuk a hasonlatokat. Természetes, hogy egy sovány ember mivoltát sem tudjuk hitelesen felderíteni, ha nem tudjuk, most fogyott ehhez 32 kilót. És fordítva. Durva példák. A szellem a pozitivista (empirikus, bocsánat e szavakért, a többit is a magam jegyei szerint használom, ám dolgozatomban ezt megvilágítottam) összeállítás helyett, a szétálláson átlépve, létrehozza a maga elder-felhár (nem végleges! nem haszonelvű etc.) rendjét a szokvány felder(ítés)-elhár(ítás) helyett, ahol állítólag fellebbentek a fátylak, minden megoldódott, használni lehet az eredményt, kiugrik egy gomb, Karinthy, melyet meg lehet nyomni, s kiugrik egy újabb gomb. (Bár Karinthy szellemességei is mind többször maradnak el a dolgok alakulása mögött, sajnós.) A *felhár* többtele épp a bizonytalanság meghagyása, amiképpen az *elder* annak beismerése, hogy miközben „tisztáztunk, derítettünk, ülepítettünk”, azért csak sokat kabarcoltunk, katyvaszoltunk is. Egyetlen napunk is lehet ilyen elder-felhár, sőt, többnyire az. A (nem kell trükkösnek nevezni) maibb-féle regény cselekménye, sugalma is ilyen elder-felhár. Szó sincs itt mesterséges rejtelmek létrehozásáról. Csak arról (akkor már), hogy harmóniába kerül az anyag azzal, amit a „jaj, csak jelentését ki ne mondjuk, az lerombolja” jelent. Virginia Woolf az egyszerű, a mindközönséges (*common reader*) olvasót ilyennek képzelhette. De vigyázzunk.

Az elder-felhár az író, a szellemi ember (bocsánat), az egzisztencialista végső fellegvára – és tragédiája. Tragédiája, hogy nincsenek tisztán felderített materiák, tények, lépcsőfokok, melyek ide és ide vezetnek, ezzel és ezzel állnak össze. (Ami nem menti pl. a *Buda* című regény bizonyos vonatkozásait, tehát ezzel nem lehet mindent „eladni”!) Nincs meg tehát az ez-meg-ez. Nincs a csodásan tiszta... ki se mondom. Üdv, Grál. (Konkrétan a Grál egyébként a legködösebb szent micsoda.) Nincsenek üdvtanok se így. Nem lehetünk „jegyben egyek”. Sőt, Főmedvém még ezt is megkockáztatta: „Rilke? Hogy nem vagyunk egyek? Én vagyok, én minek egyek?!” (Mikor Főmedvém fogyózott. De evés-ivás, fogyás-hízás témájáról majd máskor.) Tragédia, hogy nem vagyunk egységesek, nem tartozunk össze. Mentsvár, hogy van hová elvonulni. Ez az elder-felhár. Csak a világot nem nagyon leljük, honnét. Meg ne mutatkozzék.

Külön mondanunk sem kell, hogy Wittgenstein tételei a magunk dolgából mit sem „bizonyítanak”, mindössze arról van szó, hogy efféle „szellemi sarkallatokat”, mint a Tractatus vélelmzései (tartózkodóan fogalmaztunk) alapul lehet vennünk – ellenpólusul, ha úgy tetszik – a mindenkor oly nagy készséggel biztosnak, pontosnak remélt, célszerűségi feltárás és eredményezés (ipar, piac, mindennapi való, kereskedelem, gyógyítás stb., urambocsá! állami élet) kontrajátékeként. A világért sem mondok kontrát magam semmire; tényeket állapítok meg, de hogy önmagamnak *ellent* ne mondjak: csak a *hozzávetőlegességet* teljesebb összeállítás *bizonytalan-bizonyosával* helyettesítve.

A kimondhatatlan (Misztikus, elhallgatandó stb.) mégis valami ember- és szellemközelibb által helyettesítődik; s hogy ez a magam szegény-szerény 2003-am és 2004-em hozadéka volt: jogalapja e naptár-írásnak! Samu egyébként 1978-ban került hozzánk, 26 éve. Ó, az évek. Lesz szó róluk, itt s másutt, bőven. Lévén mindenek ellenére konzervatív gondolkodó (ha! és forma szerint), kénytelen vagyok minden levet kipréselni a legközelebb, leginkább kéznél lévő esztendőkből, kockáztatva Olvasóm kegyeinek elvesztését is akár – el kell mondanom, amit a közelebbi múltból viszonylag pontosabban tudok, az igazi múlt eleve lazább, hézagosabb és ködösebb lesz. Távol tőlem minden bio-pszichológia, mégis: talán a meglétünk kezdetei előtti „bizonytalanság” és az utánunk (ránk) elkövetkező csend is értelmezi, igazságosabbá teszi azt az óhajt, hogy...

Igen, hogy „csak közben se semmit oly túl világosként”, ha lehet.

Nem tréfa, hogy lehet bár, de nem olyan egyszerű. Megfontolatlanul játszani valós vagy vélt eredményekkel: a könnyebb!!

2004. július

Lábjegyzet

- ¹ Utoljára jegyzem meg itt, kb. ötdszörré (hogy az Olvasó értse): Gergely Ferenc (és Kovács Ákos) 1998-ra bibliográfiát készített szerény munkásságom jó részéről, s ezt, még mindig a folyóiratok érdemi figyelembevételével, 2003-ra bővítette. Innen az ötlet.

Fried István

A pompeji strázsán

(Faludy György: visszhang és poézis)

Freud nyolcvanadik születésnapjára magyar költők is késztetést éreztek, hogy versben-prózában ne elsősorban hálájukat nyilvánítsák az én-megosztottság tudós-orvos feltárójának, Márai Sándor sokértelmű szavával szólva, a „lélekidomár”-nak, hanem a maguk nyelvébe integrálják a Mester és a kortársak szorongását a kultúrában (egy kultúraellenes periódus ellenében), és ezáltal újra megszólaltassák, immár a maguk hangján, a feledésbe szorítottat, az évszázadok mélytengeréből érkező üzenetet. József Attila vers-közvetítése mellé kívánkozik annak említése, hogy a *Szép Szó* ifjabb munkatársa, Faludy György egyszerre tett eleget az 1930-as esztendők műfaj-átértelmező igyekezetének és a költészeti váltás sürgetését példázó dialogikus vers befogadását igénylő törekvésnek. Természetesen a két kitüntetett költészeti pillanat összezáródik, egyfelől a kulturális közvetítés során többnyire formára lenek a korábban más alakban előtűnő verstárgyak és történeti epizódok, másfelől a vers is a megosztott én helyzetére látszik utalni, pontosabban e helyzet rögzíthetlenségére, az én-pozíciók fölcserélhetőségére, valamint a nyelvbe visszazáródás veszélyeire. Faludy György vihart okozó átköltés-metódusa és az ezt értelmező „eredeti” lírája valójában nem ellenpólusa a tárgyiasabb, az én rezonóri pozícióját a lírai énnel szembefordító igyekezetnek, inkább egy olyan jellegű kísérletnek lehetünk tanúi, amelynek során a vers beszélője a használati lírában (Gebrauchslirik) rejlő ironizáló-társadalomkritikai potenciált hasznosítva a vers tárgyát a személyességen és személyiségen átszűrve nyit a kultúra lírai átértelmezésének irányába. Ugyanis Faludy első kötetében már ott a felismerés, hogy az 1930-as esztendők válságirodalmi hozadéka ugyan aligha cáfolható a „világ”-kultúra újraértelmezésével, szüntelen, befejezhetetlen át/újra/szét-írásával, ám anélkül, hogy a visszafelé irányuló utópia naiv-humanista ábrándját szóltatná meg a költő, sugallja, hogy a fordítás és az „eredeti” egymást értelmező, közös szöveggé válásával létrehozható a költészet kínálta alternatíva; az így létrejövő, végleges alakot sosem öltetni képes szöveg egyben a sokféleség és az egység konfrontálásakor teremtődő viszonyrendszerre utal. Ennek következménye az életmű különféle korszakait egymással párbeszédbe hozó, s így a fogalmi rendszer többjelentésességét tematizáló líra ön-prezentációja, valamint a freudi én-megosztottság lírai példatárából szerveződő személyiség-felfogások nyelvi adekvációjára való törekvés. Aligha tagadható, hogy abban a „világirodalomban”,

A Mai magyarok – mai magyarokról című tanácskozást 2004. november 10-én rendeztük meg Kecskeméten, a Katona József Megyei Könyvtárban. Márkus Béla és Bombitz Attila előadása itt hangzott el. Olasz Sándor előadását következő számunkban közöljük. Fried István pályaképe előszóban nem hangzott el. (*A Szerkesztőség*)

világkultúrában, amelynek alapozó „alakmásai” között az 1930-as esztendők Villon nevével álcázott vágáns költőfigurája és a korántsem hősi pózba merevedő, ám az ellenállásnak (nem „melankóliáját”, hanem) méltóságát képviselő pompeji strázsa lelhető fel, a Faludy-líra különféle korszakaiban újra meg újra színre állítódik, a spengleri Nyugat alkonya elgondolástól elmozdulva ugyan, de a fausti ember kultúrájának agonizálását csupán a személyes boldogságra társítás („ítéltség”), a *Hajnali részegség* Kosztolányi-jának himnuszba átcsapó ünnepiességét a beszélt nyelvi modalitásba szorító líraiság képes „másként” elgondolni. A freudi „ihletés” érzékelhető abban a gesztusban (is), amely a lehető legtermészetesebb mozdulattal mutatja az európai kultúra ama szereplőit, elgondolásait, amelyekre építve az „ellenállás” megszervezhető. S itt nem egészen mellékesen jegyezném meg, hogy a magyar történelem és költészettörténet krízis-évtizedeiben Márai Sándor szintén az ellenállást jelölte meg a költői magatartás mértékegységéül és mércejéül. Ennek értelmében az idill visszavonódik a ritka költészeti pillanatokba, inkább az idézés tartalmaképpen (akár a pásztori magyar Vergiliust megszólaltató, antikizáló magyar líra és fordítás az 1930-as, 1940-es évtizedekben), ellenben az önnön létesíttetésére kérdező költészet (Faludy György esetében is) a kimondhatóság és a kimondhatatlanság között látszik lebegni. A külső forma (az első olvasás?) tekintetében vitathatlannak tesz a költői hit a nyelvi adekvációban, a kimondhatóságban, s mindez alátámasztódik azáltal, hogy a jóhangzás a könnyen előadhatóságra csábítja a „csabulókat” (számos adatunk van arra, hogy Faludy verseit, Villon-átköltéseit előadóesteken, lokálokban, kávéházakban adták elő, hol megzenésítve, hol „szavalatként”); ugyanakkor e gyanús (?) jól megcsináltság, s ez lehetne egy újraolvasás eredménye, olykor elrejt valamit, ami feltehetőleg rejtettsége miatt (meg azért, mivel az e rejtettségéből fakadóan összetettebb versbeszédet sugall) lényegesebbnek minősíthető. Az *ambivalencia balladája* kulturálisan nehezen azonosítható tájra visz; pontosabban: az első olvasásban a történeti utalás identifikációja mintha valóban kevésbé volna problematikus, a kulturált-kulturálatlan, „európai”-barbár szembeállítás lefordítható volna a freudi terminológiára. Más kérdés, hogy az idéző versszak másféle azonosulási lehetőséget is felkínál, a múlt(ak) jelené válhatását ígéri, s ezáltal két periódus, két helyzet, két személyiségváltozat egymásra vetülését:

*Emlékszel a bizánci császárlányra,
kit bíborban s aranypánttal fején
vittek keletnek, hol sátorban várta
az őrjögő, a barbár vőlegény?
Nézel s szemed ma kettőt látva táncol,
s hogy egyet lásson, nem maradt remény,
bizony te vagy a császárlány Byzánctól,
s bizony te vagy a barbár vőlegény.*

(Olvasás közben nem zárható ki az „önmegszólítás” retorikája sem, amely a sorok közé csempészett lehetőséget, a vízióét teheti elfogadhatóbbá, továbbá a személyiség egységének őrzése immár a teljesíthetetlen feladatok közé sorolódik. Mindez azonban a korhűség jelzésével dokumentálódik, amellyel szemben a Freudnak szóló dedikáció más kulturális körben nevezi meg elhelyezhetőségét.)

A Bizánc-„élmény” újragondolása az 1981-es kötetel történik meg, az *Emlékkönyv a rőt Bizánctól* allegorizálása távolodás a történeti imitációtól, és inkább az 1940-es esztendők történeti értelmezésével szolgál, és a többféle Bizánc-„jelentés” egymástól elmozduló játékát adja. Míg a ballada a bizánci portrék ikonitását látszik megidézni színvilágával, a kötet cím a bíbort rőtre „torzítja”; a versben felbukkanó jelenet/jelenés a hatalmi politika

dimenzióit a személyesbe tünteti át, a verseskötet azt a Birodalmat írja be beszédébe, amely ugyan Bizánc örökösének hirdette magát, „harmadik Rómá”-nak, de bizáncisága inkább nagyhatalmi és képmutató erőszakban, nem a kultúrában öltött testet. Ilyen módon a hagyomány koronként változó „arcával” tekint a hagyomány olvasójára.

A Kéthly Annának ajánlott kötetcímadó vers az *én* összebarkácsolt jellegére, ismétlődés voltára céloz, lett légyen szó a családi örökségről, a világirodalmi választott rokonságról (a goethe-i Wahlverwandschaft vonzáskörében); még hozzá olyképpen, hogy a megszülető vers maga is változat egy már korábban kijelölt, műbe foglalt tematikára. A *pompeji strázsán* (első változatban *A pompeji strázsán*) az őrzés könyveként artikulálódik, ám ez az őrzés korántsem megmerevedett állapot, hanem az újramondás kényszerétől vezetett ragaszkodás ahhoz, ami még a változásokban is értéknek fogható föl. A vers beszélőjének szembe kell néznie önmagával: miképpen nevezhető meg az, *ami* „én”, akiről Freud óta tudjuk, még annál is kevésbé önazonos egység, amiképp a korai német romantikában, E. T. A. Hoffmanntól kezdve elgondolták. Az önmaga hasonmása egyszerre önazonos és megosztott személyiség, összerakható, jóllehet tudatosulásra szorul az „összerakhatás”; „visszhang”, ám mindenképpen hang, amely nem képes nem hangzani; teremtődött lény, aki lényegiségre, önmaga leírására törekszik.

*Ha vagyunk, úgy vagyunk
mint gyermekkézben a sok festett kocka,
mit játszva tesznek ide vagy oda,
s ha összerakták: vagy erdő lesz, ócska
batár, királylány vagy dús palota; –
mint e kockákat, raktak össze tenger
ősömből. Visszhang vagyok, ki nekik
felel a múltba. Silány báb az ember,
lelkébe is csak beleszületik.*

(A létezés esetlegessége egyben a megjelenések nivellálódását hozza magával, s ez arra inthet, hogy különmemű minőségek alakot öltése kevésbé a végzetnek, inkább a véletlennek tulajdonítható. Igaz, ez a véletlen érintkezik a törvényszerűvel, az ősök új formában bukkannak föl, az én nemcsak ismétlődés, bár ismétlődés is, nem pusztán új szereplője a létezésnek, de új szereplő is, a visszahangzás valójában felelet, márpedig mindig kérdésekre felelünk. E múltból előhangzó hívásokra kell a személyessé válható létezéssel válaszolni. Gadamerre hivatkozom: „A beszélgetés lehetősége valójában a kérdések és válaszok kölcsönös kijátszásában áll. Nincs olyan kijelentés, mely végső értelmét, azaz azt, amit a másik számára mond, ne abból a kérdésből nyerné, amelyre válaszol.”)

Ebből akár a lét lezárhatatlanságára lehetne következtetni, egy olyan „világ”-irodalmi sorra, amely önmagát irodalomközi folyamatként tételezi, fogadtatja el, és amely létrehozza azt az irodalmi utalásrendszert, amely az előszövegeket a maga válaszaiba iktatja, minthogy a pretextusok kérdésként, „kihívásként” jelentkeznek. Az idézett vers egy másik helyén egyként tekint a vers beszélője József Attila sorstörténetére (ám ezen belül a vonat, sín, múlás motívumrokonságára) és az önmagáévá élt világtörténet formálódására.

*mint ki vonatsínre dől s élébe
a tűnt élet, mint pára gomolyog,
s újra lát mindent, mintha kétszer élne,
úgy pereg le most kőválygó fejem
mélyén a múlt s a régmúlt minden képe:*

igézet, emlék és történelem.

(Hegel *Esztétikájából* írom ki az alábbi passzusokat: „A lírai költészet középpontja és tulajdonképpeni tartalma (...) szükségképp a költői konkrét *szubjektum*, a *költő*, de anélkül, hogy valóságos tettehez haladna tovább és drámai összeütközésbe bonyolódna. Egyetlen megnyilatkozása és tette ellenkezőleg arra korlátozódik, hogy bensejét szavakba önti, amelyek, bármi is a tárgyuk, a magáról való szubjektum szellemi értelmét fejtik ki, s ugyanazt az értelmet és szellemet, a kedélynek ugyanazt az állapotát, a reflexiónak hasonló irányát akarják fölkelteni és ébren tartani a hallgatóban.”)

Nézzük tovább a kötet egyetlen „hosszúversét”, amelyből kiválasztott négy sor a Faludy-költemény szövegkezelését példázhatja. Ugyanis a szuverén módon birtokba veendő/vett kulturális örökség lehetőséget kínál a szövegek szabad elbirtoklására. Ennek számos módja adódik. Egészen botrányos módon reagált az 1920-as esztendők Berlinjének kritikusa, a szövegköziségnek akkor valóban szélsőségesnek tűnő esetével kapcsolatban bírósági ítéletet követelő plágiumvádát hangoztatott, Brecht *Koldusoperája* (Dreigroschenoper) egyes songjainak „eredetijét” korábbi német Villon-fordításokban fedezve föl. Hogy aztán Faludy továbbköltését olykor „Szegény Villon” cím- és hívószó alatt tárgyalja Eckhardt Sándortól Bálint Györgyig a magyar kritika. Ezzel szemben Komlós Aladár nem pusztán méltányossági szempontokat tartva szem előtt, „teremtő hamisítás”-t emleget, hamisításon egyszerre értve stílusimitációt, át/újraírást, misztifikációt, egymás mellé sorolva az Osszián-énekeket prezentáló skót Macphersont, az ál-kuruc költészetet megalkotó Thaly Kálmánt, a nem kevésbé álperzsa verseket közrebocsátó Bodenstedtet (még Arany János is fordított tőle), valamint a kor fordítói normái szerint túl szabadon tolmácsoló Babitsot. Faludy Villonját és Heinéjét, „európai költő”-it besorolja ebbe a tekintélyes seregbe, és elméletileg közelítve a problémakörhöz, olyan nézőpont lehetőségét vázolja föl, amely az automatizálódott költői metódusok ellenében egy elhasználatlan elgondolással téríti a lírát új utakra. Komlós szerint: „Hátha vannak oly skatulyába s teljes megértésükhöz új fogalmakra van szükség.”

Eckhardt Sándor morális töltetű felháborodásában dekadenciát emleget, romlott fantáziát állít. Míg Faludy a mai történeti/elméleti megfontolásokat előlegezve értelmezi az 1930-as esztendők közepén megjelentetett *Horatius noster* (A mi Horatiusunk) antológia több évszázadból származó magyar nyelvű Horatius-énekeit és epódusait. „...csodálkozva vettem tudomásul azt a különben természetes körülményt, hogy nem egy Horatiust kaptam, hanem egy tucatot.” Majd így folytatja:

„Kíváncsiságból végigkísértem a latin *ius* szó szerepét Horatius verseiben, és észrevettem, hogy az ellenreformáció jognak fordítja, a protestantizmus igazságnak, a nacionalizmus államéreknek és a marxizmus erőszaknak. Bármelyik ezen »szinonimák« közül megtalálható a szótárban a latin *ius* mögött: vagyis a fordítók egyforma lelkiismeretességgel és precizitással jutottak egymáshoz ellenkező értelmű fordításokban.”

A maga átköltéstechnikájának védelmében azt a régi tézist öltözteti költőnk új alakba, miszerint a Biblia és minden irodalmi alkotás mindenkihez a saját arcával fordul, Faludy szavaival: „az utókor az előző generációk könyveiben is csak önmagát keresi, s nemcsak a saját világszemléletével nézi őket, hanem a saját világszemléletét kívánja bennük felfedezni.”

A *pompeji strázsán* verstől nem kerültünk messze. A cím toposzá lényegülését az a felfogás „hitelesíti”, amely az antikvitásban föltárja a maga válaszait előhívó kérdéseket. Olyan antikvitás-képzet népszerűsítésére vállalkozik, amelybe az antikvitás-recepció foglalódik bele, azaz nemcsak az antikvitás „klasszicitása”, hanem a klasszikáé is. A vers azonban többszörös áttétel révén férkőzik egészen közel a „klasszikához”, közbeékeli

ugyanis a századfordulós költő/költészettfelfogást, amely „deformálja” a schilleri költő/költészet tipológiát. A naiv és a szentimentális költészet konfrontálását Thomas Mann *Schwere Stunde* (magyarul: *Nehéz órában*) novellájában az alkotó Schiller ön- és Goethe-szemléletének dichotómiájában érzékelteti. Miközben Schiller Wallenstein-trilógiájának első részét írja, a weimari költőre gondol, aki úgy szövetséges, hogy minden tekintetben ellentéte, és akivel együtt, de akinek ellenében kell munkálkodnia; az ő irodalma a Goethéé árnyékában készül, s egyetlen nagy viaskodás a vetélytárs árnyékával. Ez a másikkal és önmagával vívott küzdelem az alkotás tétje, egyben a Mann-novella tárgya, amely kisprózává tömöríti ezt az alkotáslélektani folyamatot. Faludy György „átírta” még tovább tömöríti Mann Schiller-történetét, egyetlen mozzanatra szűkíti, hogy beépíthesse a maga költészettörténetébe, amelynek során az „ellenálló” költők hányattatásai belső históriává alakulnak. Olyan négy sor tartalmazza a naiv és a szentimentális költő harcát a „témaért”, amely nem egyszerűen rájátszik a messiási burjánzó szövegelőzményekre, hanem amely a jelentésadás feltételévé avatja a szövegelőzmények ismeretét. Miként a Mann-novellában nem neveződik néven a művével viaskodó poéta, de a Másik sem, Faludy mindössze Schillerrel való azonosulását jelöli meg, hogy a továbbiakban szabadon variálhassa a novella két szereplőjének a kölcsönösségbe fúló (mivel egymás nélkül aligha létezhető) történetét.

*Majd Schiller vagyok, ki gyertyája sárga
fényénél, a sok gyúrt s üres papír
közt, a Szomszédra gondol, Óréája,
ki fogja tollát, nem szenved, csak ír.*

(Már itt felfigyelhetünk a Faludy-vers később még erőteljesebben érzékelhető jellegzetességére, az áthajlásoknak a problémátlan zeneiség ellen ható alkalmazására; az érzékeltes Faludy-dallam megtöretik azáltal, hogy nincs megnyugvás a sorok végén, a verlainé-i költészettanból idehangzó utasítás maradéktalanul teljesül.)

Más jellegű Heine *Deutschland. Ein Wintermärchen* (Németország. Egy téli rege) átköltésének módszere. A „korszerűsítés” egyben időszerűsítés, az 1930-as esztendőkre vonatkoztatott szatíra, amelynek világirodalmi seregszemléje együvé olvasható a jórészt a Faludy átköltötte antológiadarabokkal, és amelyek európai költők egy nézőpontból szemlélt történetével szolgálnak. Ismét Thomas Mannra hivatkozom: az ő törekvése a mitológiai regény létrehozására a mitológia „visszavételét” célozta, olyan jellegű humanizálását, amelynek lényegi elemét részint a meghaló és a feltámadó istenség mitológemája alkotja, részint a keresés-beavatódás története. Faludy átköltésekben megnyilatkozó európai irodalomtörténete részben alternatívája Babits értekező prózában írt művének, hiszen nem feltétlenül a kiemelkedő, az erős kanonikus helyzetben lévő költőknek, korokon át ívelő, párbeszédét adta, hanem egy szuverénül sajátját élt múlt-szemléletet, amelyben a kérdés-felelet viszony termékenyítő párbeszédé formálható, anélkül természetesen, hogy az anakronisztikusnak tekinthető elemek kizáródnának. S míg a korábban idézett Schiller-portré tematikai-költészettipológiai rokonságot jelez egy Mann-novellával, az európai kultúra visszavétele a költészet-ellenes, az európai kultúra lényegét (a sokféleség egységét) tagadó erőktől, egy európai irodalomtörténet újragondolásának lehetőségét sugallja:

*Aztán az út rút tájra ért: posványos
lápokra, hol reáborult a csend,
míg egy mellékösvény tért a homályos*

*erdő felé, amelynek Dante ment;
és ott jött két reszketeg elefánton
Camoens s Tasso – rozzant lovagok! –
majd a drámák Herkulese, kit láncon
követett Macbeth s a többi rabok:*

*ezernyi lélek! – utána kevélyen,
egy nagyhercegi díszhintó porában
Johann Wolfgang jött, elegáns kezében
egy hellén maszkkal meg egy koponyával: –*

*ott Lermontov elszakadt ruhában,
míg Beranger, Leconte de Lisle-re várt
a nagy kaszárnyamély megett, odább a
»Realizmushoz« címzett csárda állt...*

Faludy György műfordításainak impozáns gyűjteménye, a *Test és lélek* efféle szemléletre épült, a groteszkké vált elemek úgy lehetnek világirodalom-történeté, hogy szüntelen egyidejűségben, egymásmellettségben hiszik leírhatónak, átkölthetőnek különféle korok különféle – vers által megnyilatkozó – költői magatartásait. Nem arról van szó, hogy a szöveghűség egy időben „fölöttes” szempontjának kiiktatása fedné el a Faludy-líra alakulástörténetében számottevő szerephez jutó újraírás elvét; olyan tudatos költészettan érvényesül Faludy György pályáján, amely a saját költői egyéniségéhez, világlátásához integrált „világirodalom” fölmutatásában mutatkozik érdekeltnek. Talán megkockáztatható annak állítása, hogy Faludyt szintén a baudelaire-i szépség- és ideálkeresés vezeti, Baudelaire-rel egyetértőleg annak tudatában, hogy a költői utazás során hol közelebb, hol távolabb kerülhet az alkotó az ideálhoz, de sosem érheti el, ezért az újabb meg újabb kísérlet a különféle költői tartományok meghódítására. Lényegében ennek belátása iratja az 1992-es *Versírás* sorait a költővel:

*S a mesterség? Szakadék előtt vad ló. Alattam
ágaskodik. Megnyomom sarkantyúmat erősen,
bár tudom már régóta, hogy lovagolhatatlan.*

A tökéletest célzó igyekezetre utal, hogy az utóbbi évtizedekben egyre makacsabbul látszik Faludy ragaszkodni a szonetthez mint hagyományosan értett, bár a XX. század magyar lírájában már „fellazított műfajához” (hiszen Faludynál a versalak lassan-lassan műfajjá válik, magába foglalva a különféle rím- és ritmusképletű, sorelosztású szonettek változatait), és részint megpróbálván tizennégy sora retorikai-bölcséleti-bölcseledő teherbíró képességét, részint önmagát arra szorítva, hogy a prózába (is), például az önéletírásba kíváncszó tematikát tizennégy sorra redukálja anélkül, hogy a szonett „poeticitás”-ának redukciójára sor kerülne. Az önmaga lehetőségeivel számoló költő (1994-ben írja: „A börtön én vagyok”) úgy tekint vissza szonettjeiben életútjára, hogy azt költői pályájával véli azonosíthatónak. S bár összegyűjtött versei kötetéből inkább egy utólagos tervezés után szemrevételezhető lírai sorstörténet bontakozik ki, az önéletrajziság járulékos eleme ennek a költészetnek, olyan vers/kötet-konstrukciós elv, amely egy át/újraírásokban gazdag költészetet igyekszik hitelesíteni.

Míndezek után nem tűnhet elhamarkodottnak, ha a Faludy-befogadás jellegét célzó kérdésekhez érünk. A költészet mellett/helyett a *jelenség*, a „történetek” övezte személyiség-e az oka a Faludy-líra (és újabban az önéletrajzi próza) népszerűségének? Tudniillik

e líra immár hét évtizede van jelen viszonylag széles körű olvasói tudatokban... S ez a népszerűség netán egy irodalmi-szubkulturális versigény kielégítéséből fakadna-e? Bálint György megengedően megrovó vagy megrovóan megengedő megállapításának higgyünk? Eszerint a Villon-átköltések „modern sanzonok irodalmi igényű kabarek számára”; illetőleg Bálint szerint költőnkről „El kell ismerni, hogy tehetséges is a *maga műfajában*, csak éppen Villonhoz nincs semmi köze”. Valóban ez volna a legfontosabb, amit a Faludy-líráról lehet mondani? De kérdezzünk tovább! A „viharos évszázad” átélőjének, veszedelmes kalandok „hősének” életrajza nem szorítja-e háttérbe az életrajzi mozzanatokot verssé alakító, regényes biográfiává átköltő alkotót? S a korán megformált lírai én „kalandidejé”-be avatódik-e be, s lesz még egy XX. századi mércével is rendkívülinek minősíthető sors történet részese az olvasó? Aki bizonyára abban a ráismerésben részesül, miszerint „érteni” véli ezt a lírát, megszólítva érzi önmagát, mint a XX. század polgára, aki előtt üldöztetések, emigrációk, börtönök, megkínztatások eseményeiből fonódik össze a korszak. Hogy aztán a diadalmas hazatéréssel, író és olvasó személyesen örömteli egymásra lelésével koronázzódjék meg a történet...

Aligha téved túlságosan, aki életrajz és mű kereszteződési pontjából kiindulva vázolja föl Faludy György pályáját, jóllehet ez a változat részint szűkebbre vonja e költészet hatástörténetét (a biográfiával reflektálatlanul egygyé olvasva, megfelelkezve a fiatalabb, más élményvilággal és sors történettel rendelkező költőnemzedék némely reprezentánsának igen aktív Faludy-olvasatáról), részint a korán megtalált hang módosulásait, tónuscseréit hagyja figyelmen kívül. Annyi elfogadható, hogy Faludy „politikus” költő (is), az életét, a magyarságét, Európáét meghatározni kívánó ideológiákról, eszmékről, hatalmi törekvésekről nemegyszer polémikus versekben, rímes-ritmikus, önnön „Aretinoképzetet” idéző pamfletekben nyilvánított véleményt. Ugyanakkor a kortárs olvasó előtt nyílt beszédként értett *Német zsoldosdal* (s a hozzá hasonló versek) messze túléltek a megírás évtizedét, allegorizálódásuk lehetővé tette, hogy ne csupán, vagy ne elsősorban kortársi versdokumentumokként tartassanak számon, hanem belépjenek az európai líra egy korszakába, a brechti és más „ellenálló” költészet nem jelentéktelen alakváltozataként. Ezáltal átvezessék az összegyűjtött versek olvasóját a következő periódus másfajta közéleti lírájához; így a következő periódus lírája immár biztonságosan alapozhatott arra a költészetre, amelynek áltörténetisége valódi történetiséggé formálódhatott át. S amikor a lírai én elkerülhetetlenül kénytelen szembesülni a történelemmel, azzal a korszakváltással, amely történelemként határozza meg önmagát, a Faludy-líra beszélője, „személyisége” különféle közéletiség-értelmezéssel kerül konfliktusba, miközben az individuális szubjektum hányattatásainak megszólaltatásakor a szenvedés és a tanúságtétel „fenségességé”-nek veszélye leselkedik. A Brechten és Heinén (valamint Börnén és Erasmuson) edződött ironizáló, szatirizáló „hozzaállás” azonban gátja lesz a lírai én önsajnáló gesztusainak vagy szétáradásának, s e költészet számos darabjában az (ön)ironizáció rációja szegeződik a fölös pátoz kihívásával szemben. Egyfelől következetes, szinte tervszerűen építkező ez a líra, másfelől lebontva egy előző korszak (olykor naiv) reménykedéseit, több ízben írja felül korábbi önmagát. Faludy György nemcsak a „világlírát” hangolja össze a maga dallamával, hanem kötet-összeállításával maga festi föl azt a költői portrét, amelynek el/befogadását igényli. Igen jellemző, miként változtatja köteteivel a fölkinált költészet-lehetőséget: nem pusztán az jellemző, milyen verseket ítél elhagyásra, az is érdekes tanulmány tárgya lehetne, mit és hogyan ír át, mit változtat kötetéről kötetre a maga versein. A különféle korok különféle vezéreszméit (s a nagyelbeszéléseket általában) vitatja Faludy György, a maga „kiselbeszéléseiben” lankadatlan szenvedéllyel kételkedik az európai kultúra szerkezetváltásában mint „haladás”-ban. Az összegyűjtött versek egyszerre adják az általa körülírt „európaiság”-nak

értelmességgel és érzellemmel egyként jelezhető életminőségét, valamint a Rousseau óta fölmerülő ellentétet, a civilizációs és a morális világ szétszakadásának tüneteit. Az összegyűjtött versek elrendezése az 1930-as évektől 2004-ig ívelő gondolatiság mindvégig azonos indíttatású sugallja nemegyszer régebbi versek át/újraírásának segítségével. Am éppen e gondolatiság egyöntetűségét kezdi ki Faludy kísérletező kedve, amely Ulysses-létének megfelelően részint új tematikának a magyar költészetbe iktatásával jellemezhető, részint a versek modalitását illeti. Mint volt róla szó, az olvasó megszólítása az 1930-as esztendőben a „használati” líra magyar emancipálását eredményezte (többek között), a brechti példa adaptálása mellett József Attila ideérthető versei segítették Faludyt az „arcadás”-ban. Az újabb meg a legújabb versekben – a dallam megőrzése mellett – a közbeszédhez közelítés szerepe növekszik meg, a populárisabb modalitás a maga természetességében jelzi e költészet további rétegződését, majd a költőiség önleplező stratégiái terelik el a figyelmet a verselés virtuozításáról, a szójátékok magától értetődéséről; s a nyelv lehetőségei szinte észrevétlen tárulnak föl. Az 1993-as *Merőben érthetetlen* címével és zárósorával keretbe foglalja, ám némileg elbizonytalanítja az ítéletmondást: az idézendő három sorban két visszavonó tényező, az *úgy hiszem* és a *talán* emlékeztet a kétkedő lírai gondolkodóra. S arra az ellentétre látszik utalni, amely változó alakban több kor szkeptikusát foglalkoztatta, a „haladás” és az értelem, az értelemadás és a világ sosem teljesen átlátható viszonyára. Mindez azonban nyelvi össze- és széthangzás során kaphat csupán alakot: a *mérhetetlent* az *érthetlentől*, akár az *erőbent* a *merőbentől* néhány betű különbözteti meg, de egy betű, az ábécé minden betűje külön-külön és együtt egy/az egész világ lehet:

*Most itt állunk bután, bár úgy hiszem,
hogy a világ erőben mérhetetlen,
s talán ezért merőben érthetetlen.*

Faludy György költészetében (Goethével szólva) ott az „állandóság a változásban”. Önéletrajzi ihletésű verseinek „történetei” prózai önéletrajzaiból, anekdotáiból köszönnek vissza, az első ízben angolul, utóbb német fordításban megjelentetett Erasmus-monográfiájának gondolatisága verseinek jó részét is áthatja, „eredeti” és „átköltés” határai szétmosódnak, olykor már a kötet cím felfogható idézetnek (*Őszi harmat után*). Költőnk nem egy ízben akként játszik rá előszövegeire, hogy trivializálja, a maga versbeszédéhez teszi hasonlónvá. Más alkalommal azért idézi föl „világ”-kultúra „nagy” neveit (a hozzájuk fűződő hiedelmekkel), hogy elhatárolódását érzékeltesse. Am elhatárolódása egyben belépés egy általa átstrukturált (benső) világtérbe, amelyben költészet, hétköznapi kultúra, ennek esetleges hiánya, összejátszhatóságuk szüntelen vitahelyzetet teremt. Akár verses ökológiát is emlegethetnének beleolvasva Faludy verseibe; a különféle eredetű totalitások költészetében megnyilatkozó ironiájának állandó célpontjai. Ezzel párhuzamosan idéződnék meg a hajdani poéták, Karinthy, Kosztolányi, József Attila, Lorca, találkozási pontjukként a Faludy-líra jelöltetik meg. Aligha túlzás – ismétlem – kalandidőről szólni, ez a líra valójában egy „kozmosz” nap alatt „játszódik le”; a tárgya: a mítosz és a logosz együtt felfogott korszaka, melyet az ellenkező értelművé torzított mítosztól és logosztól kell (régén is kellett, ma is szükséges) visszaperelni. Faludy visszaperlő aktusa magatartásának állandója maradt, olvasóinak egy része talán „mítosz”-ára fogékonyabb, verseinek logosza azonban ellenáll, és határai között tartja a biográfia táplálta mítoszt. Önéletrajzai pedig kitűnő történetek, korrajz, élménybeszámoló arról, miként lehetett (túl)élni a XX. századot. Ennek a (túl)élésnek átpoétizálódása, az érzelm ellenében a rációt, a magahitt racionalizmussal szemben az

érzelmeket érvelni hívó magatartás egyben az életmű tanulságainak hozadéka. Egykor a Kosztolányi-vers saját lírává történő „el-birtoklásá”-val mutatta föl költőnk ember, transzcendencia, deretorizáló beszéd, (ön)írónia összefonódását, talán ez az, amivel a kezdettől máig él a Faludy-líra, s ez az, ami olvasóiban visszhangzik:

Ez ő,
kit nem találtam, bár kerestem,
New Yorkban, Bécsben, Budapesten,
ez ő, az égi rendező,
ki itt adott számomra tán
titkos találkát Számoán,
találkát, titkosat és késve
találkát egy gyors vetkezésre,
hogy egyszer mutassa meg pőre
meztlen lényét én nekem,
a tűzijáték rendezője,
hadd tapsolhassam még meg érte,
ki mindent szült és rendezett
s ki elpukaszt minden rakétát,
minden bolygót és engemet.

Felhasznált (szak)irodalom

- Faludy György: *A pompeji strázsas, Bp., 1938. Officina; A pompeji strázsán. Bp., 1945. Officina.*
- François Villon balladái, Faludy György átköltésében. Bp., 1937. Officina (1944-ig tizenegy kiadás)
- Heinrich Heine: *Németország. Faludy György átköltésében. Cluj 1937. Korunk.*
- Faludy György: *Őszi harmat után. Bp., 1947. Officina.*
- Ugyanó: *Emlékkönyv a róti Bizáncról. London 1981. Magyar Könyves Céh.*
- Ugyanó: *Test és lélek. A világlíra 1400 gyöngyszeme. Bp., 1988. Magyar Világ.*
- Ugyanó: *Versek, Bp., 1995. Magyar Világ.*
- Ugyanó: *Erasmus of Rotterdam, New York 1970. Stein and Day.*
- Ugyanó: *Erasmus von Rotterdam. Übertr. von Walter Seib, Waltraut Engel. Frankfurt am Main 1973. Societats-Verlag.*
- Eckhardt Sándor: *Szegény Villon. Magyar Szemle 1940. I. 318–320.*
- Bálint György: *Ballada a jobb sorsra érdemes Villonról. Nyugat 1940. I. 1272.*
- Komlós Aladár: *A teremtő hamisítás (1946). In Uó: Tegnep és ma. Irodalmi tanulmányok. Bp., 1956. Szépirodalmi Kiadó, 317–320.*
- Polgár Anikó: *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben. Pozsony 2003. Kalligram, 112–125.*
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Eszttika III. Ford: Szemere Samu. Bp., 1956. Akadémiai Kiadó, 337.*
- Hans-Georg Gadamer: *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez? Ford: Tallár Ferenc. In Uó: A szép aktualitása. Vál. Bacsó Béla. Bp., 1994. T-Twins, 144.*
- Korábban írt Faludy-tanulmányaim megállapításait itt nem ismétlem meg: *A Faludy-jelenség. Tiszatáj 1995. 9. sz. 51–66.*
- Faludy György viharos évszázada. Forrás 2003. 6. sz. 60–65.*
- Az újra megalkotott Európa antológiája. Tiszatáj 2004. 5. sz. 101–116.*
- Kalandregény – versben (Faludy György: Vitorlán Kekovába). Forrás 1998. 11. sz. 91–96.*

Márkus Béla

Remekművek világa

Pillantás Szilágyi István pályájára

Elöljáróban idézném, amit legutóbb jelöletlen, ám nem titkos vendégszövegként Szilágyi István regényéről, a *Hollóidőről* szólva idéztem valahol: műve a *képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen*. Akitől e szavak valók, illenek megnevezni, annál inkább, mert bizonyos mérvadó körök szívesen költöztetnék ki őt is nemzeti irodalmunk panteonjából – az viszont, akire vonatkoznak, alkotásai legjavában túl a nyelvteremtés játékein a lélekteremtés és az emberi létezés megannyi rejtélyével áll elő, megfejthetetlen titkokkal csigázza a képzeletet. És ha a kánont sem úgy értjük, ahogy napjaink irodalmi berkeiben szinte kizárólagos érvennyel értik, hanem úgy, ahogy gyermekkorunkban használtuk, karénekesek, s ahogy az idegen szavak szótára is – többek között – jelöli, mint a dallamot több, egymás után induló szólamban megszólaltató formát, akkor azért örömmel rögzíthető és közölhető a tény: a regényíró Szilágyi Istvánról szóló irodalomtörténészek, kritikusok dallama szinte egybecsengően emelkedett, már-már ódai. Közmegegyezésszerűen tartható, hogy a szerző második regénye, az 1975-ben megjelent *Kő hull apadó kútba* a XX. századi magyar regényirodalom legjobb darabjai közé tartozik. Remekműnek tartja, aki önálló mintavoltát, modellszerűségét emeli ki, és az is, aki szerint egyáltalán nem szolgálhat modellül, annyira mehökkentő, új élményben részesít. Van, aki a tudatos akarat híján eltorzuló jobbra való törekvések egzisztencialista gondolatát, a sorssal való szembenézés elől az illúziókba menekülés reménytelenségét olvassa ki belőle, s azon töpreng, vajon a Bretter György megjelölte műfaj, a *sorsregény* mennyire fedi a lényegét. Árnyalt, gazdag világában, nagyfokú nyelvi rendezettségében, lélektani alapozottságában a társadalmi fejlődésregény, a család-, a tudat-, a mítoszregény jegyeit ismerik fel. Látomásos képrendszerét méltatják, méltathatnák azt a detektívtörténetre emlékeztető izgalmat, feszültséget is, amelyet végig képes fenntartani. Emlegetik a *Száz év magány* erdélyi párjaként, de olyan alkotásként is, amely motívumszerkezetének középpontjában a halál, a pusztulás áll, példázatokot kínálva a szabadság nélküli rend fokozatairól, a szabadság-eszme védelméről. Ezekhez a lelkes méltatásokhoz képest a szerző nem egy beszélgetésben, interjúban ha nem is fásult józansággal, de szenttelen higgadsággal számolt be arról, hogy neki, kisebbségi magyarnak identitásgondjai sosem voltak, mint ahogy világ-megváltó szándék sem munkált benne sohasem. „Elég szkeptikusan viszonyulok az otthoni létezésünkhöz is, utóvédharcnak tekintem az egészet. És nem érzem a helyben maradásnak semmi heroizmusát, akkor sem, ha magam most már aligha mozdulok el innen – mondta úgy tíz évvel ezelőtt a *Magyar Naplónak*, megtoldva a helyzetmagyarázattal: – Hozzám közelebb áll a camus-i regényhelyzet a Pestisből. Aki még járni bír, az fogja meg a hordágy végét és cipelje. Ennyi”. És hát annyi még, föltétlenül, amit a *Kő hull apadó kútba* nyelvéről, ennek kapcsán is a magyarságról mond. Felfedezni, mekkora ajándék a

szülőföldről, a Szilágyságból, a Partiumból hozott nyelv, Kölcsey és Arany és Ady magyar nyelve, ugyanakkor a magyarságát meg egyáltalán a „hovatartozás-ügyek”-et annyira természetesnek tartani, hogy külön rájuk se figyelni. Annyira sem, amennyire talán kellene – tette hozzá, kiegészítésre szorulónak tartva azt a korábbi megjegyzését, hogy a regény több mint ötszáz oldalán mindössze egyszer írja le a szót: „magyar”. Ekkor is eléggé semleges szerepben, összefüggésben: „dombvidéki magyarok, hegyen túli románok”. A kiegészítés indoka pedig: akár akarja, akár nem, a környezetében, amikor nemkívánatosnak mondják a jelenlétét és a kultúráját, gondoskodnak róla, hogy ne feledkezzen el a magyarságáról, a magyar voltáról. Egy másik – a *Heti Magyarországnak* közölt, ugyancsak 1994-ből való – beszélgetés szerint maga a *Kő hull apadó kútba* is a feledés ellen íródott. Zilahnak, Ady iskola-, neki szülővárosának állít itt emléket: annak a hajdani tíz-tizenkét ezres lélekszámú településnek, amelyet a felismerhetetlenségig szétromboltak, majd jellegtelenül túlépítettek, mint minden erdélyi kisvárost, és „senki sem emelte fel a szavát értük, pedig a városrombolás előbb volt, mint a »falurombolás«” – mondta. Ugyanitt kettős meglepetéssel is szolgált: egyrészt ennél a művénel magához közelebb állónak tartotta a sokáig kiadásra váró, és csak a legrettenetesebb szocialista diktátor, Ceaușescu bukása után megjelenő *Agancsbozót*ot, másrészt a regényei sorában második-ként tüntette fel ezt, valószínűleg nem szándékosan feledkeztetve meg a legelsőről, a még 1969-ben közzétett *Üllő, dobszó, harang* címűről. Ami az 1990-es kiadású, az irodalomtörténészek által hol utópiának, hol pedig antiutópiának nevezett, egy égi magasságban berendezett barlang imaginárius terében játszódó regényt illeti, ennek az élményanyagát, szintén furcsa módon, a szerző inkább tartja a sajátjának, mint a másikat. Szerinte maga a „szerzett élet” az, ami itt a természetimádatra, a művészetre és a munkára mint élményeinek három alappillére támaszkodva kibontakozik, megjelenik. Az *Agancsbozót* egyik kiváló kritikusa értelmezésében az égtájunkon mintegy fél évszázada hatalmat gyakorló diktatúráról és az ezek uralma alatt élni kényszerülő értelmiségiek szellemi-erkölcsi elnyomódásáról szól, az írói önértelmezés szerint pedig kísérlet. Próbáljuk meg – mondja erről – kivinni az embereket a világból „egy fantázia teremtette lombik-környezetbe, majd fosszuk meg őket identitásuktól, helyezzük nyomás alá őket, és lássuk, hogy mi is lesz belőlük”. „Az én kísérletem alapján – folytatódik a beszélgetés –, a nyomás alatt az embereknek elkezd új identitásuk születni. Azonos sorsú ellenségek egymáshoz préselődnek, együtt állnak szemben bizonyos, itt megfoghatatlan, külső ügyekkel.” A regényben a Velünk Rendelkező Szándék annak az ismeretlen hatalomnak a neve, amellyel a négy mítoszi elnevezésű főalak szembeszegül – a valóságban egyszerűen szólva a hatalom, bonyolultabb kifejezéssel a szocialista államhatalom vagy pártidiktatúra lehetne annak a neve, amivel a szerző szemben állt. Módszerében – egy másik kritikus látja így – a regény őspéldájához tér vissza, Defoe *Robinson Crusoe*-jához: a páratlanul valószínűtlen történetnek páratlanul valószínű tárgyi hitele révén a „képzelt, kitalált és soha meg nem történhető eseménysort a terjengős pontossággal igaznak, azaz *históriainak* álcázó módszerhez”. De kisebbségi példa is említhető volna: Tolnai Ottó régebbi regénye, a hatvanas évek végéről, a *Rovarház*, ahol a rovarok leírásának epikai eleme ugyanúgy uralkodik a sztori, a történet fölött, ahogy itt a munkafolyamatoké, mintegy a hiábavalóan és üresen telő idő képzetét keltve. Mindenesetre nem egy helyről hangzik el az *Agancsbozót*tal kapcsolatban sem a minősítés: a kortársi magyar regényírás remekműve ez, a maga társtalan – „áramlatot”, „vonulatot”, „nemzedéket” és más címkéket megtúrni képtelen – mivoltában is.

A legújabb műnek, a XXI. század talán első maradandó értékű magyar regényének, a 2001-es megjelenésű *Hollóidőnek* viszont hamar sikerült társat találni a történelmi regények között, habár az e műfajjal kísérletezők közül néha-néha mintha szándékosan is, és

nemcsak tudatlanságból kifejejtenék a nevét. Igaz, erre – megint csak bizonyos körökben – jó okot szolgáltatott a szerző (talán ekkor beszéltek a legtöbbit róla, az olvasóközönség egy része talán ekkor hallhatott róla először): visszautasította azt a romániai átlagkeresettel mérve igen nagy összegű magyarországi díjat, amelyet „egy gyorsan nyelbe üthető (amúgy kitudó) beszélgetéskötet alkotójával megosztva” ítelt neki egy érzéketlen, vagy nem annyira az esztétikai minőségre mint inkább más szempontokra érzékeny kuratórium. Ugyanakkor a kritikusok lelkesedése viszont már-már áradó: bonyolult remeklés, nagy varázslat ez a munka – mondja egyikük, „megfejtetlen eredetű és azonosságú figurák mozgatnak megfejtetlen előzményekből-okokból fakadó megfejtetlen következményű-okozatú történéseket” – próbálja megfejteni az „érvénytelen-értelmetlen történésekből érvénytelen-értelmetlen történelem” képét rajzoló alkotás titkát a másikuk. Holott bizonyos, utánozhatatlan, ahogy a mű a régmúlt idők, a „török világ Magyarországon” elképzelt történelmi, társadalmi valóságának és a látomások, álmok, jóslatok, csodák, természetfeletti képességek ugyancsak elképzelt világának az összjátékát megteremti. A szerző pedig arról beszél a *Bárkának*, hogy a régmúltban is az életvitel érdekelt. Hogy noha a XVI. század a magyar történelemnek hallatlanul bonyodalmas kora, egyrészt hódoltsággal, másrészt hitújítással, azaz a magyarság tán még inkább tele van gondokkal, mint Európa – az élet mégis élhető. És megint az írói kísérlet: nem akar ugyan történelmi igazságtevést, ám arra azért kíváncsi, hogy sikerülhet-e neki a négyszázötven évvel ezelőtti világban „élhetővé, elhíhetővé tenni egy kisközösség, egy háztáj életét”. Ráadásul úgy, hogy ne legyen benne „valami nagy nemzeti önsajnálát”, ha már a magyar, az erdélyi történelmi regényt úgyis mindig „belengi” ez az érzés. S ha egyébként is az a benyomása, hogy a mai magyarság „valahogy túl jól nevelt lett az elmúlt másfél emberöltő”, azaz úgy nagyjából ötven esztendő alatt. „Túl megértő a körülötte élő népekkel-nemzetekkel szemben. Maholnap ott tartunk, hogy azok apologétái leszünk, akik hajdan minket apasztottak. Azokhoz járulunk koccintani, akik megszerezték vagy inkább megkapták fele országunkat annak idején. Holott a népek-nemzetek birkózása tovább tart – még ha ezt mára békés versengésnek tekinthetjük is” – ad számot egyéni létérzékéről.

Ezek a nagyon határozott gondolatok nem engedik meg sem azt – a *Hollóidő* egyik elragadtatott méltatója szavait kölcsönözve –, hogy álmélkodva szemléljük tovább a három nagyregény, a három remekmű pazar sorozatát, sem pedig azt, az életmű egészére tekintve, hogy elfeledjük mindazt az előzményt, amiről pedig maga a szerző is szíves örömet terelné el a figyelmünket. Nem csak a pálya nyitányáról, az első két novelláskötetről, az 1964-ben megjelent *Sorskovács*ról, illetve a két évvel későbbi *Ezen a csillagon* elbeszéléseiről, karcolatairól van szó, amelyeket írójuk – egyik vallomása szerint – szeretne meg nem történnel tekinteni. S ha gesztusa emlékeztet is Adyéra, Nagy Lászlóéra, Csoóri Sándoréra, vagy szülőföldjéről véve a példát, Kányádi Sándoréra, feltevése, hogy nem vállalhatja ezeket az írásait, túlzó is és igazságtalan is. Hiszen neki, akinek a „nem-sematikus sematikus” író szerepét szánták, a zömmel önéletrajzi ihletésű, a maga munkásságát és felemelkedését mint múltat felelevenítő történeteiben sikerült megszabadulnia a proletkult sablonjaitól, a vezérlő csillagunk a párt, a munkásosztály meg a Szovjetunió szektás szempontjaitól. Nem véletlenül kárhoztatták némelyek mind a jelképes beszéd, a szimbólumok iránti hajlamát, mind kedvelt elbeszélői módszerét, a belső monológ használatát, az „eszmei tisztázatlanság” jelét látva benne. De éppen a hasonlatokban és a költői képekben megmutatkozó líraiság, poetizálás miatt tartozhat már mindjárt a második kötet záródarabja, *A végállomáson leszállsz* azoknak az elbeszéléseknek a sorába, amelyek a széppróza metaforikus változatának a romániai magyar irodalomban való jelentkezéséről adnak hírt. De a harmadik novellakötet, a *Jámbor vadak* (1971), például a hétköznapi tapasztalatlansághoz vagy mindennapi látványhoz nehezen köthető *Ember rág a föld gyöke-*

rén című darabjával, sőt az emlegetett első regény, az *Üllő, dobszó, harang* a maga egészében is nem annak az alkotói törekvésnek a tanúsítója-e, amelyik a cselekményépítésben feladja az ok-okozatiság elvét? Jelképek és jelképes események, újra és újra felbukkanó motívumok, hangulatok és tapasztalati övezeten túlmutató reflexiók sorakoznak egymás mellé úgy, hogy nehéz közöttük logikai összefüggést találni. Az isten háta mögötti, hegyek közé zárt erdélyi, talán székely faluban játszódó regény két fő alakja, a második világháború utolsó napjaiban magára maradt tanítónő és a házába fogadott szökött magyar katona történetének elmondása például kínos következetességgel nélkülöz minden olyan történelmi utalást, elemet, amelyből az egymással hadban álló felek nemzetiségére lehetne következtetni. Hogy a művet ne lehessen sem ideológiai-politikai, sem történelmi-társadalmi közleményként olvasni – ez a szándék talán a pályának azokkal a szakaszaival is magyarázható, amelyeknek nemhogy a hozadékaról, a kétségtelen eredményeiről, de a pusztá létéről se igen hajlandó emlékezni, főleg fejtegetésekbe bocsátkozni. Szilágyi Istvánnak, az újságírónak, a publicistának a munkásságát rejtik ezek a szakaszok – az éveket tekintve viszonylag jól elkülöníthetően. Az első tarthat úgy 1964-től az évtized végéig, amikor mint a kolozsvári irodalmi hetilap, az *Utunk* belső munkatársa a glosszától a riportig, a vezércikktől a portréig szinte minden újságírói műfajban ki kell, hogy próbálja a tehetségét. A második, igen termékeny és jellegzetes szakasz a publicista pályáján a kilencvenes évek lelegeje. Ekkor már az *Utunk* utódjának, a *Helikonnak* a főszerkesztője ugyan, ám azon túl, hogy néha kénytelen ebbéli minőségében is szólni az olvasóhoz, írásainak három nagy tömbje független a státusától. Kiváltképp független az a sorozata, amely a magyar filmszemléken évente látott alkotásokat szemlézi, igen körültekintően, azzal az akkurátussággal, amely a szerkesztői munkáját is jellemzi. Aligha van még magyar író, hozzá hasonló rangú pedig bizonyosan nincs, akinek mint filmkritikusnak az ismereteire és ítéleteire ennyire rábízhatná magát az olvasó – tanulságos igazolás lehet erre a Szabó István-filmről, *A napfény ízéről* írott terjedelmes tanulmánya. Publicisztikáinak másik csoportja a *Krónika* címet viselte, ennek megfelelően hónapról hónapra rögzítette a diktatúrán túljutott Románia társadalmi-politikai eseményeit, hogy megjegyzéseket fűzve hozzájuk azt is töprengése tárgyává tegye, vajon meddig s mire jut a demokrácia hatalmi berendezéseit kipróbáló, próbára tevő ország s benne a magyar nemzeti kisebbség. A harmadik tömb, a hét darabból, egyenként többnyire egykolumnás esszéből álló sorozat címe a leleményesen többértelmű *Renegátlástanul* volt. Az irodalom sorsfordulójáról kezdett el írni, az első megszólalás ürügyét még a diktatúra után a demokráciában is „élen járó” Hajdú Győző televíziós szereplése szolgáltatta, hogy aztán a mindenki számára ajánlatos önvizsgálat kérdéseire jusson el. Amikor viszont eljutott odáig, ahol fel kell mérni „bizonyos elmúlt évtizedekbeli attitűdöket, megalázó kényszerűségeket, amelyekbe magunk vagy még inkább az előttünk járó pályatársak belekényszerültek, nos, itt ebbe egyelőre beletört a bicskám”. Így ad magyarázatot pár év múlva a sorozat megszakadására, hozzátéve, hogy az okok között nemcsak az időtávlat rövidsége szerepelt, nemcsak az, hogy korai még az idő a visszatekintésre, hanem az is, hogy a legfiatalabb nemzedékeket mindez már aligha érdekli. Azzal viszont ő nem számol vagy őt nem érdekli, hogy munkásságának ez az újságírói termés is szerves része. Mégpedig olyan, amelyik más alapállású és alkatú szerző esetében már bizonyára ott sorakozna kötetekbe gyűjtve az olvasók könyvespolcán. Merthogy oda is valók, csakúgy, mint a remekművek, az emlegetett három regény, vagy rosszabb esetben kettő, a *Kő hull apadó kútba* és a *Hol-lóidő*.

Ezek minden figyelmet megérdemelnek.

Bombitz Attila

Történet, pontosan

Újabb flugblattok Darvasi Lászlóról az Egy könyvmutatványos legendája sorozatból

„Történet? Pontosan. Szóval, hogy van.

Abból indultak ki, hogy beszélni kell a világról, különben elpusztul az. Dicsérni kell, hogy van, és meg kell feddni, hogy ilyen. Erről beszélgettek, és arról, hogy az elkezdésre és a befejezésre is szükség van. Kell a kezdet és kell a vég, s e kettő közt, mint néma növények közt züm-mögő bogár, kell a szó. Ez mind kell.

Ott ültek, ahol a világ elkezdődött, hümmögtek, bólogattak, és nem mozdultak.

De amikor az egyikük olyan lett, mint a kő, másikuk akár a naplemente, egy harmadik pedig, mint a rosszalkodó angyal, a többiek megértették végre, pontosan az történt meg, amire ilyen el-szántan vártak. Csak hát, mivel emberek voltak, vállukat vonogatták, orrot túrtak, fogat piszkál-tak, követ rugdostak, és hümmögtek tovább.” (Darvasi László: Az első történet)

1991 óta, amikor megjelent Darvasi László *Horger Antal Párizsban* című verseskötete, sok minden történt. Például járt Darvasi is Párizsban, ahol bemutatták első irodalmi siker-történetéből, *A veinhageni rózsabokrokból* készült darabjának francia változatát. Párizst leszámítva, aközben szerzőnk ösztöndíjasként vagy felolvasóként bejárta szinte az egész német nyelvterületet. Ha valaki követte tárcáinak végeláthatatlan sorát, vagy fellapozta Ilia Mihály 70. születésnapjára készített ünnepi kötetet, az tudhatja, elbeszélőnk legutóbb az északi-tengeri Sylt szigetén járt, esőből és ködből írta üzeneteit. Nemzedékéből nem sokaknak adatott meg ez az irodalmi világtáras, ugyanakkor nem is sokuk szenved ép-pen e világtáras okozta hontalan állapottól. De az is szinte természetessé vált, hogy az 1980–90-es évek fordulóján debütáló, a rendszerváltás időszakában újrakezdő vagy ép-pen megerősödő szerzők közül az ő, vagy éppen szerzőtársa, Szív Ernő neve fordul elő a leggyakrabban irodalmi lapok hasábjain. Poétikai kvalitásairól a legkülönbözőbb be-szédmódokat és nézőpontokat képviselők nyilatkoznak. Recepciója negyven felett, szüle-tett 1962-ben, pillanatnyilag Szegeden és Budapesten él, rendkívül gazdag.

Ahogy gazdag: az életmű. Egy és fél verseskötet, öt novelláskötet, öt dráma, három Szív Ernő néven publikált tárcakötet, egy regény, két meseregény. Három novelláskötet németül, egy-egy novelláskötet hollandul és franciául, egy regény németül. És mindez csupán egy másfél évtizedes írói pálya eddigi eredménye.

Darvasi Lászlóban a novella és a tárca megújítóját ünnepli a közönség, a rövid formák mestereként tisztelik, miközben a másik, a kritikusabb oldalon a történetmondó messiása-ként aposztrofálják. Magasztaló dicséret és feltétlen bizalom, jogos bírálat és kínos cukkolás egyaránt osztályrésze szerzőnknek kezdettől fogva. Mutatványait lehet így is, úgy is olvasni, sőt lehet belőlük válogatni, ha a mutatványos túlon túl belefeledekzik meséjébe.

De pillantsunk vissza, hogyan született meg elbeszélőnk!

Darvasi korai, azután félbehagyott, felhagyott verseinek epikus regisztereiben is már szavakká formálódik az elbeszélői igény egy koherens, zárt, történetsszekvenciáiban újratemethető és újramondható világra. A Darvasi-versek burjánzó, érzékenységtől túlfeszített, egyszerre evidenciaként és banalitásként ható mondatai még orphikus igézetből, elvesztett orákulumok és teremtéstörténetek homályából szakadnak fel. *In utero*, nemtelenség, igenlések – hogy körülírjam a mondat, a szó magzati állapotát. S a burok feszítettségében, a mitológia előtti állapot néma formái közt, a szavak búvkörébe zárt Én fokozatos artikulációra ébred. Premitológikus-szimbolikus, magzati állapotát jól mutatja *A nyugati csúcs*, Darvasi egyik legjellemzőbb versének mottója: „és ha a jövő régészei megtalálják ezt a könyvet, megtakaríthatják a fáradtságot, hogy reménytelenül leássanak a piramis gyomrába, az értelmét keresendő. Nincs ott semmiféle titkos kincstár, de még sírkamra sem. Jelentése, mitagadás, igencsak kisszerű, és az alatt a kanálisrács alatt nyugszik, amelyre az egész piramis épül. Egy halva született fiúccsecsemő az.”

E halva született fiúccsecsemőből lesz majd, e tűnő alakot követő szöveg morfológia szerint *A veinhageni rózsabokrok*, az irodalmi áttörést jelentő novelláskötet bűnbe eső, beavatásra váró kopasz fiúja. A világot újra mesélő könyv készülöben van. S premitológikusság, magzatiság ide vagy oda, 1993-ban megjelenik az a könyv, amely a mai napig mérce és orientációs pont mind a szerzői életműben, mind a rendszerváltást követő magyar nyelvű prózairodalomban.

A veinhageni rózsabokrok fontosságát, sikerét a következő kulcsszavakban látom megragadhatónak: mesélőkedv, világszerűség, nyelvi reflexió, töredezettség, enigmatikusság, korlátozottan disszeminatív elbeszélő-módok. Az elbeszélések körmönfontósága és pszichogrammatikát alkotó szuggesztív léttére a dekonstrukciós olvasásnak épp úgy mintául szolgál, mint a hagyományos, 'egészként' való olvashatóságnak. *A veinhageni rózsabokrok*, *A witembergi kötörök*, *Kutuzov unokája*, csak hogy a mind a mai napig érvényes novellákat néven nevezsem a kötetből. Miben áll a különösségük? A nyomolvasást, a sorsgenezist integrálják, egyszerre véres, brutális és enyészetszépességű világot teremtenek, mitológikus-európai és civilizálatlan-balkáni geopolitikájuk az emberi létezés animalitását a vég-sőkig feszítik. S az sem utolsó fogás, hogy egy „nagy” történet „kis” fejezetei alkotnak itt egymással laza egységet, s ezért is támadhatott fel az egész, a nagy történet, egyáltalán, a történetmondás iránti nosztalgia a kötet olvasóiban.

És *A veinhageni rózsabokrok* után jönnek a könyvek, a novellák, a rövid történetek, a tárcák. Nem is sorolom őket, csak emlékeztetőül néhány cím: Emlékeznek Liza Stühhof és Kathrin Kunze finom erotikával játszott, tragédiába torkolló történetére? *A fuldai Kékvízesés* című Darvasi-klasszikusra? És *A müntenheimi szörny különös históriája*? Melyből a szegedi Z. Nagy család tragédiája sejlik föl. Belőle lett a Bolond Helga, a kecskeméti Katona József Színház és a Forrás drámapályázatának díjnyertes darabja. *A Zord Apa avagy a Werner lány hiteles története* kinek nem borzolta fel a kedélyeit? Múlt század eleji hangulat, erotika, krimi, Szeged, fényképekkel tarkítva, Ilia Mihálynak ajánlva. Ha van olyan, hogy tanúságtétel egy másik emberi és írói nagyság mellett, akkor *A berlini fekete füzet* az egyik legdöbbenetesebb példája ennek a rendkívül nehéz és nemszeretem műfajnak, Szív Ernő és Bakó András, vagyis Darvasi László és Baka István barátságának utolsó fejezetét tartalmazza ez a tárcaregény. *Stern úr*? Aki tizenkét előadásban gondolta végigbeszélni a világról való tudást, a világot, Istent? Hogy azután a szavaktól elhagyva megsemmisüljön, eltűnjön a világból? Belőle is dráma lett, adódott. *Argentína* címmel.

És akkor ez csak öt, ráadásul a hosszabbak közül, a kilencvenes évek közepéről. Amikor *A fuldai Kékvízésés* vagy *A Zord Apa* megjelenik a *Jelenkor* hasábjain, vagy *A berlini fekete füzet* a *Tiszatáj*-ban, az esemény. Egyáltalán, ha a kilencvenes évek közepén valamely magyar folyóiratnak írást ad Darvasi, akkor azt a lapot érdemes tulajdonba venni. Fent említett címek az olvasó emlékezetében nem is könyvhöz, hanem folyóiratbeli publikációhoz tartoznak. Darvasi esetében a folyóirat-olvasás még egyszer felvetődik. De az már egy másik szenvedély másik története. Hiszen a hosszabb epikai távhoz tartozik a regény hívsága is. A kilencvenes évek második felében össz nemzeti szinten a regény művelése válik elsődleges irodalmi gyakorlattá.

Egy kiváló tárcaíró, egy még kiválóbb novellista a hosszabb elbeszélések, kisregények, tárcaregények abszolválása közben, után regénybe kezd.

Naiv olvasóként rég éreztem akkora vadászi szenvedélyt, mint amikor Darvasi regényének fejezetei kezdtek megjelenni, olykor folytatásban, olykor követhetetlen szóródásban. Amikor *A könnyemutatványosok legendájának* első három egymás utáni közlése megjelent a *Jelenkor*-ban, sutyorgott a szegedi bölcsészkar irodalomtanszékei összekötő folyosó. Utána se, igaz, közben se. Követhetlenné lett a történet, s a sok közlés sem adta már jelét annak, merre is van az elöl, merre a hátul. A *Tiszatáj* hozta a befejezést. A biztonság kedvéért én azért rákérdeztem: biztosan ez a vége? Az 1999. évi könyvhétre hosszú készülődés és várakozás után mindenesetre könyv lett a „könnyemutatványosokból”.

A sok incselkedést, kritikát és tudósítást olvasva elmondható, jó néhányan tekintettek várakozással Darvasi regényének megszületésére. Rég volt, hogy még nem létező, esetleg részletekben megjelenő munkára ekkora figyelem hárult. És elég gyorsan megszületett, mielőtt a Darvasi-regény megjelent volna, a sajátlagosan egyéni poétikákat a „történelem” és a „regény” örve alatt összemósó, generációs törekvésű, „új történelmi/történeti regény” című kritikai paradigma.

A könnyemutatványosok legendája tele van izgalommal, várakozással, lélegzetelállító kalandokkal és oldhatatlan titkokkal. Az egyes történet szekvenciák nem nagyon akarnak egymásra találni a regény szövevényében, mi több, funkciótlannul, s motiválatlanul alakul egy s más a történetek e hatalmas mátrixában. *A könnyemutatványosok legendája* számomra végtelenített novellafolyam, a többszörös kezdetnek megfelelően többszörösen poentírozott befejezéssel. E folyam résznovelláit nem tartja szorosan össze hagyományos struktúráról elvárt koherencia. Jönnek a mutatóványosok, mennek a mutatóványosok, s közben mutatóványoskodnak a könnyeikkel. Az is világos, hogy mennyien vagyunk itt a környező vidéken. Még az is, hogy nincsenek rendben a dolgaink, s a pusztulás mindegyre nő, miközben egy rég vágyott mágikus-mitikus időteret teremt maga körül az elbeszélő:

„Elmosódott férfarcot látunk, amelyre ezüstport szítal az idő. Szívességet tesz minénk, és kegyesen úgy felejtí ezt a kompozícióját. Hiszen hosszan bámuljuk. Erősen hunyorgunk is, remeg a szemünk pillája. Szemünkben a csipa fényes por lesz, pereg ezüstösen, amerre járunk. Mert sokfelé járunk. Gomolygó kód, tábori őrszem, nadályos lép, gyereklány teste utunkat nem állhatja. A hússal incselkedünk is, a lélekre rálehelünk. Az emberi beszédet érteni véljük. Az emberszív ablakán belátunk. Sokan vagyunk és elegenden vagyunk. Viszont sokra mégsem vágyunk. Csak annyira éppen, hogy úgy is legyen, ahogyan sosem volt. Mégsem röptetjük a fantáziát. Csak éppen szabadjára engedjük, akár a szívdobogást. Fájjon, aminek szabad fájjnia. A mesélés nem fáj. Hanem az emberi mélabú keserű mézét a nyelvünkön érezzük a szavak virágzása közben. És ez az affekció igen csak hasonlatos az időjárás zabolátlan természetéhez. Esik, nem esik. Zúg a lomb, nem zúg. Ragyog az ég, nem ragyog. Csak a fáktól, füvektől látszik a szél. Nem azt tudjuk, miért száll a szomorúság. Szavak és mondatok pusztaságában utazunk. És nem az út, és

nem is a kedvünk lesz az, ami véget vet ennek az utazásnak. Talán csak egy semmi könnycsepp lesz.”

Így kezdődik a regény, mintegy stílszerűen bemutatkozik egy névtelen elbeszélő, aki mindvégig ott van, lesz az olvasó mellett, igen közeli viszonyt feltételezve vele, hiszen e szavak mögé bújót elbeszélő a többes szám első személyt használja, hogy megteremtse meséjének terét, közösét, mesélő és hallgató viszonyát. A többes szám első személy használata a regényben, az olvasó, az oda-hallgató elbeszélői szituációba hívása archaizáló eljárás. Ugyanakkor distanciaterepítő eszköz, hiszen az én és az elbeszélő, a „mi” együttese azt a közöszt reflektálja, amely éppen nem közös, hiszen a „mi” már vagy még nem különbözteti el az egyes szám személyeit: az „én” és a „te” dialógusa szétválaszthatatlanul a „mi”-ben artikulálódik. Ebben a „mi”-ben az olvasó épp úgy elbeszélője, teremtője a történéseknek, mint a szerző. S mikor már alaposan benne vagyunk a regény cselekményében, tételesen meg is szűnik ez a viszony: a többes szám első személyű közösség átadja helyét az elbeszélés, a mese szellemének. Hogy azután a 229. oldalon, kissé rezümézve a dolgokat, ez a szellem, vagy ha úgy tetszik, a regény szellemisége magára mutasson:

„S hogy mit láthat a krónikás, az elbeszélő Magyarországon a század hetvenes éveiben? Sokat, de nem eleget. Hogy repedezik a hatalmas török birodalom alkotmánya, a peremvidéken még nemigen látható. Ami ezen a földön volt valaha, elmúlni sosem tud egészen. Ebben az országban minden régtől van, és minden rosszul is van. A szokást alázatnak, a forradalmat ábrándok báljának, az örömnépet részeg dínom-dánomnak nevezik. Akkor hull a hó, amikor nem olyan jó, hogy hull. Gyakran eltéved a szél, s amikor előkerül végre, annyi a bűntudata csak, hogy a történelmi port a szemünkbe fújja. Errefelé az idő nem tud olyan kárt okozni, hogy holnapra ne legyen mégis jó. Néha úgy ragyog ezen a földön a szar, hogy nem tudsz másra gondolni, mint hogy ő is a szív alatt lakott egy álló napon keresztül, de talán még repülni is tud, amit más tájékon soha. Ezen a földön minden mindennel összeér, s ha úgy tetszik, van a miérteknek magyarázata, az inkább csak historikus tudóskodás vagy poétai szentiment.”

Miért fontos a regény elbeszélő, ábrázoló módjának ez az aprózása?

Azért, mert kritikái hogyléttől függetlenül, generációs történelmi regény ide vagy oda, én *A könnymutatóványosok legendájának* regényvilágához a legközelebb Szilágyi István, a legtávolabb Márton László regényművészetét érzem.

Szilágyi István *Hollóidő* című regényének egyik feszültsége abban áll, hogy két, egymástól világosan elkülönülő elbeszélői perspektívából látjuk azt a zárt történelmi világot, mely nem kíván kapcsolatot tartani a „történelem” időszerű és időfüggő nyitottságával. Sőt, a *Hollóidő* második részének elbeszélője még részese is az elbeszélő világnak. Darvasi a történelemről szóló kommentárját leválasztja a regény világáról, a regény cselekményrendszeréről, s így nála „történelem” és „regény” dialógusáról reflektált történet nem születik. Szilágyi regénye, még ha a két rész közötti elbeszélői perspektíva-váltás utal is egyfajta relativizációra, szigorú zártsága, autonóm szabálykövető világ-szerűsége következtében ugyancsak nem reflektál a történelem fenoménjára. Novellisztikus zárata azonban hasonló jegyeket mutat Darvasi ugyancsak novellisztikusan pontírozott zárlatával. Szilágyinál a levágott török fejekből rakott kúp emelkedik a magasba, s a fejek körtáncba kezdenek. Darvasinál Absolon Demeter erdélyi nagyúr exkrementuma hull alá Buda várának török alóli felszabadításakor. Ha úgy tetszik előkészítetlen, s a regények világából nem következő befejezésekről van szó, ami Szilágyi regényére, zártsága következtében jobban érvényes, mint Darvasiéra. Darvasi eldöntetlen nyitott-zárt regényvilága nyelvi artisztikumát tekintve Szilágyi zárt világábrázolása felé hajlik. Nyitottsága, relativitása ugyanakkor Márton László „távoli” regényírásával hozható összefüggésbe.

Márton a történelemről szóló reflexióival, reflexióiban teremti meg regényeinek (*Jacob Wunschwitz igaz története, Árnyas fűtca, Testvériség*) cselekményrendszerét. Szilágyival szemben nála nyitott történelemről van szó, melynek krónikása, elbeszélője ennek az állandó irritációnak van kitevé. Márton elbeszélője azonban nem részese a történéseknek, éppen a tudósi hajlam ironikus helyzetbe hozása könyveinek esszenciája. Ráadásul ennek a bizonyos közöst teremtő többes szám első személynek a rendkívül ironikus, az elbeszélő historiográfiai jártasságát megkérdőjelező és az olvasó megtévesztését, szándékos vagy szándéktalan megtévesztését szolgáló eljárás mestere. Csakhogy nála nem elbeszélő-olvasó közös szemébe fújódik a történelmi por, s nem is a por az, ami történelmi, hanem a látvány, a történelem látványának megfogását akadályozza a porvihar. Darvasi történelme csupán annyiban nyitott, amennyiben figurái rendelkeznek az időutazás képességével. Ennyiben is őrzi *A könnyemutatványosok legendája* a premodern, archaikus történetmondás nyomeleit. Ebből következik a regény kettőssége, eldöntetlensége: egyszerre archaikus mese és mediatisált vízió, nagy narratíva és történettörődék, mely varázstalanított hősökkel és hősietlen varázslatokkal egyaránt rendelkezik, miközben az egész regény színes panorámakép, alul- és felülnézeti perspektívaváltásokkal.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Darvasi könyveinek sora, sorozata – minden poétikai erejük, újdonságuk, rendkívül érzékeny fixírozásuk mellett és esetleges stílusgyakorlatuk, monoton hangulatkeltésük, végtelen enigmatikusságuk ellenében – *A könnyemutatványosok legendájában* kulminál. S ha Magyarországon el is tűnnek hamar a könyvek az érdektelenség otrombasága folytán, mert valljuk be, a kritika hiába nevezi ki az új paradigmát, a könyvek a raktárakban maradnak, nincs az irodalomnak köztes olvasója, azért más nyelvterületen ugyanaz a könyv hosszán tartó történetre is berendezkedhet. A 2004-es Berlin-Brücke-díj a regényért önmagáért beszél. Fontos tény, hogy a magyar irodalom német nyelvterületi sikorsorozata Darvasi regényének elismerésével tovább folytatódik, de a közismert és klasszikussá vált nevek után az egykori fiatal magyar irodalom szerzője kerül reflektorfénybe. Az sem utolsó, hogy a regényt a mai német irodalom doyenje, a könyveivel minduntalan hangulatot keltő, de életművéért az irodalmi Nobel-díjat bezsebelő Günter Grass laudálta. Ki gondolná, hogy e pusztá reprezentatívnak számító gesztuson túl, Darvasinak és Grassnak más köze is lehet egymáshoz. Valószínűleg nem Valastyán Tamásnak köszönhetjük Grass választását. Viszont Valastyán tanulmánya mutatja meg kitűnően, olvasható a *Forrás* regényszámában, egymástól távoli prózapoétikák mennyire közel állnak egymáshoz. *A bádogdob* és *A könnyemutatványosok legendája* ritmikai, retorikai összehasonlításáról szól az a dolgozat, melyből idézek: „Grass úgy mesél, ahogy a dob pereg, Darvasi pedig úgy ír, ahogy a könny hull. Mindkét prózát ez az eleven ritmus élte.” Grobiánizmus és animalitás, a barokk legjobb hagyománya szerint – mindez Darvasi László és Günter Grass háza tájáról.

A berlini díjnak egy jó magyar vonzata van: *A könnyemutatványosok legendája* 2004-ben újra megtalálható a könyvesboltok polcain az eredeti, 1999-es dátumozással. Öt évvel később elérkezett annak az ideje, hogy végre elolvassunk (vagy újraolvassunk) egy nagy magyar regényt.

Mégis, mintha – s különösen a regény megjelenésével, a megjelenés óta – határhelyzetbe sodródott volna elbeszélőnk. *A könnyemutatványosok legendája* mint mű és vállalkozás mérce továbbra is Darvasi elbeszélő művészetében. Ugyanakkor a határhelyzetet a regény teremti meg, akarva-akaratlanul, a regény mint olyan hívsága folytán. Hiszen e mű és vállalkozás mércéje az, amely az életműben vissza- és előrefelé is olvasva, haladva, ide-oda csapongva hivatkozási ponttá válik. Vagy legalábbis válhatna. A regényt követő könyvek mintha megtorpanásból születnének, s bár némileg átrendeződik a szerzői

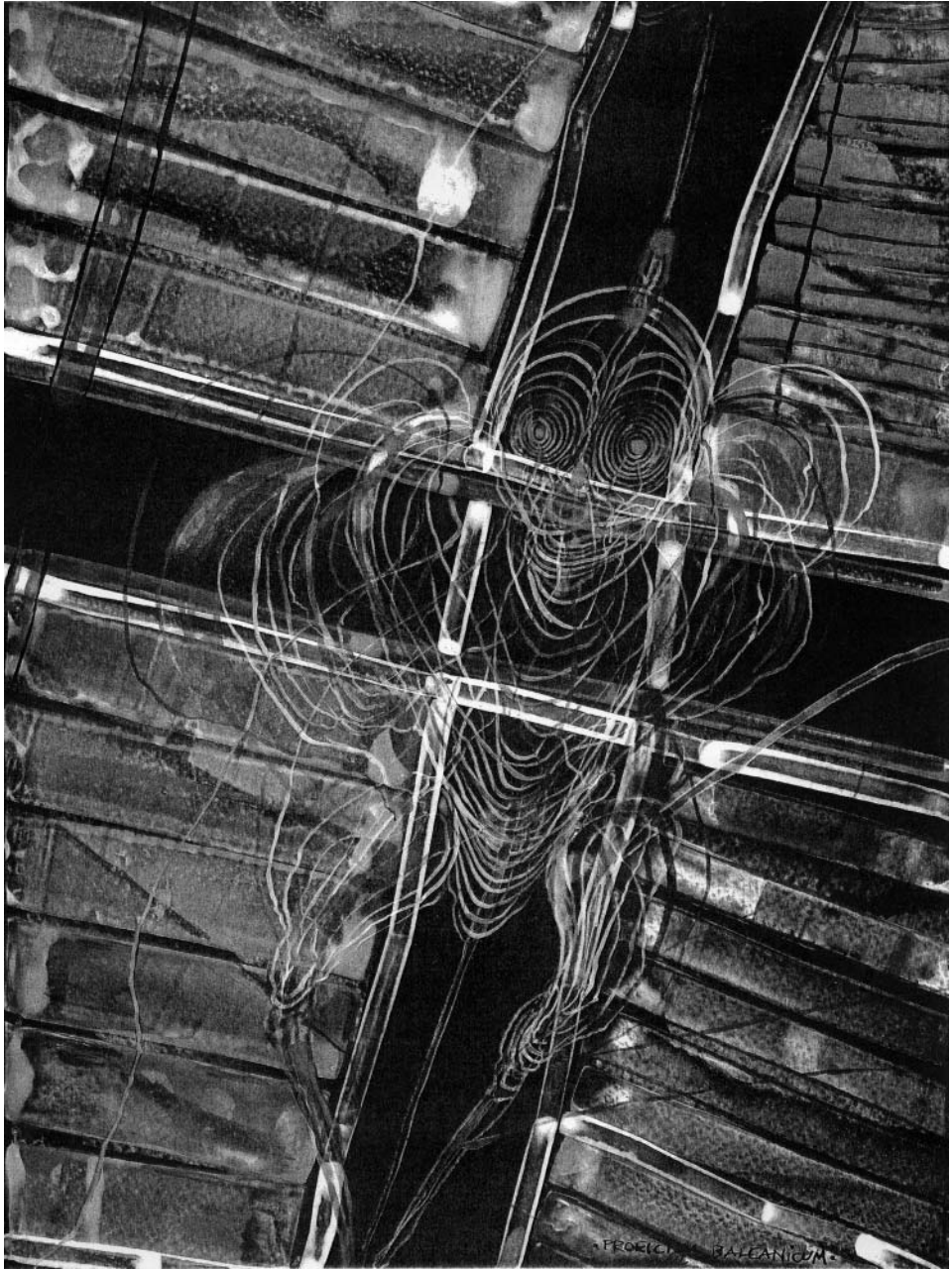
prezentációt biztosító infrastruktúra, Darvasi könyvei 2002-től a Magvető Kiadó gondozásában jelennek meg. Darvasi „helyzetén” ez mit sem változtat. Tény azonban, hogy talán éppen a regény „terhe” miatt alig esik szó a *Szerezni egy nőt* című novelláskötetről, mely a regény megjelenését követő évben, 2000-ben lát napvilágot. Holott ez a tizenhat női nevet rejtő füzér az egyik legfinomabb költői megfogalmazása a délvidéken zajló háborús eseményeknek. Végel László *Exterritorium* című naplóregénye mellett Darvasi novelláskötete állít emléket a minket is érintő, lám, irodalmilag így és csupán ennyire érintő történeti valóságnak. A *Szerezni egy nőt* háborús novellái mint egy regény szakadozott lapjai, látszólagos keretet alkotnak. Schreiber, az itteni elbeszélő vallomása a háborúról általában érvényes lehet *A könnyemutatványosok legendájának* háborús regisztereire is: „ha már, mondom, író vagyok, mert így alakult, akkor ama szart méricskélem, ami a különböző nemű és fajú emberi hátsók szorgoskodása révén világra hozakodik, s a világ bizonyos pontjain fölhalmozódik.” Absolon Demeter erdélyi nagyúr egykori ekstrementumból e kötet erejéig legalább a Délvidékre is jutott.

Darvasinak ez az utolsó könyve a Jelenkor Kiadónál. A Magvető által gondozott Darvasi-könyvek ugyanakkor nem jelentenek nagyobb szenzációt, mint korábbi munkái. Különös helyzetüket egyre inkább a tudatos kötetkompozíció és stílusbravúr adja. A „kínai novellák”, Szív Ernő „összegyűjtött szerelmei” könnyed olvasmányok. Akárcsak a *Trapiti* című meseregény. Igaz, Darvasi ez utóbbit nem feltétlenül a mellette jóban-rosszban kitartó olvasónak szánta. Viszont mindig van új olvasó, s éppen a „kínai” kötet és Szív Ernő dzsessz-novellái nyújtanak kiváló gyakorlóterepet azok számára, akik még nem olvastak elég Darvasit. A „kínai novellák” és az „összegyűjtött szerelmek” frivol, tudatos, és olykor akarnok szerepvállalás termékei. Vállalása annak, hogy az egyszer kipróbált nagy narratíva, a regény helyét a stílusbravúrnak és a tárcának kell pótolnia. És ezzel így nincs is baj.

S úgy tűnik, Harry Potter nyomása következtében a halódó magyar gyermekirodalom is meg van mentve, mert Böszörményi Gyula és Szijj Ferenc mellett Darvasi is elérkezettnek látta az időt a valódi mesélésre. S bár vita arról nem kerekedett, van-e olyan, hogy posztmodern magyar meseirodalom. Hogy van-e olyan, hogy magyar meseregény. Vagy hogy van-e erről érvényes kritikai beszédmódunk. Meg hogy mennyiben értékelhető át a meglévő magyar mesehagyomány fent nevezett szerzők legújabb, s be kell vallani, régen várt munkái hatására. Vagy hogy az unásig olvasott Lázár Ervin, Csukás István, Békés Pál által is teremtett mesehagyomány tovább él-e az újabb generációs irodalomban. Egy időre, ha rövid időre, az érdeklődés mégis a gyermekirodalom felé fordult. Többek között a *Trapitinek* is köszönhetően.

A gyermekség nézőpontját Darvasi verseiben is nemegyszer megszólította. Emlékezzünk vissza a *Nyugati csúcs* mottójában szereplő piramisra, a piramis alatti kanálisrácsra, a kanálisrács alatt nyugvó, halva született fiúsecsemőre. A *Trapiti* egy másik gyermeki nézőpont megszólítása. Tárcában, mesében, regényben.

Talán éppen kivezetés, kihátrálás a „borzasztó nyulás” mai magyar szépirodalomból.

Lackfi János

Helyben utazva, sokszorozódva

Motívumkeresés az első Nyugat-nemzedék lírájában

1. Ágyrajások

Az egyik legszemélyesebb, a rendszeres testi közelség által egészen közvetlenül az emberhez kapcsolódó bútordarab az ágy. Ez nemcsak az „ágyrajáró” életmód következménye, de annak is betudható, hogy fekhelyünk funkciója miatt mitikus helyet foglal el a létezésben, határpont két világ – nappal és éjszaka, ébredés és álom – antagonisztikus birodalmai között. Kikötő az ágy, nem csoda, hogy az ébredés és a felkelés közötti pillanat különös jelentőséggel bír: az egyetlen testet lakó kétféle ember, a nyugatosok felfogása szerinti álomi valódi és az éber hamis itt még nem szorítja ki egymást. Az álombeli alteregó az éber világ szemlélőjeként más perspektívából láttatja a világot, de ezt a világszemléletet már felfogja a tudatos, éber agy is, vagyis a lírai én egyszersemind átlép a realitásba.

A gyerekkori ébredés paradicsomi egysége, amely Kemény Simon és Kosztolányi egy-egy versében rögzítették, a hónapos szoba közegében meghasad. Eltűnik az ágyruhák anyai gyengédsége, magzatburok-szerűen körbeölelő biztonsága, és szertefoszlik az idill felett örökődő, Kosztolányinál zongoraszó formájában, Kemény Simonnal az apai kézen megcsillanó (nemzedékről nemzedékre öröklődő) smaragdköves gyűrű révén jelenlévő atyai gondoskodás képe is.¹ Az ágy Szép Ernő, Babits, Kosztolányi más verseiben már a felnőttkor tudatos, tudathasadásos ébredéseinek-elalvásainak helye. Ki kell emelnünk azt a tényt is, hogy a lefekvés a hagyományos keresztény létfrend szerint az összegzés, a leltárkészítés pillanata is egyben, míg minden ébredés az új életet, a feltámadást, a tiszta lappal indulást is jelenti. Az első nyugatos nemzedék (akár egyetértő, akár polemizáló éllel) nyilvánvalóan kötődik ehhez a hagyományhoz, és a Babits által közös kultúrkincsünknek nevezett, gondolkodásunkat meghatározó középkori himnuszköltészet újradefiniált, modern variánsait is adják az ágyra, mint „gyászos koporsóra” vonatkozó észleleteikkel.

Az ágy, s vele az álom egyfelől a kívánatos feledés, a boldog, tudatlan állapot, a vágybeteljesülés helye, ám lehet a vigasztalanul magába ölelő komorság, a bizonytalanba való alámerülés terepe is. Ez a kettős szemlélet jellemzi a legtöbb idevágó versrészletet. Somlyó Zoltán kétségbeesetten tiltakozik az (orvosi kifejezéssel élve) ágynyugalom ellen, „Megvetett ágy ne pörgessen rám tátongó, huzavona álmot!”². A Somlyó verseiből ismert bohém életritmusban nappal és éjszaka felcserélődik, a tisztas polgári munkaidő a kábult alvás, az éjszaka pedig a munka és az irodalmi „közélet” ideje. „Sűrű homályban áll a nagy diófa ágy. / Ó, mily bánatosak e setét reggelek! / és setét este lesz, mikorra felkelek”³. Ez a létezés „még sötét” és „már sötét” végtelenen komor partjai között tántorog, örök éjszakára, rabságra kárhozhatóva.

¹ *Oly jó ébredni...* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 139., illetve *Smaragd gyűrű* = KEMÉNY Simon, *Balkon*, Athaenaeum, Bp., 1914, 14.

² *Utcai szonett* = SOMLYÓ Zoltán, *Jajgató Felicián*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 26.

³ *Így lettem harmincéves* = SOMLYÓ Zoltán, *Jajgató Felicián*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 84.

Az ágy a tártalanság gondolatát is asszociálja, valahogy úgy, ahogy az ismert népdalban megfogalmazódik: „Lám, én szegény szolgálgeény / Csak egyedül hálok, / Akármerre tapogatok, / Csak falat talállok”. Komolyabbra fordítva a szót: a pártalanság nemcsak szerelemhiányt jelent, de egzisztenciális elhagyatottságot is. Éjszaka, az ágy és az álom fogságában ki-ki csak magára számíthat, és passzív elszenderedője a hunyt szemű utazásnak. Azt sem tudhatja bizonyossággal, hol jár, azt sem, partot ér-e holnap. A „huzavona” álom úgy pörgeti, hentergeti a testet, mint egy folyó sodrása, a „tátongó” mélység pedig a vízfénéken leskelődő bizonytalanságot, a rendezett napjaink mögött megbúvó irracionálisitást, illetve az öntudatos cselekvéseinket elnyeléssel fenyegető halált is sejtetheti.

„Rossz szalmaágyon fekszem, / falak csatasorában, sötétben, valahol. / Valami: csendnél mélyebb, szívemre ömlő mély csend / a padlóból s magamból a fülembé dalol... / Ez átkozott, ez ölmos, e sötét, bús helyen: // hol temetkezve foszló, kopott ágyiruhákba, / testem elúszik halkan szegény vizek felett”⁴. Az elevenen eltemetettségek érzete tölti be a fenti pár sort. „Ölmos, sötét, bús” színérzet ez, szinte már teátrálisan „foszló, kopott” az ágynemű, „szegény” még a ringató, képzelt vízfelszín is. Mitológiai, teremtés közeli vizek ezek, talán még a magzatvízzel is van némi rokonságuk, jóllehet az elúszó, elenyésző tetem képe sok jót nem sejtet. Egy biztos, a hónapok szoba átokföldjéről menekülést kínál az álom, ha nem is túl vidámat.

Nem is átkozza, nem is szökök előle minden költő. „Ölelj, ölelj, ó ne eressz még, / ágyam, te különös vacok, / akit nem szöttelek magamnak, / mint fészket a madár / de enyém lettél szolgaságban, / te jó, te jó, te ölelő, / meleg és messze és magányos.”⁵ Az ágy itt egyszerűen menedék, az egyenlőség helye, ahol a szolga úr, az úr szolga lehet. Itt van a közelben, de bárhová elragad, akár valami repülő szőnyeg, benne fekvé a közeli nyomorúság messze száll, a messzi, mesés gazdagság pedig szinte karnyújtásnyi közelbe kerülhet. Az álom a lehetséges, a csoda, a fantázia terepe: beteljesíthet minden vágyat. És éppoly puha, meleg, akár egy szerető teste, ölése is ingyen van, még csak a szerelem sorozatos kompromisszumait sem kell megkötni érte. Szép Ernő is egyenesen az álomba futna az ébrenlét túl rideg világa elől, hiszen ott mélyebb távlatok nyílnak előttünk. „Milyen jó nékem lefeküdni, / Eldúrni magamat az ágyban, / A párnák halmait ölelni, / Míg a szender havaz be lágyan [...] Az ágyam szélire leülnek / Ha lehetne, mikor elalszom, / A villanyt újra felcsavarnám / S nézném az én idegen arcom”⁶. Igaz, az álom keltette jó érzéshez itt egyfajta tüköreffektus is hozzátartozik. Az ágy kerete tükörkeret lesz, melyben a megkettőződő vers-én megváltozott önmagát vehetné szemügyre. Valójában ki tudja, hol vagyunk, kik vagyunk és mivé, kivé leszünk, mikor elalszunk? Vajon azonosak vagyunk-e még azzal, akit nappalonta magunknak hiszünk, és nem lépünk-e át egy olyan válaszfalon, amelynek túloldalán valaki más, önmagunk talán hűbb és valódibb mása néz ránk gyanakodva? Ki tudja, ki a káprázat, az álom vagy az álmodó? Ki tudja, a borgesien egymásba nyíló világok melyikének vagyunk lakói? Akár a Szabó Lőrinc-féle, jóval később íródott *Dsuang Dszi álma*ban, itt is egy pillanat alatt meginog és elbizonytalanodik az úgynevezett realitás.

Ezt a hatást fokozza háttorzongatóvá egy Babits-idézet: „Jaj, nem tudok én fölkelni még! / Lelkemben zsibbad gyöngé vágy / bús testemet marasztja az ágy [...] csak fekszem az ágyon lankatag, / mint egy levágott szomorú tag”⁷. A naturalisztikus kép a ké-

⁴ *Megbeszélések az Istennel XIII* = SOMLYÓ Zoltán, *Jajgató Felicián*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 38.

⁵ *Korán ébredtem* = BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, Századvég, Bp, 1993, 263.

⁶ *Milyen jó lenne lefeküdni* = SZÉP Ernő, *Összegyűjtött versek*, Unikornis, Bp., 1995, 45–46.

⁷ *Reggel* = BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, Századvég, Bp., 1993, 264.

sőbbiekben fokozódik: a narrátorba reggel úgy tér vissza az élet, mint ahogy a hullában tavasz jöttén megmoccannak a férgek... A horror borzongását a fantasztikum, a lehetséges világok sokaságának és összetettségének képzete fokozza. A test, ez a „szomorú tag” gyaníthatólag nem is olyan régen egy álmon túli, eleven szervezet darabja, része volt, melyhez elevenítő keringéssel kapcsolódott. Hol lehet az az elveszett Atlantisz, melynek életébe szervezesebben kapcsolódunk, mint abba, amit sajátunknak és valósnak hiszünk?

Balázs Béla alábbi verse számvetéspillanatot ragad meg, bont ki és mitizál át. A személyes év végi leltár itt nem konkrét lajstromkészítést, sokkal inkább egyfajta távlatkeresést, az élet-egészre való rálátás igényét jelenti. Az ágy viszont szimbolikus bútordarabba válik, nem pusztán az élet, a test bérkájája, kompja, hordozója, de szinte egyggyé testesül a benne fekvővel.

VETEM AZ ÁGYAM

*Megint egy esztendőöt gyúrtem alábam
Szilveszter-éjszakán vetem az ágyam.
Vetem az ágyam, nem fekszem lágyan.*

*Harminc esztendőim tornyosra vetve.
Finom a királyfi, bőre is gyenge
Bőre is gyenge, mégis fáj benne.*

*Kemény kis borsószem odalent mélyen,
Kemény kis borsószőv odalent régen,
Régen, jaj régen, átfáj száz éven.*

*Teríthetek még száz évet alábam,
Szilveszter-éjszakán vethetem ágyam,
Vethetem ágyam, nem fekszem lágyan.⁸*

Egyetlen élet s mégsem főként egy individuum létének summája a fenti szöveg. Szinte semmi leíró, semmi érzelmi sajátágot nem látunk itt, alig valamit, ami az úgynevezett alanyi líraiságra utalna („súroltam hajót, rántottam az ampát” stb.). Balázs Béla, akárcsak egyéb munkáiban, itt is mesei távlatban értelmezi a versszituációt. Bár az adott pillanat, a harmincadik életév betöltésének momentumata határozottan néven neveztetik, az általános létfájdalom, a századvég-századelő modern spleenje szólal meg inkább e hangulatban. A fiatalság puffadtra, kényelmesre megvetett nyoszolyája, a körülpárnázó létöröm egyetlen borsószemtől megromlik, ahogy egyetlen morzsa megsavanyíthat egy hordó mézet. A modern királyfi egyszerű helyzetdalába talán nem túlzás a „minden egész eltörött” fájdalmát, a század veszteségérzetét beleérezni. Valami nem úgy működik, ahogy az emlegetett „száz év” során, melyet maga alá, maga mögé gyúrt az emberiség. Mintha már a lét-fordulópontok egykori jelentősége is elenyészett volna: a számadás foghíjas, az értékvesztés nyilvánvaló. Talán ama másik, mitikus, elvesztett világ, melynek hiányára az iparosodást átélt nemzedékek ébrednek rá, kelti a fantomfájdalmat, zaklatja a leltározni kész elmét. Az álruhás királyfi, a nagyvárosi jelenbe börtönzött érzékeny bőrű ér-

⁸ BALÁZS Béla, *Tristan hajóján*, Kner, Gyoma, 1916, 33.

telmiségi hiába párnázza körül magát illúziókkal. Birodalma elveszett, marad a keserű számvetés, az ágynyi kényelmetlenség, a szűk négy fal csakis mesterségesen tágítható univerzuma.

2. Albumok, keretek lakói

A századfordulós élet ikonjai a fényképek, melyek szinte kultikus funkciót töltenek be. A nyugatosok fényképpel kapcsolatos viszonyában a relatíve friss találmánynak, az újdonságnak kijáró felfokozott érdeklődés és a klasszikus ikonográfiai fogékonyság izgalmas összjátékát figyelhetjük meg. Szinte az első nemzedékbe tartoznak, akik egyes idősebb, elhunyt rokonaiknak emlékéit már ily módon őrizhették, akik a fényképezés gyakorlatát mint a megörökítés ünnepélyes, de szokványos módszerként élhették meg. A képhez való emberi viszony forradalmi megváltozása éppoly fontos volt a korban, mint annak ősi, szinte mágikus funkciója. Minden ábrázolás, a legkezdetlegesebb is megragadja, megigézi a tárgyául szolgáló személyt vagy dolgot, s bizonyos értelemben hatalmat jelent felette. A képek világa az álom, a vágy, a művészet helyei mellett újabb virtuális terpként tárul fel, mint a létezésnek felderítetlen, ismeretlen, kiaknázatlan mezője. Egy ábrázolt ábrázolás már önmagában is kiváló alkalom a századelő tükörjátékot kedvelő művészeinek: itt fellelhető, megelhető a sosem látott mértékben megsokszorozódott személyiség változó arcainak egynémelyike. Nem csoda hát, hogy a fotográfiák számos versben felbukkannak: meglehetően fontosabb, pontosabb módszernek tűnik fénykép után dolgozni, mint a pusztá emléket felidézni.

Az alábbi Falu Tamás-idézet valóságos, de legalábbis lehetséges világnak mutatja a fényképalbum szobasarokban megférő univerzumát. Egyfajta mennyei garnizon ez, volt-múlt, halott katonák díszszemléje. „Az albumba egy téli este / Megérkezik az új lakó, Oldalán kard, a vállán fegyver, / A szeme büszkén csillogó. / A szomszédja egy dolmányos kép, / Emléke, fénye rég fakult. / a katona ennek jelenti, / Hogy mindörökre bevonult.”⁹ Az album tehát a történelem kicsinyített mása, emberi léptékre szétdarabolt, pózba beállított történelem. Véres, összekaszabolt, felismerhetetlen hullaként kellene ott hevernie a katonának, aki az emlékezés viaszmúzeumába ennek ellenére nyalkán, kihuzakodva, snájdig ifjú képében vonul be. Az album a valóság-hamisítás helye, ám a korlátlan ábrándozásnak épp ezáltal nyit tért, hiszen az ágyban, párnák közt elhunyt boldogabb nemzedékek tagjai ugyanúgy néznek ki a képen, mint aki gyufát ivott, tüdőbajban múlt ki vagy kútba ugrott. A kép mögül, a szemekből, a hangulatból kell tehát olvasni, a történeteket az emlékezet és a fantázia hosszabbíthatja meg.

Szándékosan groteszk hatást kelt a katona előírászerű viselkedése, ahogy „lejelentkezik” a túlvilági hadseregben. A kedélyes militáris hókusz-pókusz, az alakiasság értelmetlen volta a halál után ütközik ki a legjobban. A nem norma szerint viselkedő halott katonának nem vonható felelősségre, nem fegyelmezhető. Mégis rajta ragadt a póz, a máz, önmagá látzatának meghosszabbítása már csak. A mundér alatt, a beállított fénykép tucatpozitívájában eltűnik az emberi, marad a bábszerűség. Panoptikum a fényképalbum, melynek rejtelmes volta abban áll, hogy a tipikus helyzetben megdermedt, kétdimenziós bábok valahol a kép hátterébe vagy retusált vonásaikba sűrítve őrzik egyéni és genetikai sajátosságait.

⁹ *Album* = FALU Tamás, *Vidéki állomások*, Magvető, Bp., 1974, 36.

Juhász Gyula még beljebb hatol a fénykép bábok labirintusába. Nemcsak a képek, de az eredetik is életre kelnek, beszállnak a körtáncba, melyet „rendezőjük”, teremtőjük vezényel:

*Én úgy szerettem rendezgetni őket
Fekete album szürke erdejében,
Mely halkan zizegett, mint csendes őskert.*

*Ó, arcok, amint némán, egyre néznek,
örökre néznek, és a végtelenbe,
Mert ide lopta őket egy igézet.*

*A földi másuk jár, kél, tova, messze [...]
Amíg pereg, pereg a homokóra
És rám köszönnek ők is, kik nem élnek. [...]*

*Ma úgy tekintek már kábultva rátok,
Mint Andersen-mesék rajzára néztem,
Én, koravén fiú, kit sújt az átok.¹⁰*

Az „igézetre” tett utalás a fotográfia művészetének alkotóerejére utal. A fotográfus létrehoz, világot teremt, isteni tulajdonságokkal ruháztatik fel, csakúgy, mint a fényképnézegető gyermek. „Őskert” ez a titkos tenyészet, hiszen lakói az emberi létezést egyfajta növényi létmóddal cserélték fel. A lapozgató gyermek narrátor valóságos szellemidézést végez: felbukkan neuraszténiás apja, a fiatal költőként elhunyt Petőfi, de olyan arcok is, akiknek már történetét sem ismeri. Arcok, amelyeket nem láthatott, arcok, amelyek időközben megváltoztak, megint mások, amelyek tovább élnek és képmásuktól független életüket – élők és holtak vonulnak fel a seregszemlén. Mese, legenda, valóság, történelem: mindezek összekeverednek a kétdimenziós emberkertben. Ami lehetséges, az már létre is jött, ami létezett, az korántsem bizonyos. A mozgó és mozdulatlan figurák tánca nemzedékeken, de talán civilizációkon át is folytonos.

Magánlegendák terepe, családi mitológia tárháza Kosztolányi alábbi verse is.

Fényképek

*Az albumban és az állvány
nádas fonatján, a sarok homályán.
Sok pap-rokon, délceg katona köztük.
Kis, furcsa nénikék. Násfák, kösöntyűk,
kesztyűk, legyezők, lenge fátyolok.
Itt egy magas leányzó mosolyog.
Anyám barátnője. Mily hűs, kevély.
Hattyú-nyakát emeli. Már nem él.
Jeges vizet ivott egy báli éjen,
reggelre meghalt, húszéves korában.¹¹*

¹⁰ *Fotográfiaiak* = JUHÁSZ Gyula, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1964, I. köt., 455.

¹¹ *Fényképek* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 141.

A múlt alakjainak kimerevített képsora tulajdonképpen leltár, egy élet díszleteinek leltárja. Kellékeiket, a „kesztyűk, legyezők, lenge fátyolok” sokaságát a vers-én ugyanazzal a szenvtelen tárgyilagossággal veszi sorra, mint magukat a valamikor élő-eleven személyeket. A sereglő egyes alakjait egyneművé mosta az idő, a statisztéria öntudatlanul is csupán a szegény kisgyermek édesanyja létezéséhez szolgál háttérül. Lehet-e tudni az életben, ki a címszereplő, ki a karakterfigura? Nyilvánvalóan nem. A halál osztja itt a szerepeket, s ez különösen jellemző Kosztolányi fényképszemléletére (valamint természetesen egész világszemléletére is). Hogy anyuska barátneja miért emelkedik ki a névtelenek sorából? Mert halála rejtelmesebb, korábbi, természetellenesebb volt a többiekénél, s ezáltal jobban rávilágít a halál eredendő természetellenes, rejtelmes voltára. Minthogy pedig az illető leányt éppen az osztatlan hímnős univerzumban élő kisgyermek narrátor édesanyjához fűzték szoros szálak, magától értetődően adódik a behelyettesítés gondolata. Hogy miért nem anyuska volt az, aki „jeges vizet ivott egy báli éjen”? A természetes, gyermeki önzés teszi, hogy mi sem könnyebb, mint e kérdésre felelni: hiszen ha anyuka meghal, akkor nem jöhetett volna létre az én-nézőpont, és megteremtetlenül, felfedzetlenül marad a világ, mint valami elátkozott Amerika. A fénykép Kosztolányi korai kötetében nemcsak a halottidézés eszköze, de az univerzum keletkezésének fontos „dokumentuma” is.

Hasonló szentkép a következő, jóllehet áttétel nélkül a valódi szentséget, az Édesanya személyét ábrázolja.

Anyuska régi képe.

Jaj, de édes

[...] Mellén egy nagy elefántcsont kereszt.

De dús, komoly haján, bársonyruháján

titkos jövődők szenvedése rezg.

Keze ölében álmodozva nyugszik

karperecek, gyűrűk súlya alatt

és könnyen az asztalra könyökölve,

feje előrebillen hallgatag.¹²

A kép minta, jóslat és előérzet. Az élet előrehaladását beleszámítva már a kiindulópontonál tudatában lehetünk a bekövetkezendőknek. Könnyű persze visszanezve jóslgatni, mégis: akár utólagos tudással képzeljük, hogy az isteni gyermekek már idejekorán kiütköztek csodás tulajdonságai, akár a befutott pálya és a kapott találmányok titokzatos összefüggéséből éreztünk meg valamit, egy biztos: létezésünk pulzusát tapintjuk az ilyen öntudatlan pillanatokban. Kosztolányi miniatűrje pillanattfelvétel a pillanattfelvételtől, a sűrítőmény sűrítőménye. Mindkét pillanat telített: a lencse túloldalán álló kislány a jövőbe lát, az innenső oldalon álló kisfiú a múltba, amelyben már az ő jövője is megíratott, vagyis a múlton keresztül nézhetünk mi is vele a jövőbe. Az egyik legrejtelmesebb evilági elem, az idő itt átjárható lett, lencséken sokszorozva ismétli üzenetét. És mindez a kettős ábrázolás, fotográfia és poézis tükrözött képességének eredménye. Figyeljük csak meg a jelzők, határozók, főnevek kettős játékát: „édes”, „dús, komoly”, „titkos”, „álmodozva”, „súlya”, „komoly”, „hallgatag”. Ez a kislány maga az öntudatlanság, a könnyedség, szinte elrepi. De ugyanez a kislány maga a végzettudat, a sorslátó, jövődömdő komoly-

¹² *Anyuska régi képe* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 117–118.

ság. Íme a gyermeki tudás és tudatlanság végletei. És íme a fénykép, mely szinte anyag-talan anyagán keresztül ezt érzékeltetni képes.

Szentélyt közelít Szép Ernő is. A gyerekszobában, ahová belép, rebbenékeny nyugalom honol: „A csipkefüggöny félve összerezzen, / Mert én átléptem ezt a küszöböt, / A Házi Áldás megütődve néz rám / Az elhalt zongora fölött. / Az asztalon az album és a képek, / Érzem, borzadnak, hogy ide belépek.” A betolakodó által feldúlt mozdulatlan-ságból úgy tűnik: klauzúrát sért, aki itt áthalad. Önmagában azonban mindez még nem lenne megrázó, inkább csak álnaiv szemszögből felnagyított, gyerekszemmel láttatott át-lagszituáció. A verszárlat azonban sokértelműségében zavarba ejtő: „rád néznek mered-ten / Szemeim a halovány gyászkeretben”¹³. Nem tudható, vajon a narrátor szeme nézi-e a gyászkeretbe foglalt kislányt (ez a legvalószínűbb verzió), avagy a fénykép üvegén visszatükröződő narrátori szempár szemléli saját magát, netán hirtelen, mágikus sze-mélyváltozás folytán a narrátor maga költözött be a fényképkeretbe kislánynak, és most saját tekintetét veszi szemügyre onnan. A fénykép mint tükör, mint lehetséges lét, így sokszorozza meg önmagát, a rejtelmek terepe így válik belakhatóvá. Minden fénykép ab-lak egy másik világra, s talán még ajtó is egy másfajta megtestesülés felé.

3. „Mély tükör titokzatos taván”

A tükör mint motívum az első Nyugat-nemzedék lírájában

A századvégi-századelősi identitáskeresés evidens tárgyi rekvizítuma a tükör. Férfi talán még ennyit nem nézett tükörbe, mint a kor költői (legalábbis ha a versek tanúságának hi-
hetünk). A tükör vonzerejének titkát leginkább talán két különböző Somlyó Zoltán-versből
vett idézettel érzékeltethetnénk. „Pillám bezárul: nézem az arcom. / Nem kell tükör se,
csak befelé”¹⁴. Vagyis a tükör az önvizsgálat helye, a külsőben tükröződő belső világok fel-
kutatásának terepe. A vanból a nincset, a láthatóból a láthatatlant, a megmutatkozóból a
rejtettet próbálja találgatni, aki a foncsorozott üveglap fölé hajol. A fenti részlet narrátora
ugyan épp eltolja magától az önismeret eszközét, a kor költői azonban, ha önmagukba, az
én-ek belsejébe kívánnak behatolni, gyakran folyamodnak a tükör segítségéhez. A tükör
ugyanis nemcsak az énünkre való rátalálást, de a személyiségvesztést, a személyiség szét-
forgácsolódását is feltárja. Csalóka vízfelszín, amelybe igen könnyű belefulladni. Egy má-
sik vers még tovább vezet, még inkább meghosszabbítja a tükör szerepét: „A tükröm lap-
ján át a napsugár / tüzes szűrással fut a végtelenbe”¹⁵. Vagyis a tükör üzeneteket küld, üze-
neteket hoz, az áloméhoz vagy a fényképekéhez fogható, külön világ tartozik hozzá. A tük-
rön túlba átlépni másik, nem ismert dimenziót jelent, ahogy a felületéről visszaverődő
napsugár útja is *múshol* (ki tudja, hol) folytatódik. A két funkció, az én megtalálása vagy el-
bizonytalanítása, valamint a „túlvilágokkal”, más világokkal való kapcsolatteremtés lehe-
tősége persze nem mindig különül el hermetikusan. Mert hiszen ama másik (valódi?) én,
akivel a tükör terében találkozom, nyilvánvalóan a káprázattá mélyülő tükörvilág lakója.
Vagyis a tükör-én sokat elárul ugyan rólam, de máshová tartozik, ahogy a tükör-világ is a
világról beszél, egészen más koordinátarendszerben értelmezve azt. Különös: a tükör elvi-
leg másol, ám itt ezzel szemben egészen más fényben láttatja a valót.

A művészet, amely Shakespeare unásig ismert és értelmezett szavával mintegy „tükröt tart a természetnek”, egészen magától értetődően kelti a tükör képzetét. Miklós Jutka egy verse, melyben művésziideáljairól, -barátairól beszél, egészen határozottan kijelöli ezt

¹³ *Leányszoba* = SZÉP Ernő, *Összegyűjtött versek*, Unikornis, Bp., 1995, 27.

¹⁴ *Meddő Shiráz* = SOMLYÓ Zoltán, *Jajgató Felicián*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 27.

¹⁵ *Forró nyári délután* = SOMLYÓ Zoltán, *Jajgató Felicián*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 25.

az értelmezési zónát. „Lelkem zárt négy falát / Aranyrámás tükrökkel, / Remekbe metszett, drága, / Tért visszaverő, csalfa, / Sokszorozó tükrökkel / Teremmé tágíjtatok.”¹⁶ Vagyis az alkotás tükörjáték, a képzelet-tér, az álom-tér, a vágy-tér tükrői mind arra szolgálnak, hogy meghosszabbítsák, kiterjesszék, kiteljesítsék a létet, a „lelket”, távlatot és kifutást adjanak neki.

Persze korántsem mindig ilyen csodás és varázsos a tükör keltette hatás, ami persze nem jelenti, hogy ne lenne jótékony, kijózanító, szembenézésre ösztökélő mindannyiszor. „Úszó alak, szegény árnyékbarátom, / a mély tükör titokzatos taván, / most eltemetlek, mostan elsiratlak. [...] Tükör visszfénye voltál, álmok árnya, / hogy is, hogy is kerülhet-tél ide? / Fáradt kezem lassú mozdulatától / még meg se billen a tükör vize”¹⁷. A fiatal-ságtól, annak leváló, elúszó arcától (mondhatni levedlett kígyóbőrétől) búcsúzik itt a vers narrátora. A „tükör visszfénye” és az „álmok árnya” kifejezések mind a bizonytalanra, a meghatározatlanra és -hatatlanra irányítják tekintetünket: az ifjú, a még változékony én, az a fiatalember, akivel Karinthy (s egy hasonló novellájában Somlyó Zoltán is) össze-akad az utcán. Ez a képlékeny személyiségminta rengeteg lehetőséget rejt magában. Akár József Attila *Altatójának* kis Balázsából, bármi lehetne még belőle, bármerre elágazhatna útja. Éppen ezért formátlan entitás, különböző irányokba próbál szétterjedni, igyekszik konkrét próbák által pontosabbá tenni homályos arcán a vonásokat. Mindenáron létet, karaktert követel magának, jóllehet nem igazán tudja még, mire vágyik, pontosan merre igyekszik. A fenti idézetben e polivalens, bizonytalan helyi értékű én tekintete találkozik össze a felnőtt individuum szempárjával. A találkozás vegyes érzelmeket kelt: ott van benne a sajnálat, a jól érthető irigység mindazon életpályák és sorsok iránt, amelyeket a felnőtt narrátor betölthetett volna, de ugyanígy az ifjú képmás féltékenysége a megöregedetre, hisz annak már kialakult arca, valósága van. A kétségtelen ráismerés ellenére a tükör mégis görbe tükörré változik. Lehetetlen ugyanis összhangot találni a két énváltozat között. Mindkettő azt irigyli a másikban, ami őt magát szükségképpen nem jellemezheti, és amit nem is ismerne el saját lényegéhez tartozónak. A fiatal én semmi pénzért nem merészkedne még messzire egyik lehetséges útján sem, hiszen akkor nem táncolhat vissza a választást kínáló középig, de ugyanígy a felnőtt én sem hagyná ott megkezdett s félig bejárt ösvényét holmi meddő kísérletezgetésért cserébe. Reménytelenül sóvárog-nak tehát egymás lényére, anélkül, hogy e sóvárgásukat beteljesíteni képesek lennének vagy akárcsak kívánják.

Ugyanígy siratja Juhász Gyula a gyerekkor és az ifjúkor édenét. „Mivé lettem? Fakó tükörbe nézek / És nem lelem már magamat magamban!”¹⁸. Az ifjú én, minthogy több út metszéspontjában áll, azt hiszi, valamennyi az övé. Azt hiszi, a világ teljességét birtokolja, s az csupáncsak az ő kedvéért jött létre. Ezt a nyitott, formátlan, puha tükörkép arcot azonban keserűbbre, határozottabbra gyúrják-gyúrik az évek, tapasztalatok, választások. A képzelt teljesség fájdalmas fantoma elmarad mögötte, mint levedlett gumimaszk.

„Álltam sokszor a tükörben s láttam, bámulok, félek / s próbáltam hangom: ha! – és magam meg nem ismertem.”¹⁹. Szép Ernő tapasztalata eggyel bonyolultabb a fentebb elemzett kétpólusú találkozásokénál. Itt már a felnőtt én és annak képe, ábrázolt mivolta között nyílik szakadék, e kettő idegensége válik nyilvánvalóvá. Akit belülről ismerünk, az talán nem is úgy fest kívülről, mint várnánk, gondolnánk. Könnyen lehet, hogy szán-

¹⁶ *Kedvenc poétáimhoz* = MIKLÓS Jutka, *Visszaélek a föld*, Magvető, Bp., 1971, 100.

¹⁷ *Arcom a tükörben* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 171.

¹⁸ *Ó, szent gyerekség...* = JUHÁSZ Gyula, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp. 1964, I. köt., 157.

¹⁹ *Néked szól* = SZÉP Ernő, *Összegyűjtött versek*, Unikornis, Bp., 1995, 77.

dékaink, mimikánk, gesztusaink mire a felszínre törnek, olyannyira deformáltak, hogy eredetük szinte felismerhetetlen. A gondolatban magunkról alkotott kép tehát korántsem felel meg a mások által látottaknak. Túl sokat éltünk egy testben önmagunkkal, túlságosan jól ismerjük azt a valakit, akivé lenni szándékozunk, s gyakran összekeverjük őt igaz magunkkal. A tükörbeli találkozások döbbenetes ráismeréseit ez váltja hát ki: vágy-magunk és való-magunk két külön személy, s még az is könnyen lehet, hogy ilyen egyszerű duplázódással nem ússzuk meg a kalandot.

Kemény Simon saját néhai képmását keresi a tükörben: „Profilba látom a fejet / A nagy, metszett tükörben, / S a bal szemet, mely áll helyén / A nedves sírgödörben”²⁰. A régebbi, sokszoros alakmások mindegyikét elnyelte már ugyanaz a tó, ugyanaz a vízzel teli sírgödör. A foncsor tehát vesztőhely is, elnyeli arcainkat, elnyeri a többszörösség lehetőségeit és egyetlen, pillanatnyi arcunkba fagyaszt. Egy másik Kemény-vers nosztalgikusan idézi fel az elveszett tükörlapot:

EGY RÉGI TÜKÖRHÖZ

*Ah, nem ma volt, de nem is tegnap,
Hogy kék szemem tavába mélyedt.
Hol van? S ha van, ugyan kié lett
A drága, vén, kopott üveglap?*

*Azóta kik néztek beléje,
Hogy én tizenhat éves voltam,
S ránevettem, belébókoltam,
S annak már tizenhat éve?*

*Száll szívemből felé a bánat:
Ki látta lánynak nagyanyámat;
Hol van ódon aranykeretje,*

*Ezüst tava, benn ifjú képem?
Hol pusztult el, milyen szeméten
A vén tükör, a bús ereklye?*²¹

„Hol pusztult el, milyen szeméten” avagy: hol pusztulunk el, milyen szeméten. Ami egy emberi képeket őrző tárgyjal megtörténik, az magával az emberrel, a kép eredetijével is megeshet. A sorstársi fájdalom elővételezése ez az életút felét, a krisztusi kort megörökítő vers (mely újabb felezéssel a kétszer tizenhat év emlékét is felidézi), és azt a meggyőződést sugallja, hogy ha túlon túl könnyedén veszni engedjük minket körülvevő dolgainkat, apránként elveszünk velük. A nemzedékeken át hú tükörre, amely ráadásul a képmás megalkotásának sámáni hatalmával van felruházva, hordalékként idegen arcok vetülnek, elborítva ki tudja, hány évnyi, évtizednyi családi múltat. Ez az üveglap a tárgyak tömegvonzásának hatalmával a sírba csalogatta a narrátor őseit és ifjúkori önmagát, és minden további képmásra is, egészen a halotti maszkiig, ugyanez a sorsa vár.

A tükörbeli képmás ilyenformán holt tetemünket, romlandóságunkat is leleplezi. „Hullámtalan sík, sima víz. / Nincs egyetlen kisujjnyi fodra. [...] Test, szétfolyó. Arc,

²⁰ KEMÉNY Simon, *Lamentációk*, Nyugat, Bp., 1909, 25.

²¹ *Egy régi tükörhöz* = KEMÉNY Simon, *Balkon*, Athenaeum, Budapest, 1914, 9.

amiről / Puha húsdarabok leválnak... / S rámmeređ képe az örökké mozgó, / Az életbe örökké visszanezı / Nyugtalan halálnak.”²² Gellért Oszkár a szerves anyag bomlására, a felsıbbrendűnek vélt (mert a világra reflektálni képes) személyiség sebezhetıségére csodálkozik rá. Amit annyi gonddal hittünk építeni, arcszoborrá formázni, arról egyetlen prizma-pillanat fénytörésében kiderül: mállékony sár, pusztá agyag csupán. Hiába a (nem látható, csak gond-ráncok formájában bemaródot) pompás cerebrális konstrukciók, hiába minden szellemi emelkedés, a sár visszahúzó, marasztaló erejénél, a tükörbeli vegyvizek marásánál nincs semmi erősebb. A gravitáció földbe húz, a tükörkép szemlélete lemeztelenít, mégpedig pusztá csonttá. A tükör mélyén mint valami történelem elıtti sírban hever a mindenétıl megfosztott ember.

Hasonlóan siratja el kisöccsét Kosztolányi narrátora. „Csupán egy tükör az egész, / aki belenez, belevész / és aztán nincs többé remény, / egy kép az üvegen kilobban”²³. A tükör búvívészeszköz is, elvárázsolhat bárkit bármikor. Az egyik pillanatban még ott vagyunk, belezárva, a következıben már lehetetlen visszakeresni volt magunkat, hús-vér valónkat.

„Mentem a kávéház tükrös éjjelébe, / százezer tükör közt s hirtelen megálltam [...] Tükörszobába járok. S száz alakban / másolja halvány képemet a fény. // Csak Én! Csak Én! A Végtelen egy Én!”²⁴ A sorokban kifejezıdı döbbenet egyszerre szól az Én megsokszorozódásának és önazonosságának. Az Én labirintus, az Én börtön. Látszólag ellentmondásos kijelentés. Mégis úgy áll a dolog, hogy lehetetlen önmagunkból kiszabadulnunk, mégpedig éppen azért, mert bár százfelé menekülünk, mindenhol alteregóinkra bukkanunk. Annyi elvetélt szándék, elhibázott cselekedet hever körülöttünk a földön, hogy mindnek tükörszilánkjaiban óhatatlanul magunkra ismerünk. A konkrét (kávéházi) sokszorozódás tapasztalatából a vers az önkívület, az eksztázis sokszorozó terébe lendül. Az éjszakai vagy hajnaltáji kimerültség állapota csak kedvez a különös hallucinációnak. Mint egy különös, narcisztikus Kékszakállú várában, itt van az összes valamikori önszerem, minden kétségbeesett önmeghatározási vagy megváltozási kísérletünk. Hiába menekülünk e tükör-evilágban, tükör-másvilágban, saját teremtmény-voltunkba, egyszerűsmind teremtı-voltunkba ütközünk minduntalan, elvetélt én-magzataink, bűntudatunk, romlásunk ezerarcú mása néz szembe velünk mindenfelıl.

²² *Tükör* = GELLÉRT Oszkár, *Testvérbánat csillaga, Régi és új versek, 1900–1922*, Kner, Gyoma, 1922, 51.

²³ *Múlt este én is jártam ottan* = KOSZTOLÁNYI Dezsı, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 104–105.

²⁴ *Gyılölöm magamat* = KOSZTOLÁNYI Dezsı, *Összes versei*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 171.

Bende József

„Valami idegen”

Magyar–francia írói kétnyelvűség és nyelvváltás 1945 után

A nyugati magyar emigráció, így a nyugati magyar irodalom helyzete is gyökeresen megváltozott 1989 után. A diaszpóra kulturális életét meghatározó intézményrendszer kohéziós ereje csökkent, a legfontosabb irodalmi műhelyek, kiadók és folyóiratok – néhány kivételtől eltekintve – megszűntek vagy hazaköltöztek. Ma már legfeljebb csak Nyugaton élő magyar írókról beszélhetünk, akik írásaikkal (és gyakran személyesen is) folyamatosan jelen vannak, illetve jelen lehetnek a hazai irodalmi életben. Azonban az irodalmon kívüli szempontok elhalványulása és a több éve tartó magyarországi recepció eredményei ellenére egyes életművek, írói csoportok még mindig nem kapták meg az őket joggal megillető figyelmet. A „hazatérő irodalom” feldolgozásában a filológiai kutatásoktól kezdve az általános elméleti kérdésekig számos fehér foltot találunk. Másrészt ez a recepciófolyamat olyan új feladatokkal, olyan újszerű problémákkal is szembesíti a hazai irodalomtörténet-írást, amelyeket a kizárólag sajátosan magyar szempontok alapján nem mindig lehet megfelelő módon körüljárni és értelmezni. Így csaknem egészében feldolgozatlan a kétnyelvű és a nyelvváltó, idegen nyelveken alkotó magyar és „magyar származású” írók munkássága.

Magyar írók különféle művelődéstörténeti okok vagy egyéni megfontolások következtében korábban is írtak idegen nyelveken. A nemzeti hovatartozását Anonymustól Janus Pannoniusig hangsúlyozottan vállaló magyarországi latin nyelvű irodalom, majd a latinitás, a latin–magyar írói kétnyelvűség korszaka után a német nyelvvel párosuló kétnyelvűség játszott meghatározó szerepet irodalmunk történetében. Gyökeres változás a XIX. században következett be, amikor is nyelv és haza, nyelv és nemzet eszménye szorosan összefonódott, az irodalomtörténet-írásban pedig a nyelvi szempont szinte kizárólagos érvényre jutott. A francia nyelven történő írásra a felvilágosodás korától kezdve találunk leginkább példákat: a korszak jó néhány költője verselt az európai kultúrát akkoriban megtestesítő nyelven, viszont ez alig hagyott nyomot a köztudatban. Fekete János gróf például egész kötetnyi francia nyelvű verset és prózát írt, s magának Voltaire-nek küldte el azokat elbírálásra (igaz, Szerb Antaltól tudjuk, hogy a francia író valószínűleg többre értékelte a gróf küldeményeihez mellékelte száz üveg toka-jit). A romantika korától kezdődően már csak elszórt példákra utalhatunk, a századforduló „franciás stílusú” írói közül pedig csak Szomory Dezsőtől maradt fenn néhány francia nyelvű vers. A két világháború közötti időszakból Illyés Gyula és József Attila Párizsban írt verseit érdemes megemlíteni. Azt mondhatjuk, hogy az 1945 után

A tanulmány egy eredetileg franciául írt hosszabb szöveg kivonatos magyar fordítása. (B. J.)

Nyugaton élő franciául (is) író szerzők meglepően népes csoportja nem minden előzmény nélküli, ám jelentőségét tekintve mindenképpen új és egyedülálló jelenség irodalmunk történetében.

*

Az 1945 utáni nyugati magyar emigráció kulturális identitásának legfontosabb biztosítéka az anyanyelv iránti hűség, az anyanyelvhez és a magyar kultúrához mint szellemi hazához való ragaszkodás volt. Azonban az emigráns lelkiállapottól eltávolodva gyakran kettős identitás, „kétlakiság” alakult ki, ami nem feltétlenül jelentett teljes asszimilálódást, sokkal inkább harmonikus beilleszkedést az adott ország, az új haza társadalmába és szellemi életébe oly módon, hogy hangsúlyosan tovább élt a régi, örökölt magyar kultúra iránti kötődés is. Az emigrációban élő írónak ebben a két világ közötti, közties állapotban kellett megfogalmaznia a hazai kortársakétól szükségszerűen eltérő írói magatartását. Sajátos helyzetük egy csak és kizárólag rájuk jellemző formanyelv kialakulását eredményezte, amelyben döntő szerepet játszott a nyelvszemlélet megváltozása, az anyanyelvhez, s magához a nyelvhez való viszony is. Thinsz Géza írta egyik versében:

*„Magyarnak svéd,
svédnek meg magyar:
két országban idegen,
két nyelv pártolt el tőle.
Sajnálod vagy kineveted:
ő továbblengeti, megcsúszik, magával rántja
és keveri-keveri. Svédmagyarul és magyarsvédül.”
(Svédmagyaros)*

A nyugati magyar írók körében általánosan elterjedt gyakorlat volt, hogy szépirodalmat kizárólag magyarul írtak, értekező prózát pedig a befogadó ország nyelvén és magyarul egyaránt. Azonban a szépirodalmat csak magyarul művelők mellett számos változata alakult ki az írói kétnyelvűségnek is, ami adott esetben átfordulhatott végleges nyelvváltásba. Nemzedéki szempontból azt mondhatjuk, hogy az idősebbek között több a végleges nyelvváltó (ugyanakkor a csak magyarul író szerző is), a fiatalabb generáció inkább kétnyelvű. Pontos határvonalat természetesen nem húzhatunk, hiszen az ötvenhatos nemzedék körében is találhatunk radikális nyelvváltókat (gondoljunk Agota Kristofra).

Közülük talán az angolul író Arthur Koestler neve a legismertebb. De ismerjük Thinsz Géza svéd nyelvű verseit, tudjuk, hogy Határ Győző is próbálkozott angol nyelvű írással, s az angol–magyar kétnyelvű Zend Róbert, a csak angolul író Vizinczey István, vagy éppen Tábory Pál, Lénárd Sándor neve mellett még számos további szerzőt említhetnénk. Az angolul, németül vagy éppen spanyolul (is) írók mellett sokan a francia nyelvet választották második nyelvükként irodalmi munkásságukban. A franciául írók népes csoportjában az írói kétnyelvűség, illetve nyelvváltás legkülönbözőbb egyéni változataival találkozhatunk. Említsük meg a legfontosabb, mintegy típusértékű szerzők nevét: Dormándi László (1898–1967) a két világháború között jó néhány regényt publikált Magyarországon, majd Párizsba települve fokozatosan áttért a francia nyelvre. A marosvásárhelyi születésű Lorand Gaspar (1925) hadifogságból került Franciaországba, a párizsi *Ahogy Lehet* című irodalmi lap alapító munkatársaként éveken át magyarul közölte verseit és elméleti írásait, az ötvenes évek végétől kezdve azonban már csak franciául ír, s mindjárt első verseskötetével (*Le Quatrième État de la matière*, 1966) Apollinaire-díjat nyert, ma pedig ő az egyik legismertebb kortárs francia költő. Christine Arnothy (1930) szintén az *Ahogy Lehet* munkatársa volt, az ötvenes évek végétől választott hazája

nyelvén írja és publikálja népszerű regényeit. Bátori Miklós (1919–1992) 1956-ban került (másodszor) Párizsba, ahol évekig a fent említett folyóirat szerkesztőjeként dolgozott, 1965 után már kizárólag franciául írt regényeket. A szintén ötvenhatos Ferdinandy György (1935) franciául kezdett írni, majd néhány év után a kétnyelvűség mellett döntött. 1956-ban került Svájcba Agota Kristof (1935) is: magyar nyelvű verseit a párizsi *Irodalmi Újságban* közölte rendszeresen, a hetvenes évektől kezdve franciául írja színdarabjait és regényeit. Tardos Tibor (1918–2004) már első emigrációja idején, a negyvenes években publikált néhány francia nyelvű kötetet, 1963-ban pedig franciául írt kézirattal érkezett Párizsba (*L'intérieur du spectre*), majd saját írásait fordította franciáról magyarra, illetve magyarról franciára. A névsort tovább folytathatnánk az utóbbi egy-két évtizedben feltűnt szerzőkkel (Ana Novac, Katalin Molnar, Eva Almassy).

Kétségtelen, hogy az itt felsorolt szerzők nagyban különböznek egymástól. Egyéni életpályájuk, írói önértelmezésük és műveik jelölik ki helyüket a magyar, a francia vagy éppen a francia nyelvű svájci irodalomban. (Jegyezzük meg, hogy a francia kritika meglehetősen bizonytalan velük szemben: némelyiküket francia, másokat pedig általában magyar íróként kezelnek, néha még az olyan végleges nyelvváltókat is, akikről a hazai irodalomtörténet-írás már „lemondott”, s már ők is francia íróknak vallják magukat.¹) Sajátos írói pályafutásuknak megfelelően életműveik vizsgálatához speciális szempontokat kell figyelembe vennünk. Esetükben a francia, illetve frankofon irodalmi tanulmányok és a magyar, valamint a nyugati magyar irodalomra vonatkozó kutatások szorosan összefonódnak. Különösen fontos figyelembe venni a frankofon irodalmi tanulmányok egyéni írói frankofóniára vonatkozó megállapításait,² amelyek olyan franciául (is) író, de idegen anyanyelvű, nem frankofon országokból származó szerzőkre vonatkoznak, mint például Istrati, Tzara, Ionesco, Cioran, Beckett, Semprun, Arrabal, Bianciotti, mert e csoportban elhelyezhetők a magyar anyanyelvű, franciául író szerzők is. Ily módon az egymástól olyannyira eltérő művek közös problémafelvetéseire figyelve megvizsgálhatjuk az 1945 utáni magyar–francia írói kétnyelvűség és nyelvváltás legáltalánosabb kérdéseit.³

*

A természetes nyelvi közegetől való elszakítottság, az emigráció, ahol a hétköznapi használati nyelv nem esik egybe az anyanyelvvel, elkerülhetetlenül egyéni kétnyelvűséghez vezet. A kétnyelvűség maga is meglehetősen problematikus jelenség. Kérdéses, mikor beszélhetünk diglossziáról és mikor kétnyelvűségről. A tulajdonképpeni kétnyelvűség két nyelv tökéletes (általában már gyermekkorban történő) elsajátítását és használatát feltételezi, anélkül, hogy az egyik uralná a másikat. De már két korán elsajátított nyelv között is hierarchikus különbségek lehetnek: a látszólag leginkább kiegyensúlyozott kétnyelvűség esetében is az egyik nyelv általában fontosabb szerepet tölt be a másikkal, mintegy „fölébe kerül”, ha nem is az ismeret, a kompetencia szintjén, de érzelmileg nagy valószínűséggel. Felnőttkorban kialakult kétnyelvűség esetén pedig a személyiség egyes szegmentumai (elsősorban az érzelmi megnyilvánulások) mindenképpen erősebben kötődnek az első, a tulajdonképpeni anyanyelvhez.⁴ A két nyelvben rejlő kulturális utalásrendszerek, a két nyelv hivatkozási rendszerei és asszociációi néha nem ötvöződnek harmonikus egésszé, ami a kulturális identitás elbizonytalanodását idézheti elő. Főleg egy nyelv késői megtanulása vezethet tudathasadásos érzelmi állapothoz, az egyén belső megosztottságához, egyféle „kulturális skizofréniához”.⁵ Ugyanakkor a kétnyelvűség kényszere, a kialakuló kettős kötődésrendszer lehet természetesen pluralizált állapot is, Ferdinandy György kifejezésével élve: „távlatlan”, „termékeny tudathasadásos állapot”, amikor is a kétféle látásmód váltakozása vagy összeolvadása mintegy távlatot, összehasonlítási alapot ad.

Az egyéni kétnyelvűség (esetleg többnyelvűség) a leggyakrabban írói egy-nyelvűséggel jár együtt (jó példa erre Paul Celan vagy Elias Canetti), csak ritkán fordul át írói kétnyelvűségbe. Kialakulásában – az idegen nyelv tökéletes elsajátításán túl – sajátos (pszichológiai, alkotáslélektani stb.) tényezők is meghatározó szerepet játszanak. A nyugati emigrációban élő magyar írók esetében kialakuló írói kétnyelvűségről beszélve emeljük ki a valószínűleg leginkább meghatározó tényezőt, az anyanyelvi közegetől való elszakítottaságból eredő nyelvi elbizonytalanodás, egyféle „nyelvi neurózis” élményét. Néhány író esetében ez akár végleges elnémuláshoz is vezethetett. Viszont másoknál a megkérdőjelezés, a szavakkal szembeni bizalmatlanság kedvező írói szituációnak bizonyult, mintegy kiindulópontot jelentett sajátos írásmódjuk kialakításához. Siklós István például a természetes nyelvi közegeből való kiszakadást a költői kísérletezés egyik előfeltételének tartotta. Beckett-ről írva éppen azt hangsúlyozta, hogy az ír származású szerzőnél az „önkéntes száműzöttség nemcsak társadalmon kívüliséget jelentett – a teljes emberi szabadságot, hogy nem tenyerelt rá a közösség kötelező konvencióival –, hanem azt is, hogy sikerült megszabadulnia az anyanyelv asszociációitól, az anyanyelv vaslogikájától”, s így számára a franciául történő írás a kifejezésért folytatott folyamatos küzdelemként fogalmazódott meg.⁶ Ugyanakkor a nyelvi elbizonytalanodás, a „nyelvi neurózis” élménye nyilván nem feltétlenül vezet idegen nyelven történő írással való próbálkozáshoz. Gondoljunk például az ötvenhatos nemzedék költőire, akiknek többsége szépirodalmi munkásságában következetesen egynyelvű maradt, jóllehet verseikben nagyon is jól felismerhető ez az élménytípus (erőteljes nyelvközpontúság, kísérletezés, nyelvi konvenciók hiánya stb.).⁷ De az idegen nyelvi környezetben élő írók szinte menthetlenül választás elé kerülnek: továbbra is magyarul írnak, vagy kényszerítő helyzetben „lelki egyensúlyuk és emberi méltóságuk érdekében” megkísérik idegen nyelven is megfogalmazni mondanivalójukat, „a fogyó emlékek, az elbizonytalanodó nyelv helyébe új, vérbő valóságot találni, ha lehet.”⁸

A magyar-francia kétnyelvű írók, akik szépirodalmat magyarul és franciául egyaránt írnak (vagy saját írásaikat fordítják), önkéntelenül vagy éppen nagyon is tudatosan mintegy közvetítő szerepet játszanak a két kultúra között. Szellemi hátszországuk a magyar irodalom, ugyanakkor erős szálakkal kötődnek a befogadó ország irodalmához is. Kettős kötődésüket, amely lehet kényszer, fájdalmas megosztottság vagy kiegyensúlyozott pluralizmus, magában az irodalmi műben juttatják kifejezésre.

Az idegen nyelven történő írás jellegében szoros rokonságot mutat a fordítással. A fordítói tevékenység sokszor mintegy előkészíti az önfordítást, illetve a tulajdonképpeni kétnyelvűség kialakulását. Nem véletlen, hogy a franciául (is) író magyar anyanyelvű szerzők gyakran jelentős fordítói tevékenységet folytatnak. Tardos Tibor például Szabó Magda, Lengyel József regényeit és Örkény egyperceseit fordította (adaptálta) franciára nagy sikerrel. Még érdekesebb Lorand Gaspar esete: az *Ahogy Lehet* szerkesztőjeként a negyvenes évek végén elsősorban Jacques Prévert verseiből fordított magyarra, majd már franciául író költőként magyar szerzőket franciára (így például Pilinszky csaknem teljes életművét), emellett fordított franciára Rilket, Széfériszt, D. H. Lawrence-t, a hetvenes években pedig francia–arab kétnyelvű lapot is szerkesztett Tuniszban.

A fordítás gyakorlata mellett a legtöbb idegenben élő magyar író szembetalálja magát az önfordítás problematikájával. Az önfordítás kialakulásának első stádiumát általában az író anyanyelvén megírt művének mások által franciára történő fordításának ellenőrzése, vagy éppen a fordításban való aktív közreműködés jelenti. Így például a svájci Major-Zala Lajos jó néhány verseskötete Georges Kornheisen fordításában jelent meg a párizsi Saint-Germain-des-Près kiadónál a „traduction revue par l'auteur” megjegyzéssel. Ilyen esetben a szerző segítségével készült, általa jóváhagyott fordításokkal állunk szem-

ben, ahol lényegében már nem „fordításról” van szó, hanem inkább egyféle „újrairásról”, aminek eredményeként teljes értékű francia szövegváltozatok születnek (mindez nem feltétlenül jelenti azt, hogy más fordítás nem lehetséges). Ugyanígy Paul Celan 1971-es *Strette* című francia gyűjteményes fordításkötetét, amely a költő közreműködésével készült, tulajdonképpen Celan saját teljes értékű francia nyelvű kötetének tekinthetjük. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy Celan néhány francia kritikusa szerint versei szinte „megkövetelik” a franciára történő fordítást: a költő úgy kezelte a német nyelvet, hogy az már-már szinte franciául hangzik.) Azonban a mások által (vagy másokkal együtt) készített fordítások nem mindig felelnek meg a szerző elképzeléseinek. Dormándi László írta első regényeinek francia fordításairól: „Először csodálkozással, majd egyre nagyobb elkeseredéssel láttam, hogy első három megjelent könyvem kedvező fogadtatása ellenére kézirataimat rendszeresen visszaadják. [...] Végül Raymond Queneau, a Gallimard kiadó irodalmi igazgatója, a francia nyelv kitűnő ismerője világosított fel, hogy a leadott fordítások teljesen használhatatlanok voltak. Ekkor számot vettem azzal, hogy ez az út járhatatlan, s más megoldást kell találnom, ha nem akarok végérvényesen némaságra ítéltetni. Súlyos kétségbeesés periódusa után a szemétkosárba dobtam a fordításokat, s munkához láttam.”⁹ Későbbi írásait már maga fordította magyar eredetiből franciára (mielőtt véglegesen áttért volna a közvetlenül franciául történő írásra).

A legtöbb kétnyelvű író önfordító, tehát saját szövegeit fordítja magyarról franciára (ritkábban franciáról magyarra). Így jelent meg a „*traduction du hongrois par l'auteur*” megjegyzéssel például Tardos Tibor és Bátori Miklós jó néhány könyve. Az önfordítás („*auto-traduction*”) folyamatában fellépő legfontosabb nehézségek elsősorban nem nyelvi jellegűek: a francia gondolkodásmódra és kultúrára, a francia irodalmi hagyományokra és olvasói elvárásokra kell figyelemmel lennie az önfordítónak. Tulajdonképpen nem egyszerűen nyelvet, de bizonyos értelemben gondolkodásmódot is kell „fordítania” („váltania”) munkája során. Az önfordító író a fordítás során különbözőképpen viszonyulhat a magyar eredetihez. A „szoros”, szó szerinti fordításhoz való ragaszkodás nagyon ritka, tulajdonképpen lehetetlen is. Azt mondhatjuk, hogy az önfordítás a leggyakrabban újrairásá alakul, egy új alkotási folyamatba fordul át: nem fordítás jön létre, hanem az eredetinek a szerző által egy másik, esetünkben francia nyelven megfogalmazott változata („*version française de l'auteur*”). Dormándi László például a magyar eredeti franciára történő fordítását, pontosabban az ő kifejezésével élve: „transzponálását” egy szövegű fordítás és egy új alkotás között elhelyezkedő folyamatként írja le: munka közben szavakat, mondatokat, képeket változtat, kihagyásokat és betoldásokat eszközöl. Ferdinandy György, aki szinte mindent megír másodsor franciául is, szintén sok változtatással végbemenő újrairásról beszél. Francia nyelvű könyveit nem fordításnak tekintti, hanem magyar prózájának teljes értékű újrairt francia változatának: „kétszer megírt, két nyelv és két világ prizmáján átszűrt magyar–francia próza, szándékom szerint *szépirodalom*” – mondja egy interjúban.¹⁰ Az újrairás adott esetben teljesen függetlenedhet is a fordítástól: a kétnyelvű író ugyanazt az élményanyagot, ugyanazt a témát gyakran egymástól csaknem függetlenül kétszer, magyarul és franciául is megírja.

Az említett kétnyelvű írók esetében a magyarul és franciául történő írás gyakran szorosan összefonódik, pontos határvonalak nem mindig jelölhetők ki az alkotás folyamatában használt nyelvek tekintetében. A legkülönbözőbb „átmeneti”, nyelveket átölelő alkotói módszerekkel találkozhatunk. Számos írói vallomásban olvashatjuk, hogy a magyar nyelven történő írás közben is néha már csak franciául jutnak az író eszébe bizonyos szavak vagy akár teljes mondatok, amelyeket később fordít magyarra (néha már csak szótár segítségével). „Tragikomikus – jegyzi meg keserűen Ferdinandy György –, ahogy egy-egy írásomat három nyelvből összetákolom” (harmadik nyelve a spanyol).¹¹ Az

önfordítás vagy újraírás sokszor éppen az ellenőrzés, az önkontroll szerepét tölti be. A két különböző nyelven, magyarul és franciául megfogalmazott gondolatok kölcsönösen megvilágítják egymást, másrészt a két nyelv eltérő jellege, a bennük rejlő kifejezési lehetőségek összjátéka szintén segíti az írást. „A második nyelv perspektívájában – olvasuk Dormándi Lászlónál – a szöveg mondanivalója más megvilágításba kerül, s az átírás során olyan gyenge pontokat fedeztek fel, amelyek az első változatban elkerülték a figyelmemet. Lapos és fellengzős részek jönnek elő, mintha új szemszögből vetne rájuk fényt egy reflektor.”¹²

Írás, önfordítás és újraírás határai a legtöbb esetben elmosódnak. Az önfordítás, illetve újraírás során született, gyakran az „eredetitől” jelentősen eltérő változatokat nem tekinthetjük a szerző elsőként megírt szövege másodlagos variánsaként. A magyar és francia nyelvű verziók ugyanazon szöveg két egyenrangú változatai. Tulajdonképpen egy szerző két különböző írásával állunk szemben, amelyek részletes összehasonlítása az adott művek értelmezésében, de magának az alkotói folyamatnak a megközelítésében is különösen eredményes lehet.

A magyar-francia írói kétnyelvűség néhány esetben mintegy évekig tartó átmeneti szakaszt jelent a nyelvváltás felé. Viszont, ha bekövetkezik is a radikális nyelvváltás, két-nyelvűség és nyelvváltás sokszor nem választható el egymástól egyértelműen. Néhány radikális, végleges nyelvváltóként ismert író esetében valószínűleg joggal merülhet fel a kérdés: valójában milyen szerepet játszik a magyar anyanyelv a csak francia nyelven történő alkotás folyamatában? Például Dormándi László vagy Bátor Miklós legutolsó regényei és elbeszélései közül melyek születtek ténylegesen francia nyelven, s melyek a szerzők fordításai (önfordításai), vagyis milyen alkotói fázisokon át nyerték el végleges formájukat? Létezik-e olyan nyelvváltó, aki valójában kétnyelvű önfordító, csak éppen nem írásban, hanem „fejben fordít”? A kétnyelvűség és a nyelvváltás szoros összefonódására említsünk egy szemléletes példát: Agota Kristof a hatvanas években a párizsi *Irodalmi Újságban* publikálta magyar nyelvű verseit. Ezek közül néhányat beépített (bizonyára saját „fordításában”) legutóbbi, *Hier* című franciául írott regényébe is. (A közelmúltban éppen a regény egyik ilyen részletének „magyar fordítását” olvashattuk a *Magyar Lettre Internationale*-ban, vagyis megszületett a vonatkozó rész második magyar nyelvű „változata” is.¹³) Ismerve a regény néhány részletének eredetileg magyarul született változatát is, a magyar olvasó számára a mű új megvilágításba kerül: további problémákat vet fel, s további értelmezési lehetőségeket nyújt. Hasonló önfordításokkal, nyelveken átnyúló önidézetekkel más nyelvváltó írók munkáiban is gyakran találkozhatunk.

A radikális nyelvváltásnak, az anyanyelvvél történő végleges szakításnak néhány író esetében éppen a két nyelv közötti, sokszor bizonytalanságként megélt állapot volt a kiindulópontja, számukra éppen az írói kétnyelvűség bizonyult lehetetlennel. „Észrevettem – mondja egy interjúban Lorand Gaspar –, hogy magyarul írva nem tudom magamat franciául rendezően kifejezni, amit franciául írtam, sohasem felelt meg annak, amit akartam. Éreztem, hogy számomra lehetetlen két nyelven írni, s mivel anyanyelvemmel nagyon erős a kötődésem, abból csak úgy tudok kilépni, ha valóban szakítok vele.”¹⁴

*

A modern irodalomban az írói nyelvváltásnak többféle oka lehet: általában esztétikai megfontolásokból ered, de lehet örökségként kapott nyelvi elzártaságból, írói elszigeteltségként megélt helyzetből való kilépésre tett kísérlet is. A legtöbb esetben azonban száműzetéshez kötődik. A száműzetés jelenthet önkéntes emigrációt, de lehet a történelmi körülmények kényszere is. Beckett és Cioran önkéntes emigrációban élt Párizsban,

esetükben a francia nyelven történő írásra való áttérés alapján véve szabad választás eredménye volt: továbbra is írhattak volna anyanyelvükön, vagy választhattak volna egy másik világnyelvet (ahogyan például a lengyel származású Joseph Conrad az angolt választotta a francia ellenében, jóllehet ez utóbbi gyermekkorától kezdve második anyanyelve volt). Rilkrét szintén semmiféle külső körülmény sem kényszerítette arra, hogy élete végén francia nyelvű verseket írjon (még ha azt tudjuk is, hogy svájci állampolgárságot szándékozott kérni, s kérelmét ezzel is szerette volna alátámasztani). Számukra a francia nyelv adoptálása elsősorban írói szabadságukból eredt. Helyzetük ebből a szempontból különbözik az olyan frankofon országok íróinak helyzetétől, ahol az egykori gyarmatosítás nyomán vált a francia nyelv a hétköznapi használati (és gyakran hivatalos) nyelvvé (Fekete-Afrika, Maghreb, Antillák), s esetenként mintegy kényszerítő erővel van továbbra is jelen. Ezen országok írói a francia nyelven történő írást gyakran külső kényszerként élik meg. E kétféle típus közé helyezhetjük a magyar anyanyelvű nyelvváltó írókat, akik nem önkéntes száműzetés következtében kerültek francia nyelvi közegbe, ahol azután egyéni helyzetük eltérő mértékben készítette vagy adott esetben kényszerítette őket nyelvváltásra. Ettől függően kényszerként vagy szabad választásként élték meg a francia nyelvre történő végleges áttérést.

A magyar anyanyelvű írókat nyelvváltásra készítető vagy kényszerítő okok egy-egy író esetében természetesen nagyon különbözőek. A nyelvváltást alapvetően befolyásolja az egyéni életsors, az életkörülmények alakulása: a magyar anyanyelvű diaszpórától való elszakadás, a vegyes házasságok, a francia nyelvű környezetben való meggyökerezés, ahol mindennapi használati nyelvként csak a francia van jelen, a magyar nyelvtudás nagyfokú elbizonytalanodása stb. Nyelvváltásra készítheti az írókat a magyar irodalmi műhelyektől való elszakadás is, vagy éppen azok megszűnése: így például Bátor Miklós nyelvváltásában bizonyára nagy szerepet játszhat, hogy az *Ahogy Lehet* című irodalmi lap, amelynek évekig szerkesztője és munkatársa volt, megszűnt (illetve Brazíliába költözött). Az írói nyelvváltásban közrejátszott az emigráns írói helyzet is: a kisszámú magyar nyelvű olvasóközönség, a gyenge kritikai visszhang. Főleg abban az esetben, ha fordításban megjelenő műveivel jelentős sikereket ér el egy-egy szerző a francia irodalmi életben. Említsük meg Christine Arnothy és Bátor Miklós példáját: Christine Arnothy *Haldokló Budapest* című, magyarul 1952-ben megjelent regényének francia fordítása (*J'ai quinze ans et je ne veux pas mourir*) 1955-ben elnyerte a nemzetközi *Grand Prix Vérité-t*, ugyanebben az évben a szerző már első franciául írott könyvét publikálta. Bátor Miklós első regényeinek francia kiadásai is jelentős sikereket arattak, jó néhány esetben az eredeti változat könyv alakban magyarul meg sem jelent: a *Le vignoble des Saints* 1965-ben elnyerte a katolikus irodalmi nagydíjat, következő regénye, a *Les va-nu-pieds de Dieu* pedig 1967-ben a Francia Akadémia *Claire Virenque*-díját. (Önmagában a siker sem vezet minden esetben radikális nyelvváltáshoz, gondoljunk Ferdinandy Györgyre, aki szintén jelentős irodalmi díjakat nyert francia nyelvű köteteivel a hatvanas évek elején, például 1964-ben a *Saint-Exupéry*-díjat.) Ugyanakkor a nyelvváltás a leggyakrabban külső kényszerként fogalmazódik meg. Például Dormándi László az emigrációt anyanyelvének végzetes elvesztéseként, valóságos „kiűzetésként” élte meg: „Boldog emberek néha találnak második hazát, amelyhez ugyanolyan szeretettel kötődnek, mint az elsőhöz. Csakhogy az író hazája a nyelve. Számára a nyelvből való kiűzetés valóságos szerencsétlenség, ahhoz hasonlítható, ami az első emberpárt sújtotta a paradicsomból történő kiűzetéskor. Tökéletes hontalanság érzését eredményezi, a fizikai száműzetésnél is elviselhetetlenebb száműzetést. [...] Kiűzve a paradicsomból, elveszítettem egyetlen kifejezési eszközömet. Nyelv nélküli író voltam, egy groteszk, egyszerre tragikus és komikus figura.”¹⁵ Tehát a francia nyelvre történő áttérést ő nem szabad választásként, hanem

külső kényszerként élte meg. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a radikális nyelvváltás általában szükség és késztetés, kényszer és szabad választás különös összjátékának az eredménye, ahol néha még a történelmi körülményekből fakadó véletlen is szerepet játszik. (Például Agota Kristof többször említette interjúiban, hogy ő tulajdonképpen Amerikában szeretett volna letelepedni, ám a körülmények alakulása folytán Svájcban maradt, ahol végül francia nyelvű íróvá vált.)

A nyelvváltás okainak vizsgálata mellett érdemes annak időbeliségét is figyelembe venni. A nyelvváltás lehet időleges vagy végleges. Időlegesnek bizonyult például Ferdinandy György egynyelvű francia korszaka a hatvanas évek elején. Az időleges nyelvváltás gyakran nem is választható el egyértelműen a kétnyelvűségtől: például Tardos Tibor esetében vajon kétnyelvű íróval állunk szemben, vagy pedig egy olyan időlegesen nyelvet váltó szerzővel, aki franciául és/vagy magyarul ír (majd önmagát fordítja)? Helyzete ennyiben Beckettére emlékeztet, akit szintén nem tekinthetünk radikális nyelvváltónak, hiszen életművében mintegy ingamozgásszerűen váltakoznak a francia és angol nyelvű művek (illetve periódusok), amelyeket önmaga fordított egyik nyelvből a másikra. Viszont véglegesnek bizonyult a nyelvváltás Lorand Gaspar, Christine Arnothy és Agota Kristof esetében. Eltérő jelentést hordoz a nyelvváltás aszerint is, hogy az írói pályafutás melyik szakaszában következik be: már jelentős művekkel a háta mögött is rászánhatja magát egy író az idegen nyelven történő írásra, de sokkal gyakoribb pályakezdők esetében. Ugyanakkor olyan eset is lehetséges, hogy valaki közvetlenül idegen nyelven kezd írni, vagyis az új nyelv adoptálása egyúttal egy író születését is jelenti (Joseph Conrad például többször hangsúlyozta, hogy őt az angol nyelv tette íróvá). A magyar anyanyelvű nyelvváltókról azt mondhatjuk, hogy szinte kivétel nélkül magyarul kezdtek szépirodalmat írni. Viszont közülük jó néhányan már egészen korán, első irodalmi próbálkozásaik, vagy mindössze csak néhány éves, ám sok esetben már akkor is jelentősnek tekinthető magyar nyelvű korszak után tértek át a francia nyelvre (Agota Kristof, Lorand Gaspar, Christine Arnothy). Mások pályafutásuk közben, magyar nyelvű művek egész sora után váltottak nyelvet (Dormándi László, Bátori Miklós). Ha a nyelvváltás írói pályafutás közben megy végbe, nem írói kezdést jelöl, hanem összetett érzelmi, esztétikai metamorfózist: az író nem egyszerűen nyelvet, de bizonyos értelemben „irodalmat is vált”: döntése az idegen, adott esetben a francia irodalmi hagyományokban és kultúrában való meggyökerezés szándékának kinyilvánításaként, mintegy azok szimbolikus felvállalásaként értelmezhető. A magyar anyanyelvű radikális nyelvváltó író bizonyos értelemben megszűnik száműzetésben élni, otthonra lel a választott francia nyelvben és irodalomban.

Mit jelent egy író számára nyelvet váltani, a *Másik* nyelven írni?

Paul Celan, akinek életét és poétikáját alapvetően meghatározta anyanyelvéhez, a német nyelvhez való viszonya, az ahhoz való kitaró ragaszkodása, írt ugyan néhány verset románul, de nem hitt az írói többnyelvűségben, a nyelvváltást pedig egyenesen lehetetlennek tartotta költők esetében: „A saját igazságunkat csak anyanyelvünkön tudjuk kifejezni, idegen nyelven a költő hazudik”; „a költészet a nyelv végzetszerű egyedülisége.” A radikális írói nyelvváltás „heroikus” cselekedete egyben kísérlet nyelv és igazság viszonyának újrafogalmazására is. Ezáltal mindenképpen összefüggésbe hozható a modern irodalmat alapvetően befolyásoló mallarméi (és valéry-i) írói nyelvről vallott elgondolásokkal: nyelvet váltani, azaz szakítani a családi, történelmi, szociális stb. körülmények, a véletlen által kapott nyelvvél anyyi, mint „*abolir le hasard*”, véget vetni a nyelv, az anyanyelv önkényének, s otthonra lelni egy új nyelvben, amely mintegy a költészet valódi, lényegi és tiszta nyelveként fogalmazódik meg. (Másképpen az írói nyelvváltás problematikája, az abból levonható tanulságok nyilvánvalóan összevethetők

a modern, valamint a „langue” univerzális érvényességét megkérdőjelező posztmodern nyelvelméletek jó néhány vonatkozásával is.)

Az anyanyelvről történő lemondás, a radikális nyelvváltás alapvető változást jelent az író személyiségét és művét tekintve egyaránt. Minden nyelv egy sajátos világlátást és gondolkodásmódot hordoz, egy a nyelvre épülő kultúra sajátos utalásrendszerét. Így író számára nyelvet váltani világlátást, sőt tulajdonképpen identitásváltást is jelent, szakítást régi énjével, egyben régi kultúrájával is, ami írói munkásságában szükségszerűen alapvető esztétikai változásokkal jár együtt. Egy idegen nyelv adoptálása távolságteremtést jelent önmagunkkal, saját énünkkel szemben: „Aki megtagadja anyanyelvét – írja Cioran –, identitást vált, még csalódásait is lecseréli. Heroikus módon áruló, szakít emlékeivel, s bizonyos mértékben még önmagával is.”¹⁶ A nyelvváltás valóságos „második születés”, megszabadulás régi énünktől, egyben régi hibáinktól is, ezáltal gyakran morális jelentéssel ruházódik fel. De távolságteremtést, szimbolikus értelemben vett szakítást is jelent az író régi kultúrájával szemben, egyúttal otthoneremtést, meggyökeresedést egy új kultúrában. Néhány író esetében ez a döntés egyenértékű származásának megtagadásával: a renegát szakítva anyanyelvével mintegy erőszakot követ el eredetén. Például a román apától és francia anyától született Ionesco apja ellen irányuló ellenszenva a román nyelv és kultúra megtagadásában jutott kifejezésre, s ez francia nyelvű életművét is alapvetően meghatározta: „Amit csak tettem, valamiféleképpen ellene tettem. Gúnyiratokat publikáltam a haza ellen (a haza szó elviselhetetlen volt számomra, mert az apa hazáját jelentette); az én szülőföldem Franciaország volt.”¹⁷ Vagy említhetnénk Cioran példáját, akinél az anyanyelvről történő lemondás egyben balkáni származása ellen is irányult (ugyanakkor az ő esetében nyilvánvalóan sokkal általánosabb jelentést is hordozott: magának a születésnek a megtagadását, egyféle katartikus felszabadulást). A magyar anyanyelvű nyelvváltók között nem találunk olyan írókat, akik ilyen radikálisan megtagadta volna származását.

A nyelv az író „anyaga”, de nem egyszerűen munkaeszköze. A nyelvváltás szükségszerűen egy az adoptált nyelven alapuló, általa meghatározott, az adoptált nyelvben megfogalmazódó sajátos világlátásra épülő új, *más* esztétika kialakulását vonja maga után. Cioran például saját életművét esztétikai – pontosabban az ő értelmezésében: „generikus” – szempontból két teljesen elkülönülő periódusra osztotta fel, ahol a nyelvváltás jelentené a választóvonalat. Szerinte románul írt műveit a líraiság túlaradása, képek és metaforák túlbujánzása jellemzi, míg franciául született írásait a próza absztraktabb szigorúsága. A két korszak közötti különbséget a román és a francia nyelv közötti különbséggel magyarázta: a francia nyelv szigorúsága mintegy ellenszer volt számára a „balkáni líraiság” bőbeszédűsége ellen. Így értelmezése szerint nála a nyelvváltás egyben műfaji változást is jelentett volna: líráról prózára történő áttérést. (Egy másik példa Beckett lehetne, akinél a franciára történő áttérés néhány kritikus szerint nagyban elősegítette az angol nyelvű elbeszéléseiben még csak csiráiban jelen lévő drámai műfajra történő áttérést.) Valójában a nyelvváltás Cioran esetében sem műfaji változást jelentett: francia nyelvű műveit a francia nyelv és irodalmi hagyomány (elsősorban a francia moralisták) alapozta meg: útja, szakítása anyanyelvével egyféle barokkos szertelenségtől, a „létezés borzalmának” kissé hisztérikus nyelvi dramatizálásától egy lényegre korlátozódó, már-már klasszicista szigorral operáló stílushoz vezetett.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a nyelvváltó írókkal szemben sokat hangoztatott vád, miszerint a nyelvváltásnak mintegy egyenes következménye lenne a sikerirodalom, a ponyvairodalom felé történő elcsúszás, az említett magyar anyanyelvű szerzőket tekintve semmiképpen sem igaz (elegendő Lorand Gaspar költészetére vagy Agota Kristof prózájára gondolni). Ugyanakkor a nyelvváltás nyomán bekövetkező

esztétikai módosulásokat, az adoptált francia nyelv (és látásmód) jellegzetességeinek megfelelő stílusbeli, kifejezőmódbeli változásokat szinte lehetetlen tipologizálni, ezek vizsgálata csak egy-egy adott író életművét tekintve lehetséges. A magyar anyanyelvű nyelvvtáltó írók esetében is kizárólag magyar és francia nyelvű korszakaik alapos elemzése és összevetése révén közelíthetők meg e változások. Általában a nyelvvtáltás előtt magyarul született írók már tartalmazzák az adott író gondolkodásmódjának jó néhány olyan meghatározó elemét, központi témáját, amelyek franciául írott műveikben is tovább élnek. Például Lorand Gaspar magyar nyelvű folyóiratokban publikált írásai, vagy az 1953-ban Hamburgban megjelent aforizmagyűjteménye (*Így szól a csend*) már jórészt előrevetíti az író francia korszakát, s ez igaz költészetét tekintve is: legutolsó magyarul írott verseiben már francia költeményeinek hangvételével találkozunk. Azonban e tovább élő elemek szükségszerűen olyan új megfogalmazást nyernek, olyan új irányba fejlődnek, amit már az adoptált francia nyelv és kultúra határoz meg.

*

Míndegyik magyar–francia kétnyelvű és nyelvvtáltó író a maga egyéni módján sajátítja el a francia nyelvet, s alakítja ki a csak és kizárólag rá jellemző kifejezőmódját, stílusát. Közös vonásként azonban kiemelhető néhány jellegzetesség: egyféle nyelvi szegénység; szinte mindannyian a standard francia nyelvet használják, stílusukat mégis valami furcsa „idegenség” járja át; írásaikat a kulturális diskurzusok polifónikus többszólamúsága jellemzi.

Az idegen nyelven történő írás, méginkább a radikális nyelvvtáltás szorosan kapcsolódik egyféle nyelvi szegénység élményéhez, ami nem gondolati, képi vagy kifejezésbeli szegénységet, nem nyelvromlást takar. A nyelvvtáltás első megtapasztalása nem gazdagság, hanem veszteség, megfosztottság érzése, ami a legtöbb esetben nem nyelvi bravúrokra, hanem tömörségre, sűrítésre, a nyelvi eszközökkel való takarékosagra épülő esztétikai elgondolásokat von maga után. Ez a nyelvi szegénység egyes írók esetében egész életművüket alapvetően meghatározza. Beckett esetében például (aki többször mondta, hogy azért választotta a franciát, mert „franciául könnyebb stílus nélkül írni”) az anyanyelvről, az anyanyelv biztonságáról való lemondás utat nyitott a megfogalmazhatatlan, a kimondhatatlan kimondására irányuló kísérletnek egy végtelenül szegényes, szinte építőelemekre redukált nyelvezetre építve. Ferdinandy György szerint a nyelvét vesztett író számára „egy idő után csak a detonáció marad: az egyszerű, primitív, szó szerinti igazság. Nincsenek eszközei, hogy erre az alapra rátelepedjen – cicomáival, játékszabályaival, összefüggései komplikált jelrendszerével – az irodalom.”¹⁸ A szöveg szükségszerűen pontos, célratörő lesz. Vagy említsük meg Agota Kristof példáját, aki regényei nyelvezetében megközelíti az írás nullfokát: szürke és lemeztelenített, csaknem rideg mondatokra, minimális nyelvi eszközökre épülő szikár nyelven ír.

A magyar anyanyelvű franciául (is) író szerzők általában a standard franciát, egy csaknem „klasszikusnak” mondható irodalmi nyelvet használnak, még a nyelv legcsekélyebb kontaminációját is kerülik (kifogástalan szintaxis, neologizmusok kerülése stb.). Többen közülük szinte a francia nyelv védelmezőivé válnak (ezzel ellentétben például az algériai írók többsége mintegy „belülről rombolja” a francia nyelvet).¹⁹ A nyelvi gondosság bizonyára egyféle bizonyítási vágyból is eredhet, hogy valóban tökéletesen elsajátították a nyelvet. Ugyanakkor írásaiknak szinte mindig van valami „idegen” jellege, a francia anyanyelvűek szemében valami *más*. Stílusuk megalapozója és fő jellegzetessége, mondhatnánk: ereje éppen a szokványostól, az elfogadott vagy feltételezett szabályostól való eltérés. Eredetiségüket éppen különösségükből, „idegen” jellegükből nyerik: olyan szokatlan asszociációk, képi megfogalmazások vagy esetleg szintaktikai eljárások

nyomán, amelyek ugyan nem sértik a francia nyelvtani szabályokat, mégis idegenség érzetét keltik az anyanyelvi olvasóban. „[...] francia barátaim mindig azt mondják – írja Lorand Gaspar –, hogy írásmódomban, írásaim szerkezetében, képeiben van valami idegen, nem francia. Ennek tehát valahonnan máshonnan kell jönnie, s ez csak a magyar nyelv, a magyar irodalom lehet.”²⁰

Talán megkockáztatható annak feltételezése, hogy az író egyéniségének legmélyén még a radikális nyelvváltók esetében is mindig ott munkál az eredeti magyar nyelv és kultúra. A mégoly tökéletesen elsajátított második, később tanult francia nyelvet is folytonosan áthatja az anyanyelv, az anyanyelv hordozta nemzeti kultúra és hagyomány: mintegy „nyelv alatti nyelvként” funkcionál. Franciául írott műveikben gyakran a magyar és a francia nyelv, illetve kultúra különös kölcsönhatását, szoros összefonódását láthatjuk. Ez akár közvetlen módon is megvalósulhat: a magyar valóság, a gyermekkor, a hazai emlékek, az elveszett otthon iránti nosztalgia, a közelmúlt magyar történelme, a menekülsors, majd 1989 után a hazatérés számos francia nyelvű írás központi témája. De az összefonódás általában sokkal áttételesebb szinten, különböző kulturális diskurzusok polifonikus összefonódásának formájában valósul meg: a tartalmi elemek, a magyar nyelvű betétek vagy a gyakran franciára fordított magyar formulák (közmondások, idézetek, állandósult szerkezetek) mellett megjelenik például a jellegzetes magyar képvilág is (bizonyos metaforák, szimbólumok), hangsúlyosan jelen vannak a magyar kultúrához kötődő referenciális utalások is. Az író eredeti kultúrájához tartozó elemek szorosan beépülnek a francia formába, így kettős utalásrendszer működik egyszerre (például francia vagy gyakran magyar környezetbe helyezett szereplőit franciául beszélgetve kell bizonyos magyar kulturális utalásokat, magyar gondolkodásmódot és értékrendet érthetően megfogalmaznia a francia olvasó számára). Az 1945 utáni magyar–francia kétnyelvű és nyelvváltó írók magyarul és/vagy franciául írt műveik általában éppen e kulturális többszólamúságnak köszönhetően képesek megszólítani a magyar és a francia olvasókat egyaránt.

*

Az említett írók többségének életműve még korántsem lezárt életmű. Ugyanakkor magyar és francia nyelvű írásaik, egyes korszakaik feldolgozásra várnak. Másrészt a problémakört tovább lehetne tágítani: kötet nélküli, vagy csak néhány könyvet publikált emigráns írók művei (Pobrányi Gábor, Görgey György), az emigrációban magyar nyelven született, de csak francia fordításban megjelent írások, amelyek eredetije hagyatékokban kallódik (Rab Gusztáv). Bevonható lenne néhány hazai szerző francia nyelvű írói és önfordítói tevékenysége is (Somlyó György, Tímár György). Továbbá a franciául (is) író szerzők mellett a más idegen nyelveken (is) alkotó magyar anyanyelvűek életművének feldolgozása is részben (vagy mondhatjuk: elsősorban?) a magyar irodalomtörténet-írásra, illetve kritikára vár.

A hazai kritikai fogadtatás mindig is meglehetősen mostohán bánt az idegen nyelveken (is) író magyar és „magyar származású” szerzőkkel. Kétnyelvű íróink esetében ma is kizárólag magyar nyelven született műveikre irányul a figyelem, míg a munkásságuk szerves részét képező idegen nyelvű írásaikról csak elvétve esik szó. A nyelvváltók esetében még rosszabb a helyzet: kizárva a magyar írók köréből, általában kívül maradnak a hazai irodalmi kutatásokon, egyféle veszteséglistára kerülnek. Ezáltal feledésbe merül a legtöbb esetben jelentősnek tekinthető magyar nyelvű korszakuk is. Az általánosan elfogadott nézet szerint „magyar író csak az, aki magyarul írja és jelenteti meg műveit.” Azonban a XIX. századi nemzeti irodalomtörténet-írás domináns nyelvi szempontjának kizárólagos érvénnyel történő alkalmazása magában rejti azt a veszélyt, hogy óhatatlanul eltorzítja a modern magyar irodalom néhány jelentős alakjának

megítélését, „elszármazott” íróinkról alkotot képünket, s egyúttal irodalmunk történetét és kapcsolattrendszerét is az európai irodalommal.

Jegyzetek

1. Így például a L’Oeil de la lettre magyar irodalomról publikált dossziéja (*Les Écrivains hongrois*, Novembre 1995) egyértelműen a magyar irodalomba sorolja Christine Arnothy, Ladislas Dormandi, Lorand Gaspar, Agota Kristof munkásságát (ugyanakkor megfelelnek Ferdinandy Györgyről).
2. Lásd pl. A. Viatte: *Histoire comparée des littératures francophones*. Nathan, Paris, 1981.; D. Couty – J. P. Beaumarchais: *Dictionnaire des littératures de langue française*. 4 vol., Bordas, Paris, 1994.; D. Combe: *Poétiques francophones*. Hachette, Paris, 1995. Magyarul: *A frankofon irodalmak sajátosságai*. Helikon, 1992. 1. sz.
3. Az írói kétnyelvűség és nyelvváltás általános elméleti kérdéseivel kapcsolatban lásd: J. Miller: *Writing in a Second Language*. Raritan (New Brunswick, N. J.) II, 1. 1982/1983, 115–132.; „Écrire les langues françaises.” La Quinzaine Littéraire, 16 mars 1985.; G. Kremnitz: *Des écrivains qui emploient une langue seconde*. (Questions d’identité du sujet) in: *Langage et praxis*. (Dir. P. Siblot et F. Madray-Lesigne) Praxilingue, Montpellier, 1993.
4. Vö: Göncz Lajos: *A kétnyelvűség pszichológiája*. Fórum, Újvidék, 1985.; G. Steiner: *Après Babel*. trad. fr., Albin Michel, Paris, 1978.; 1998.
5. Vö: T. Todorov: *Bilinguisme, dialoguisme et schizophrénie*. in: *Du bilinguisme*. (Dir. A. Khatibi) Denoël, Paris, 1985. 11–26.
6. Siklós István: *Samuel Beckett*. in: S. I.: *Világ világossága mögöttem*. Válogatott művek. (Szerk.: Czigány Lóránt) KEZirat Kiadó – Szepsi Csombor Kör, Budapest–London, 1992. 269.
7. Vö: Czigány Lóránt: *Gyökértelen, mint a zászló nyele*. A természetes világkép felbomlása az ötvenhatos nemzedék költészetében. in: Cz. L.: *Gyökértelen, mint a zászló nyele*. Szabad Tér, Budapest, 1994. 80–114.
8. Ferdinandy György: *Idegen nyelvű magyar írók*. in: F. Gy.: *Szomorú szigetek*. Vadnyugati napló, 1958–1988. Pesti Szalon, Budapest, 1992. 128.
9. Ladislas Dormandi: *Pourquoi j’écris en français*. in: *Cahiers Ladislas Dormandi*. Association des Amis de Ladislas Dormandi, Paris, 1972. 20.
10. *Ellene mondani minden embertelenségnek*. Ferdinandy Györggyel beszélget Pályi András. Magyar Napló, 1991. május 17., 11.
11. Ferdinandy György: *Szép, új világ*. in: F. Gy.: *Távolattan*. Vadnyugati glosszák, riportok, kritikák. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994. 48.
12. Ladislas Dormandi: i.m. 21.
13. Kristóf Ágota: *Szökés*. Irodalmi Újság (Párizs), 1961. november 15.; *La fuite*. in: Agota Kristof: *Hier*. Seuil, Paris, 1995. 9–14.; Agota Kristof: *A szökés*. (Ford.: Takács M. József) Magyar Lettre Internationale, 1997. Tavasz, 54. Agota Kristóf: *Tegnap*. (Ford.: Takács M. József) Magvető, Budapest, 2000. 7–11.
14. *A nyelv negyedik állapota*. Beszélgetés Lorand Gasparral. (Az interjú készítette és fordította: Mátyássy Miklós) Magyar Nemzet, 1991. március 15., 16.
15. Ladislas Dormandi: i. m. 14.
16. E. M. Cioran: *Avantages de l’exil*. in: E. M. C.: *La tentation d’exister*. Gallimard, Paris, 1956. 63.
17. E. Ionesco: *Présent passé – Passé présent*. Gallimard, Paris, 1976. 23.
18. Ferdinandy György: *Szép, új világ*. in: F. Gy.: *Távolattan*. Vadnyugati glosszák, riportok, kritikák. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994. 49.
19. Ugyanakkor a magyar anyanyelvűek között is találunk olyan szerzőket, akik egy radikálisan deformált francia írásmódot használnak, gondoljunk Katalin Molnar szövegeire: „anfèt, onéparfètman ansékurité acètandroi, je, jedor trèbien, mèm touttseul, mèm kanchuitouttseul danlamèzon, jépapèur, cé unpeu pourçaössike, kejékontinué, ilgnavèpadrézon, cépaparske, parskonsécéparéke, kejdevrèkittè cètandroi, donk [...]” (lékri dlavoi) Action Poétique, n° 142–143, Printemps – Été 1996, 32–35.
20. *A nyelv negyedik állapota*. Beszélgetés Lorand Gasparral. (Az interjú készítette és fordította: Mátyássy Miklós) Magyar Nemzet, 1991. március 15., 16.

Korcsog Balázs

A Mester és „mortaléka”

Balassa Péter és az új magyar próza

Az új magyar irodalom két legnagyobb hatású, iskolateremtő „irodalomkritikusa”, a magyar új kritika két *spiritus rectora*: Balassa Péter (1947–2003) és Kulcsár Szabó Ernő (1950). Első köteteik [Balassa Péter: *A színeváltozás* (1982), az *Észjárások és formák* (1985) és *A látvány és a szavak* (1987); illetve Kulcsár Szabó Ernő: *A zavarbaejtő elbeszélés* (1984) és a *Műalkotás, szöveg, hatás* (1986)] egymással nagyjából egy időben, a 80-as évek közepén jelentek meg. Balassa és Kulcsár Szabó munkássága egyben az új magyar irodalom (mindenekelőtt az új magyar próza) két megközelítési módját, kétirányú olvasatát: az előrefelé, illetve a visszafelé történő olvasás és értelmezés lehetőségét kínálja föl. Balassa a referenciális olvashatóság folytatására tesz kísérletet, Kulcsár Szabó viszont az arareferenciális, szövegirodalmi olvasatot tekinti kiindulópontnak, és azt vetíti vissza a modern magyar irodalom történetére. Az egész új magyar irodalom története felfűzhető erre a szálra: a 80-as, 90-es évek irodalomtörténete és -kritikája másról sem szól, mint a referencialitás, a valóságvonatkozás fenntarthatóságának vagy felfüggesztésének, a művek olvashatóságának vagy olvashatatlanságának kérdése. (Ilyen értelemben a 80-as évek Balassa Péter, a 90-es évek pedig Kulcsár Szabó Ernő évtizede.) Balassa a nyugatos-újholdas próza (Kosztolányi, Ottlik, Mándy és Mészöly) felől olvassa és értelmezi az új magyar prózát, és a „Pétereken”, mindenekelőtt Nádason és Esterházyn át tulajdonképpen a „Lászlókiig”: Krasznahorkaiig, Mártonig és Darvasiig jut el, ám a hangsúly nála mindvégig az *Újhold* és a „Péterek” prózáján marad (mértékadó kritikusként Balassa is részese a „Péterek” nemzedékének). Kulcsár Szabó a nyelvi fordulat *utáni*, posztmodern szövegirodalmiság felől (mintegy visszafelé) olvassa a modern magyar irodalom történetét, de ő is csak az új magyar irodalom első nemzedékének taglalásáig jut el, a középpontban nála is mindvégig a „Péterek”, elsősorban Esterházy munkássága áll. Szimbolikusnak is tekinthető, hogy a pozsonyi Kalligram Kiadó kortárs magyar írókat bemutató sorozatának két „kulcskötetét”: a Nádásról szólót Balassa Péter, az Esterházyról szólót pedig Kulcsár Szabó Ernő írta. Az irodalmi folyóiratok közül a Balassa-féle neoujholdas kritikát a *Jelenkor*, a Kulcsár Szabó-féle konstanzi kritikát pedig az *Alföld* képviselte/képviseleti a legmarkánsabban.

Balassa Péter 80-as évekbeli tanulmányköteteiben fejlődése közben körvonalazódik az új magyar próza története. A *A színeváltozás* (1982) című első kötetének második része foglalkozik az új magyar prózával: Örkény *Pistijéről*, Ottlik *Iskolájáról* és *Prózájáról*, Mészöly *Filmjéről*, Tandori *Miért élnél örökké* című első regényéről, Nádás *Családrégényéről*, Pályi András *Tiéd a kert* című első novelláskötetéről, Bereményi Géza *Legendáriumáról*, Esterházy *Termelési-regényéről* és Kornis *Végre élsz* című első novelláskötetéről olvashatunk elemzéseket a kötetben. Balassa Ottlik *Iskola a határon* című regényét tekinti az új magyar

próza legfontosabb előzményének („Prózánk megújulásának gyökerei Ottlik Géza *Iskola a határonjának* megjelenése körül keresendők” – *Észjárások és formák*, 1985, 8.); *A színeváltozás*, majd az *Észjárások és formák* kötet méltán híres Ottlik-elemzéseinek jelentős szerepük volt Ottlik 70-es évek végi, 80-as évek eleji újrafelfedezésében. Balassa Mészöly *Filmjét* (1976), Nadas *Családregényét* (1977) és Esterházy *Termelési-regényét* (1979) tekinti – mindmáig mérvadóan – az új magyar próza nyitányának (*A színeváltozás*, 209.).

Az Esterházy *Termelési-regényéről* szóló bírálat elején találkozunk először azzal a fordulattal, hogy a mű „irodalmunk valóságos eseménye” (I. m. 380.). Az *Észjárás és forma* című tanulmányban pedig azt olvashatjuk, hogy „Esterházy *Termelési-regénye* a hetvenes éveken belül is – *esemény, új fejezet.*” (Uo. 228.) Igazán nem mondhatjuk, hogy Balassa gyakran él ezzel a fordulattal, hogy gyakorta veszi „eseményszámba” az új magyar irodalom alkotásait: legközelebb Krasznahorkai *Sátántangójának*, Nadas *Emlékiratok könyvének* és Lengyel Péter *Macskakőjének* méltatásakor találkozunk ezzel a fordulattal: „*A Sátántangó* című regény megjelenése, szerzőjének első köteteként, irodalmunk *eseménye.*” (*A látvány és a szavak*, 1987, 182; illetve *Krasznahorkai olvasókönyv*, 2002, 34.); „Nadas Péter műve (az *Emlékiratok könyve*) nemcsak az újabb magyar regény, hanem egész epikánk kiemelkedő teljesítménye, ritka *esemény.*” (*Diptychon*, 1988, 157. és Balassa Péter: *Nadas Péter*, 1997, 256.); „Lengyel Péter (*Macskakő* című) könyvét prózánk kiemelkedő teljesítményének, *eseménynek tartom.*” (*A bolgár kalauz*, 1996, 177.)

A színeváltozás második részének nyitó szövege, amely megadja a kötet új magyar prózával foglalkozó részének vezérszólamát, az *Észjárás és forma (Megújuló prózánkról)* című tanulmány (1980). Ez az írás az első komoly, érdemi kísérlet az új magyar próza leírására. Balassa elemzése szerint a 70-es évek prózájának legfőbb jelenségei: az elbeszélés mód tematizálódása és a szöveggözpontúság. Újabb prózánkban a történet háttérbe szorul a szöveg javára, a téma helyett a narráció, az elbeszélés mód kerül előtérbe, vagyis a mit?ről a hogyan?-ra kerül a hangsúly: nem az a lényeg, hogy az elbeszélő *mit* beszél el, hanem az, hogy *hogyan*. A 70-es évek prózájának témája: az elbeszélés módja. Az új magyar prózában „nincs többé evidenciája annak, hogy a prózáírás összetartó ereje a témában van, valamilyen csontvázban, ami a formálás előfeltétele lenne. Durrván és nyersen maga az elbeszélés módja vált témává. Az elbeszélés „hogyanja” maga is szüzsé, maga is a fikció része (...)” Az új magyar próza legfőbb sajátossága tehát „a koncentrált szöveggözpontúság, az a felfogás, hogy a textus nem a sztori »ruhája«, nem a fabula »tartálya«, viszonyuk nem bor-pohár viszony (Tinyanov hasonlata ez a tartalom-forma dichotómiáról), hanem együttállás. A textus – maga a sztori.” (*A színeváltozás*, 221. és 231.) A történetmondásról és a történelemről a következőket olvashatjuk: „(Az új magyar prózáírók) mintha nem vennének tudomást a magyar irodalom »történelem«-kötelezettségéről, mintha a hagyomány hallgatása, a múlt ignorálása lenne egyszersmind az állításuk is. (...) Itt is a történet elmondhatóságának és elmondhatatlanságának dilemmája bujkál. A *Termelési-regényben* végleg nem evidens többé a történet, hiszen a történelem sem az (...)” (I. m. 223–24.)

A színeváltozás kötet új magyar prózablokkja (különösen annak *Észjárás és forma* című tanulmánya) volt Balassa „első nekifutása” újabb prózairodalmunknak. Az *Észjárás és forma* gondolatmenetét viszi tovább, árnyalja, illetve következtetéseit gondolja át (az első kötet e tanulmányának címét a második kötet címévé emelve, s már az eredeti cím többes számba tételével is az új magyar próza pluralizmusát sejtetve) az *Észjárások és formák* (1985) című kötet, amely már teljes egészében az új magyar prózairodalommal, illetve a könyv első felében annak előkészítőivel és előzményeivel: Ottlikkal, Mészölyvel, Mándyval, Pilinszkyvel és Nemes Naggyal foglalkozik. Balassa második tanulmánykötetében az „Ottliktól Esterházyig” ív kirajzolására törekszik, és ennek során két szerző

„emelkedik ki” az új magyar próza alkotói közül: Balassa ebben a kötetében helyezi a hangsúlyt Nádas és Esterházy művészetére, a két író munkásságát az új magyar próza középpontjába, pontosabban két fókuszpontjába állítva.

Az első kötet *Észjárás és forma tanulmányának* gondolatmenetét a második kötet *A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma* című (Mészöly *Megbocsátásának* elemzését tartalmazó) tanulmánya (1984) viszi tovább, illetve módosítja. „A hatvanas évek végétől bekövetkezett megújulást a magyar prózában a kritika – beleértve e sorok íróját is – eddig egyseges folyamatnak tekintette. A hetvenes évek végétől, a nyolcvanas években azonban figyelembe kell venni azt, hogy az általános megújuláson belül legalább két fázisról van szó, és a másodiknak az ismertetőjegyei, alkati vonásai bizonyos mértékig eltérnek a hetvenes évekbeli szakasztól. Az újításon belüli *visszakanyarodásként, visszatérésként*, a régi hagyomány megújításaként lehetne összefoglalóan jellemezni ezt a második fázist. Ennek az újabb szakasznak több reprezentatív műve van (Mészöly *Megbocsátása*, Nádas *Emlékiratok könyve*, Esterházy *Bevezetése*, Krasznahorkai prózája). Az új próza első szakaszában a reflexió vált élménnyé, a narráció, az elbeszélés módja vált témává.” (*Észjárások és formák*, 105–106.) „Az új magyar próza számos pontján kimutatható a nyelvi nominalizmus, többek között a nyelvi öntükrözés jelenségében.” (I. m. 108.) „Az új magyar próza is eljutott a redukció, a nominalizmus végső kísértéséig: a végigvitt öntükrözés felszámolja a történetet.” (Uo. 110.) „Mészöly újabb novellisztikájának átfogó jellemzője az, hogy lemond arról a redukciós módszerről és nominalizmusról, mely a *Filmben* nyerte el végső és rendkívül nagy értékű, e nemben klasszikus megformálását. A történet itt szinte megszűnik, felszámoltatik, és eseményné sűrűsödik, fokozódik.” Ám „a végsőig redukált prózairás végpontján és mélypontján (...) Mészöly *visszaadja az eseménynek a történetiségét.*” (Uo. 112–13.) „Újabb prózánk redukcionista, analitikus fázisának fő műve így válik a fordulat művévé is. Nem véletlen, hogy Mészöly *nem* a *Film* analitikus útján halad tovább, hanem *újra a történetközpontú próza felé fordult, odahagyva a narrációközpontú prózát.*” (Uo. 114.) „Az újabb szakasz lényeges ismertetőjegyei összefoglalóan: a történetközpontúság visszahódítása; a nyelvi öntükrözés és felbontás ismert jegyeinek háttérbe szorítása; a stílus, a narráció mint téma másodlagossá válása.” (Uo. 114–15.)

Balassa harmadik tanulmánykötetében, *A látvány és a szavak* (1987) utolsó részében (*Újabb prózánk világképéhez*) jut el az új magyar irodalom 80-as évek közepén induló (illetve felfedezett) második nemzedékéhez: Bodor Ádámhoz (*Az Eufrátesz Babilonnál*), Krasznahorkaihoz (*Sátántangó*) és Márton Lászlóhoz (*Menedék*). A kötet *Hagyományértelmezések újabb prózáinkban* című zárótanulmánya (1985) még egyszer összefoglalja az előző kötetben elmondottakat: „Az újabb próza történetében legalább két fázisról lehet már beszélni. A másodikban lassú eltávolodás tapasztalható az elsőnek néhány jellemzőjétől: a nyelvi öntükrözés központi jelentőségétől, az elbeszélés mint eljárás tematizálásától, a formai eljárásoktól mint szűzsétől. A második szakasz a történet restitúciójának jegyében áll, a stílus, az eljárás mint téma viszonylagos háttérbe szorítása figyelhető meg. Ennek a változásnak az indító műve Mészöly *Filmje*. Mészöly a *Film* után fokozottan a történetközpontú, sőt olykor a mesélő próza felé fordult.” (*A látvány és a szavak*, 234.) „Annak a változásnak, elmozdulásnak, amely a 80-as évek közepén indult, az idős Mészöly adott lendületet.” (*A bolgár kalauz*, 228.) Balassa Péternek az új magyar prózára vonatkozó későbbi (részben ön)értelmezéséhez lásd a szerző *A bolgár kalauz* című tanulmánykötetét (I. m. 188. és 227–29.).

Baráthi Ottó

A szegénység

(Mai valóságunk szomorú szelete)

„Aki szegény, az a legszegényebb...”

(József Attila)

Munkahely-megszüntetések, létszámleépítések, munkanélküliség, nagycsaládok és kisnyugdíjasok, betegek, rokkantak, halmozottan hátrányos helyzetűek, munkanélküli segély, jövedelempótló támogatás, szociális háló, minimálbér, periférián élők, hajléktalankok. Ugye rémisztő és mégis oly’ ismerős kifejezések. E rögtönzött felsorolás a magyarországi rendszerváltás utáni évek parlamenti, kormányzati és önkormányzati üléseinek, munkaügyi, család- és szociálpolitikai tanácskozásainak szinte állandó kifejezőkészlete, kulcsszavainak kis gyűjteménye, azt is mondhatnók: a szegénység tünetegyüttese.

Mint a fentiekből is kitűnik: gazdag annak a szegénységnek a szótára, amely szegénység – mint egy nagy (létszámú) csapat – újra itt van közöttünk. Mert a szegénység története korántsem a ’90-es évek eleji rendszerváltással kezdődött Magyarországon. Talán mindig is létezett, de néha magasra emelte a fejét, így például a 30-as évek gazdasági válságának idején. A szegénység létezett tehát a korábbi rendszerekben is, még a „fridzsider szocializmusban” vagy a „gulyás-kommunizmusban” is, csak éppen tabutéma volt, s titkolt mérőszáma, a létminimum publicitásának hiányában kimutatni sem nagyon lehetett. Voltak viszont – s ezekről bizonyos fórumokon időnként szó is esett – „nehéz helyzetben lévő” emberek és családok, a mostani „régiszegények”.

E népcsoportba tartoztak például a szakképzetlen fizikai munkások, vagy legalábbis egy részük, az egykeresős-többgyermekes családok többsége, no meg az etnikai kisebbség, jelesül a roma-társadalom. Napjainkban is ők alkotják az „új szegények” gerincét. Mert az utóbbiak közé elsősorban a munkanélküliek, a kisnyugdíjasok és járadékosok, a többgyermekes családok jó része és a cigányság többsége tartozik – az országban éppúgy, mint Nógrád megyében. Kimondhatjuk, mert nem is titkolhatjuk: a szegénység mai valóságunk szomorú szelete, szerves része lett. E tanulmány a szegénységet igyekszik körbejárni, figyelemmel szűkebb pátriánk szegénységviszonyaira is.

In medias res: a létező valóság

A tarjáni távolsági autóbusz-állomáson hajnalok hajnalán várok a Budapestre induló járatra. Nem is tudom, miért jöttem ilyen korán; van még vagy jó húsz percem az indulásig. Fázósan húzom be a nyakamat, dühödten fel-felbőgnek, majd’ felborítanak a február végi böjti szelek, tél tábornok támadása elől kénytelen-kelletlen visszavonulót fújok, a váróterembe menekülök. Bár ne tettem volna! A váróhelyiség – hogy stílszerű legyek – „teli van, mint a déli busz”, az ájer savanyú, de inkább orrfacsaró, a milió meg egyene-

sen lehangoló: álmos, fáradt, meggyötört emberek, nemre és korra való tekintet nélkül álldogálnak, üldögélnek körös-körül.

Még szét sem nézek amúgy alaposabban, hová is helyezkedjek, már előttem terem egy jó ötvenes, meglehetősen bizarr külsejű férfi, fölöttébb ápolatlan, borostás arccal, kisebb-nagyobb hegekkel homlokán, orrán. Fején kopott, romjaiban talán kozák kucsmára emlékeztető fekete fejedő, egykor talán jobb napokat is látott, barna bekecse alól térdén lyukas lenge magyar lóg, amely két nagy, szétaposott gumikalocsniban végződik. Mélyen ülő, apró, kialvatlan szemeivel valahová a hátam mögé néz, köszönés nélkül – viszont jó emberismeretről tanúskodva – azt mondja nekem, látja rajtam, úriember vagyok, ő hajléktalanoknak gyűjt egy kis megélhetésre valót, ugyan már, támogassam őket!

Jómagam időnként rezsim rendezésével, számláim kiegyenlítésével is bajban vagyok, ám most mégis valahogy Lukács evangéliuma jut eszembe: „Adjatok és adnak majd nektek is!” Egy kerek ötvenest nyomok a markába, meg sem nézi, de látom rajta, többre számított egy nyakkendő embertől, de azért köszöni szépen, én meg sietek a buszomhoz. Nem először fordul elő velem ilyen jelenet – az utóbbi időkben már gyerekek asszisztálásával is –, ám mindig felkavar, no de legalább van min gondolkodnom Pestig. Jó két óra múlva már le is kászálódhatok autóbuszomról, és a Népstadion buszmegállótól a metróig vezető alig százméteres gyalogutamon – azt hiszem vízióim vannak – három vagy talán négy koldus állít meg valami két órával korábban megtapasztalt szöveggel. A szituáció megismétlődik a metró Batthyány téri megállójában – ahol kiszállok –, de most már feledni igyekszem Lukács tanítását, gyorsan továbbállok.

Sajnos, tehát nem látomásaim voltak, napjaink Magyarországnak egy rémisztően reális szelete bontakozott ki előttem. A leírt eset óta többször is megjártam ugyanezen útvonalat, s koldusokkal, kéregető emberekkel minden alkalommal találkoztam. Számuk – legalábbis az utcákon és tereken – talán még növekszik is, hiszen a jó idő azokat is kicsalogatja a szabad közterületekre, akik télen az aluljárókban, várótermekben, lépcsőházakban húzódtak meg. Persze azt is tudni érdemes és kell is, hogy nem mindenki koldus(szegény), aki kéreget, ám a szegénység már tagadhatatlan tény, mert a dolog fordítva is igaz: nem mindenki kéreget, aki (koldus)szegény is akár. Elég csak a kisnyugdíjasok és a munkanélküliek – ez utóbbiak egynegyede részesül már csak a munkanélküli ellátás valamilyen formájában – közel hárommillióra becsült táborára gondolni.

Egy közvélemény-kutatás adatai szerint ma már a megkérdezettek zöme az államot teszi felelőssé, nem az egyént tekinti „főbűnösnek” e létező szegénység miatt. A 80-as évek elején, közepén is még egészen más volt a megítélés, például a közveszélyes munkakerülők esetében, hiszen még jó esély volt a munkájukat valamilyen okból elvesztők újbóli elhelyezkedésére. De hasonlóképpen, még a 90-es évtized elején, a munkanélküli segély (újbóli) bevezetésének időszakában, amikor a segélyezés kondíciói és a megélhetési viszonyok is kedvezőbbek voltak. Ekkor a megkérdezettek egy része – aki „maga” még el nem tudta képzelni, hogy a munkáját „Ő” is elveszítheti – még úgy vélekedett, hogy a munkanélküliek többsége azért nem dolgozik, mert viszonylag jól megél a segélyből is, amit viszont a dolgozók zsebéből vesz ki az állam. Ma az interjúalanyok nagyobb hányada úgy gondolja, hogy a szegénység létező valóság, s annak európai módon való kezelése a mindenkori kormány kötelessége.

Kíméletlen, kísérteties közöny

Amíg el nem szabadult a pokol a gazdaságban – amíg reménye volt az álláskeresőnek arra, hogy előbb-utóbb újra végezhet valami „épkézláb” kereső tevékenységet, hogy talál magának legális munkát –, amíg a munkanélküliség nem eszkalálódott, talán még el-

fogadhatók is voltak az esetenként elmarasztaló vélemények a munkanélküliek egyes csoportjaival kapcsolatban, ha másért nem, már csak azért is, mert a társadalom elszokott – évtizedeken keresztül – a tömeges munkanélküliségtől és a látható szegénységtől is.

A piacgazdaságra való áttérés első éveiben, a privatizáció és más szükséges – vagy éppen elhibázott – intézkedések következtében gyors ütemben nőtt a munkanélküliek – és ennek nyomán a fokozatosan elszegényedő családok – száma, és az 1993-as év közepére tetőzött. A kormány vagy átértézte, vagy nem a helyzet súlyosságát, tény, hogy az átalakulás következményei fokozódtak, a lakosság terhei nőttek, életkörülményei társadalmi méretekben rosszabbodtak, a korábban beígért és várt kompenzációt jelentő szociálpolitikai intézkedések pedig elmaradtak.

A rendszerváltás utáni második szabadon választott kormány aztán az elhíresült Bokros-csomaggal rátett még egy lapáttal a lakosság terheire. Érthetetlen és elfogadhatatlan volt az a kíméletlen és szinte kísérteties közöny, amely ezen említett időkből körülvette a lakosság egyre nagyobb – mind rosszabb körülmények közé kerülő – tömegét, kiváltképp a munkanélkülieket, a kisnyugdíjasokat, a nagycsaládosokat és más társadalmi csoportokat. A Victor Hugónak tulajdonított mondás szerint „A nyomor bizonyos fokán kísérteties közöny szállja meg az embereket.”

Itt tartanánk? Hát, figyelve az aluljárókban kéregető, nyomorúságos göncükbe bugyolált, kezüket könyörögve alamizsnáért nyújtó koldusokat, hajléktalanokat és más számkivetetteket, bizony szinte kitapintható a közöny, a rémisztő részvétlenség: száz mellettük elhaladó ember közül jó, ha néhány lehajol hozzájuk és pár forintot dug az előttük lévő, vagy kezükben tartott dobozokba, „perselyekbe”. Jó, persze tudjuk – de legalábbis halljuk –, hogy többek között az ún. koldusmaffiáknak is szerepük van – lehet – ebben a részvétlenségben. Igen, a koldusmaffiáknak, akik kihasználják kiszolgáltatott embertársaikat, koldulásra készítetik, kényszerítik őket, majd „lenyúlják” a bevételt.

A koldusmafia állítólag már nemcsak a fővárosban, de egyre több nagyvárosban is működik, Salgótarjánban és Nógrád városaiban talán még csak elszegényedett szülők „képeiben”: a távolsági buszmegálló, a vasúti pályaudvar és az aluljáró környékén időnként találkozni a szülők által kéregetésre kényszerített gyerekekkel. Ez látható. Az már nem, hogy mi történik a kolduspénzzel. Élelmiszerre, ruhára kellett-e, vagy más „létszükségleti cikkekre”?

Valószínűsíthető, hogy a közönynek ez is egyik összetevője, tehát az, hogy az emberek arra gondolnak, a koldusok, a kéregetők egy része nem sokáig „birtokolja” azt az alamizsnát, amit ő ad neki, netán arra is apellálhatnak, hogy nem hasznosul igazán adományuk, lehet, hogy éppen a kocsmában köt ki. A kíméletlen közöny magyarázataként az is helytálló lehet, az a fajta közgondolkozás is „ülhet”, hogy mivel a még munkával rendelkező, mindennap güröző, adóját becsületesen fizető állampolgár azt látja, hogy a kéregetők száma szaporodik, a szegénység növekszik, az állami, kormányzati, gazdasági, szociálpolitikai stb. intézkedések nem elég hatékonyak, vagy meg sem születnek, azt mondja – legalább magában –, miért adakozzak én, amikor a kormány tehetetlen, ráadásul az én családom megélhetési gondjai is fokozódnak, de legalábbis nem javulnak, magam is nehéz körülmények között élek, netán holnap én is az utcára kerülhetek – nem adok én egy fillért sem senkinek.

Tabu-témától a létminimumig

Amint láttuk és látjuk, a szegénység – mint egy mérhetetlenül nagy létszámú „csapat” – újra itt van. „Aki szegény, az a legszegényebb” – írta egykor József Attila, s talán nem is gondolta – vagy éppen zsenialitásánál fogva nagyon is ráérezett –, hogy tömör, nem is

annyira lírai, mint inkább életszerű megfogalmazása milyen időtálló és örök érvényű lesz. A szegénység története „csak” folytatódik – s nem most kezdődik – napjaink Magyarországon. De az kétségtelen, hogy jelenünkben nagyon is láthatóan van közöttünk. Itt lakik a szegénység, hogy ne mondjam, a nyomor, nagyon is valóságosan, már nem is csak megbújva, szégyenlősen, itt van már szinte exhibicionista módon. A maga sivár, rongyos valóságában jár-ke, belebotlunk lépten-nyomon. Már nem is takargatjuk, nem is tagadjuk, mint tettük azt évtizedeken keresztül.

Mert egészen 1981-ig – a többszörösen hátrányos helyzetűekről tartott konferenciáig – a szegénység tabutéma volt Magyarországon, miként a többi szocialista országban is. Természetesen a társadalomkutatók, szociológusok műhelymunkáikban mindig is foglalkoztak a szegénységgel, csak hát nem publikálhatták megállapításaikat, maguk is a politika béklyóiban vergődtek, vizsgálataik pedig jó esetben „bizalmas” jellegűnek nyilvánítottak, ne rontsák hírnevünket, igazán talán soha nem is volt presztízszünket a Nyugat előtt. A tömegkommunikációban, médiában még kevésbé – sőt szinte egyáltalán nem – eshetett szó a szegénységről.

A rendszerváltás óta a helyzet ennek éppen a fordítottja: az elmúlt közel tíz évben, miután a tilalomfák ledöntettek, a szegénység pedig egyre több arcát mutatja, noha egészében nagyon is szürke marad, annyit beszélünk, írunk a szegénységről, tehát már nem is a halmozottan hátrányos helyzetűekről –, mint a gazdaságról, a társadalomról, az oktatásról, vagy az egészségügyről. Mintha a szegénység valami új üstökös lenne égboltunkon, pedig hát erről szó nincs. Elődeink megérték – ha túl mindig nem is élték – a harmincas évek nagy gazdasági világválságát, a hárommillió koldus országát. Nemzedékem, kortársaim emlékezhetnek – ha nem is szívesen –, micsoda nyomorban élt az ország az ötvenes években, s milyen kiszolgáltatottság és fortélyos félelem kísérte a mindennapok életét. Ahogy Solt Otlília írta: „Milyen picire zsugorodott az egyén, a család szabadsága a társbérletekben, deportáltak barakkjaiban, kitelepítettek és kulákok kényszerű összezártságának falai között, a szocialista városok hevenyészett munkásszállóin”. No, és most itt van a legújabb nemzedék, fiaink, lányaink, akiket megint megérinthez a szegénység. A rendelkezésre álló statisztikai adatok és szociológiai kutatások ugyan világosan jelzik, hogy a lakosság szegényedik, de hogy pontosan tudánk, hogy mi van az adatok mögött, azt túlzás lenne állítani...

„Mondd, mit érlel annak a sorsa...” – tette fel a kérdést egy emberöltővel ezelőtt a költő. S ezt, az ugyancsak időtálló, kérdést ma is fel lehet tenni. Hogy kinek? A ma szegény emberének, természetesen. A kétkézi munkásnak, aki önhibáján kívül elvesztette munkahelyét. A volt tsz-parasztnak, akinek ma annyi terménye sincs, hogy maradék kevés kis állatkáját megetesse. A tanárnak, az orvosnak, az egészségügyi dolgozónak, akik létszámförlöttivé váltak. Mindenkinnek, aki regisztrált munkanélküli, és még inkább annak, aki már a regisztrációból is kikerült. De feltehető a kérdés a kisnyugdíjasoknak, a nagycsaládosok többségének: lumpenekről, deviánsokról most nem is beszélve. Igen, igen, mert a szegénységnek sok arca van, de egyik sem színesedik, a szegénység – úgy, ahogy van – egészében szürke.

Az senkit sem vigasztal Magyarországon, hogy a szegénység világjelenség. A szegények számát ugyan nem tudjuk pontosan, de egyes statisztikák, vagy inkább csak becslések szerint a harmadik évezred elején a világon több mint egymilliárd ember rosszul táplált, több mint félmilliárd pedig éheznek. Valószínűsíthető, hogy ezek a közelítések országokként is eltérnek, hiszen még a szegénység fogalma sem azonos a világ különböző térségeiben. Abban azonban bizonyosak lehetünk, hogy más szegénynek lenni Amerikában, Svédországban, és megint más, mondjuk Mongóliában vagy Albániában. Vagyis: a szegénység-fogalom, pontosabban annak tartalma, „fejlettségfüggő” – legalábbis én így gondolom.

Az előbbiekből is következően, nem véletlen tehát, hogy a szegénység mint napjaink egyik legnagyobb társadalmi problémája az életmódkutatók, szociológusok, társadalomtudósok központi témáinak egyik legfontosabbika. Magyarországon a szegénységkutatások az 1980-as évek elején kaptak lábra és új erőre. Ez időtől kezdve elkezdődtek a létminimum-számítások is. A mai magyar – leginkább elfogadott – szegénységfelfogás abból a koncepcióból indul ki, hogy a szegénység többdimenziós fogalom, az alacsony jövedelem mellett más tényezők is, mint a rossz lakáshelyzet, az elmaradott lakókörnyezet (pl. apró falvak), az alacsony iskolázottsági szint (szakképzetlenség), a betegség, társadalmi beilleszkedési zavarok (alkoholizmus, kábítószer-élvezet) stb. is okozhatnak szegénységet. A legkorszerűbb felfogások szerint tehát a szegénység nem azonosítható a túléléshez szükséges javak hiányával. Szegénység az is, ha emberek – embercsoportok – nem érik el a társadalomban elfogadottnak ítélt életszínvonalat, életminőséget. A szegénység nem csupán jövedelemhiány. Jogfosztottság, hatalomnélküliség, kizártság, az emberi méltóság elvesztése is.

Objektív adatok, szubjektív benyomások

A szegénység fogalmát tehát – említett többdimenziós voltából következően – sokan és sokféleképpen definiálják. A meghatározások mögött, kimondva-kimondatlanul – de mindenképpen elkerülhetetlenül – meghúzódik egy meghatározott világnézet, politikai állásfoglalás, elkötelezettség. A szegénység fogalmát befolyásolja az adott kor, a társadalmi-gazdasági helyzet is. Nincs örök érvényű definíció sem. Nos, válasszunk ki egyet azért közülük, legyen az – ha már annyira igyekeztünk az Európai Unióba – az Európai Tanácsé, melynek értelmében „szegénynek kell tekinteni egy személyt, egy családot, illetve egy embercsoportot abban az esetben, ha a rendelkezésükre álló erőforrások (anyagi, kulturális, társadalmi) oly mértékben korlátozottak, hogy kizárják őket a minimálisan megkövetelhető életmódformából abban az országban, amelyikben élnek”.

Ebben a definícióban több fontos gondolat is található. Az egyik, hogy nem csak egyéni, illetve családi alapon lehet valaki szegény, hanem csoport-hovatartozás alapján is. Ily módon lehet valaki szegény egy adott életciklusból fakadóan (pl. nyugdíjasok), de úgy is, mint aki a társadalom egy kirekesztett csoportjának a tagja (pl. munkanélküli). Következik még a definícióból – amire már eddig is utaltam –, hogy a szegénység nem egyszerűen és szükségszerűen anyagi természetű, továbbá, hogy nagyon is relatív fogalom („minimálisan megkövetelhető életmód”). Aki az egyik országban szegény, az a másikban akár gazdag is lehetne.

Ezek után talán még érthetőbb, hogy a szegénység-fogalom mennyire összetett, mégiscsak mérni kell valahogy, amihez megint csak különböző mutatók közül választhatunk. Fogadjuk el most a Központi Statisztikai Hivatal „technikáját”, illetve ebből is szegénységi „küszöbnek” a létminimumot.

A létminimum az abszolút szegénységi küszöb hazai megfelelője: olyan forintösszeg, amely biztosítja a folyamatos életvitelhez szükséges igen szerény – konvencionálisan alapvetőnek minősülő – szükségletek kielégítését.

A kutatók becslései szerint az 1980-as években kb. egymillióra, vagyis 10%-ra volt tehető a létminimumnál kisebb jövedelemből élők száma és aránya. 1992-ben 22, 1993-ban 24, 1994-ben 32, 1995-ben már 30–35% volt az arány. A vélemények persze megoszlanak a KSH létminimumáról, abban azonban a kutatók egyetértenek, hogy a szegénység 1980 és 1995 között legalább háromszorosára nőtt. És 1995-től? Ki tudja, talán még tovább.

Újabb pontos felmérési adatok ugyanis nincsenek birtokban, de a fentiekben leírtak ezt a feltételezést reálissá teszik. A különböző háztartástípusokra érvényes egy főre jutó havi értékek egyébként 2001-ben a 30.900 Ft-os létminimumérték körül és a 24 és 39 ezer Ft közötti sávban szóródtak. Érdemes lenne ezt továbbgondolni...

Hagyományos és új szegények

Ahogy vannak úgazdagok, úgy vannak újszegények is, a dolog szépséghibája, hogy utóbbiak korántsem irigylésre méltó többségben leledzenek. Mindezzel csak arra utalok, hogy a szegénység – mintegy statisztikai megfigyelési egység – nagyon is strukturált. Mert ha vannak újszegények, akkor nyilván régieknek is kell lenniük, vannak is szép számmal ők is. Meg vannak más szempontból is megkülönböztethető szegényrétegek, persze nem lehet feladatomban itt valamiféle mélyebb elemzést adni, inkább csak utalásokra szorítkozom.

Mindjárt maradjunk annyiban – bárhogyan is szépitgettetett és takargattatott –, a létező szocializmus, a gulyáskommunizmus is kitermelte a maga szegényeit, akiknek aztán nagy igyekezettel sikerült is magukat átmenteni egy jobb világba, a magyar piacgazdaságba, most már demokratikus viszonyok közé. Őket nevezhetjük régi vagy hagyományos szegényeknek, s közéjük sorolhatjuk a szakképzetlen munkásokat minden más ismérvükkel, pl. alacsony iskolai végzettség, és a kistelepelelőn élők egy részét. Az ő tulajdonságaik ma is a szegénység nagy kockázatával járnak, mindkét – egymást különben átfedő – társadalmi és lakóhelyi réteg elszegényedett, ők vitathatatlan vesztesei a rendszerváltásnak is, ám korántsem bizonyos, hogy a legnagyobb vesztesei is egyben.

Mert itt vannak az újszegények. Ide sorolhatjuk mindenekelőtt a munkanélküliek egyesek szerint mintegy milliós nagyságrendű táborát. De itt a „helyük” a kisnyugdíjasoknak, a felnőtten eltartottaknak, tehát mindazoknak, akiknek nincs rendszeres keresetet biztosító munkahelyük, vagy nem részesülnek egy teljes foglalkozási életpálya után kapott, mondjuk átlagjövedelemnek megfelelő nyugdíjjal. Ezek az újszegények az átlagosnál sokkal nagyobb arányban kerülnek ki a „hagyományos szegény” rétegekből, mert az alacsony iskolai végzettségük, szakképzetlenségük, valamint kistelepelelőn lakók körében az átlagosnál sokkal nagyobb a munkanélküliség és más hátrányos helyzettel is bírnak még.

A szegénység mai állapotával kapcsolatban – annak összetételét tekintve – feltétlenül szólnom kell egy rendkívül sajátos – és fölöttébb sajnálatos – jelenségről, nevezetesen arról, hogy az idősebb korosztályok mellett egyre több gyereket kell szegénynek tekinteni.

Bármilyen szegénységi definíciót és küszöböt alkalmaznak is a társadalomtudósok, a gyermekek szegénysége a mai magyar valóság megdöbbentő és elszomorító jelensége. Jogos lehet az UNICEF megállapítása, miszerint – és ezt a hétköznapi halandó talán fel sem tételezte volna – Kelet-Közép-Európában a gyermekek a rendszerváltás nagy vesztesei közé tartoznak. Andorka Rudolf és mások is különösen problematikusnak látják a magyar társadalom jövője szempontjából azt a tényt, hogy gyermekeink jelentős része gyermekkorának egy időszakában – netán jó részében – szegény körülmények között nevelkedik. Ez a táplálkozásuktól az iskolai előmenetelükön keresztül továbbtanulásukig, életük legkülönbözőbb aspektusait (személyiségjegyeit stb.) befolyásolhatja rendkívül súlyosan.

Végül – no, ez aztán nem meglepetés, sokkal inkább közismert – hangsúlyozottan létezik az etnikai jellegű szegénység, amit panelvizsgálatok nélkül is tudunk. A roma etnikumban minden szegénységi küszöb esetén messze a legmagasabb a szegények felül-

reprezentációja, amely csak megerősíti, hogy ők alkotják a magyar társadalomnak a szegénység által leginkább veszélyeztetett részét, és egyben minden bizonnyal ők a rendszerváltás legnagyobb vesztesei.

A szegénység összetételét tovább vizsgálva olyan információkat tártak még fel – vagy erősítették meg – a különböző kutatások, miszerint például a gyermekes háztartások között több a szegény, mint a gyermektelen házaspárok és az egyszemélyes háztartások között. Vagy, hogy különösen nagy a szegények aránya a három- és többgyermekes háztartásokban, valamint az „egy szülő és egy gyermek” típusú családokban. Igen súlyos terhet, hátrányt jelent a háztartás számára, ha a háztartásfő munkanélküli.

Meghatározó tényezők Nógrádban

A szegénységre vonatkozó becsléseket – mint láttuk – számos tényező befolyásolja: a definíciótól kezdve, az alkalmazott mérőszámon (létminimum stb.) keresztül a lakosság jövedelemszintjéig, a munkanélküliségig stb. És még egy nagyon fontos tényező, amiről eddig nem szóltam, hogy a kutatások, a felmérések sem készültek éves rendszerességgel. Szóval mindezzel csak azt szeretném jelezni, hogy a szegénységkutatásnak is megvannak a maga gyermekbetegségei: még a meglévő becsléseket is óvatosan kell kezelni és kvázi tovább-becsléseket kell végezni, például akkor, ha az ember egy megye – adott esetben Nógrád – szegénységi szintjét kívánja közelíteni.

Kiindulni a „hozott anyagból” lehet, jelesül – egy felmérés szerint –, 1995-ben Magyarországon a létminimum alatt élők aránya 35%-ra volt tehető, és ettől magasabb volt a családok szubjektív érzete, mintegy 46,5%-uk érzékelte és vélte úgy, hogy szegény. Mi lehet a helyzet ehhez képest Nógrád megyében? Számszerű becslésekbe nem bocsátkozom, bárki tiszta spekulációnak minősíthetné okoskodásomat.

Egy kiinduló feltételezést – hipotézist – azonban megengedhetek magamnak: állítom, hogy Nógrádban a „szegénységi helyzet” szemernyivel sem jobb az országosnál. Másképpen: a szegények száma, a népességszámhoz viszonyítva, nem kevesebb, mint az országos átlag, magam úgy vélem, valamivel több is. (A KSH Nógrád Megyei Igazgatósága 2002/2. számú tájékoztatójában olvasom: „...a Nógrád megyében élők valamivel több mint egyharmada él a létminimum szintjén, vagy kénytelen megélni ennél kisebb összegből.”)

Elsősorban azért, mert a munkanélküliség tekintetében – amely mint láttuk és tudjuk, egyik meghatározó tényezője a családok, az emberek jövedelmi helyzetének alakításán keresztül a szegénységnek – Nógrád megye a munkanélküliségi ráta alapján „emberemlékezet” óta a harmadik legrosszabb helyen áll a megyék sorrendjében.

Másrészt a jövedelemalakulás miatt a rendelkezésre álló 2001. évi kereseti adatok alapján, amely ugyebár direkt módon meghatározza a keresők és családjaik jövedelmi viszonyait. Sajnos e tekintetben sem volt eddig okunk derűlátásra, s az alábbi adatok azt mutatják, hogy továbbra sincs, hiszen a kereseti viszonyok a szegénység kialakulásában, pontosabban a veszélyeztetettség létrejöttében determinánsnak tekinthetők.

Szóval, csak néhány – szinte önkényesen kiragadott – statisztikai adat, hogy ne terheljem túlzottan az olvasót.

Az alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete Nógrádban 2001-ben 80.913 Ft volt, 22.341 Ft-tal maradt el az országos átlagtól és közel 24 ezer forinttal volt kevesebb, mint Fejér megyében. Elmaradásunk az országos átlagtól tehát 27,6%, Fejér megyétől mintegy 29,4%.

1995-ben Magyarországon 35 % volt a létminimum alatt élők aránya – amely időközben csak növekedhetett –, nyilvánvaló, hogy Nógrád megyében sem volt – lehetett – kevesebb. Ehhez kalkuláljuk a nógrádi munkanélküliség és jövedelmi helyzet adatait és megkapjuk, hogy Nógrád megye mintegy 220 ezer lakosából mennyi szegény ember van. Kiszámoltam, megbecsültem, de nem merem leírni. Maradjunk annyiban, szegényből egy is sok.

A szegénység következményei

A különböző szociológiai adatfelvételek szinte egyértelműen igazolják, hogy Magyarországon általános az elégedetlenség a jövedelemmel, az életszínvonalal, az ország gazdasági és társadalmi helyzetével kapcsolatban. Korántsem meglepő megállapításaik egyike, miszerint a legszegényebbek között egyértelműen többen elégedetlenek anyagi helyzetükkel, életkörülményeikkel, lakásukkal, jövőbeni kilátásaikkal és életük egész eddigi alakulásával.

Nem kell nagy merészség levonni azt a következtetést, hogy az egyéni élet anyagi körülményeivel való elégedetlenség jól tükrözi az objektíven nehezebb helyzetet.

A szegények nem általában elégedetlenek, panaszkodóak, fatalisták, hanem életüknek azokkal a nagyon konkrét anyagi körülményeivel – csupáncsak húsbavágó problémáikkal kapcsolatban – elégedetlenek, ahol lényeges hátrányban vannak, amelyről úgy érzik, semmi sanszuk nincs hátrányos helyzetük leküzdésére.

Csodálkozhatunk-e azon, hogy a szegények között a különféle lelki problémáktól szenvedők aránya igen magas? Mindegyik ilyen tünet – a fejfájás, erős szívdobogás, idegesség, kimerültség, remegés, az egészségi állapot feletti aggodalom, továbbá az az érzés, hogy nincs szerencséje, aggodalmaitól nem tud megszabadulni, és összezavarodik, ha egyidejűleg több feladatot kell elvégeznie – rendre sokkal gyakoribb a szegények, mint a jobb módúak között. A szegényeknek tehát nemcsak jóval alacsonyabb jövedelemből kell megélniük, hanem sokkal gyakrabban szenvednek lelki problémáiktól is. Mintha erre kevésbé figyelne a társadalom, a politika.

Egyben az a következtetés is levonható, hogy az ilyen lelki problémák – összefoglaló néven depresszióként emlegetjük – Magyarországon megfigyelt nagy gyakoriságának egyik fő okát a rossz anyagi, jövedelmi helyzetben kell keresnünk. (Egyes szakvélemények szerint hazánkban minden negyedik-ötödik ember depresszióval küzd.)

Figyelmet érdemel, hogy a magányosság említése alig mutat különbséget jövedelem szerint. Az emberi szolidaritás szerencséjére még mindig érvényesül a legszegényebbek körében, sőt egyesek szerint fokozottabban, mint a felső körökben. Még érdekesebb, hogy a viselkedési normák, szabályok áthágása tekintetében szintén nem látszik releváns különbség a szegények és a gazdagok között.

Tehát a magyar társadalomban megfigyelhető, igen gyakran felmerülő normaszegést nem lehet egyszerűen a szegénység számlájára írni, a szegények nyakába varrni. Ezek szerint fából vaskarika az egyik kormány miniszterelnökének gyakori szóhasználatát a „megélhetési bűnözésről” is. Sokkal mélyebb, általános normaválságról van szó, ezért az anómia és az elidegenedés különböző oldalait, a hatalomnélküliség és az élet értelmetlenségének az érzését, a magányt és a normaszegésre való készséget nem szabad egy kalap alá venni, és azokat csupán a szegények életérzésének tulajdonítani.

Végezetül – a szegénység következményeivel, káros hatásaival összefüggésben – arra kell nyomatékosan és hangsúlyozottan figyelmeztetnem, hogy a szegénység léte és esetleges további eszkálációja nemcsak magukat a szegényeket érinti súlyosan, hanem az egész magyar társadalom és gazdaság fejlődését is hátrányosan befolyásolja, sőt veszélyezteti.

Fokozott társadalmi gondoskodás – Salgótarjában

A szegényekről való gondoskodás egyik formája a célirányos és komplex családsegítés is. Ezt felismerve, Salgótarján Megyei Jogú Város Közgyűlésének 1997. novemberi döntése értelmében az Egészségügyi Szociális Központ keretei között a korábbi mentálhigiénés osztály helyett új szervezeti egységet alakítottak ki, a gyermekjóléti és családsegítési osztályt. Nem tisztem véleményezni a közgyűlés tevékenységét, de ez a döntés rendkívül aktuális, és a családsegítés, de a szegénységkezelés szempontjából is korrekt, szociális érzékenységre is utaló intézkedés volt, hiszen az osztály – többek között – biztosítja a hajléktalanok ellátását és működteti a népkonyhát is.

A családsegítés keretében az életvezetési tanácsadás, a krízishelyzetben lévők segítése, a speciális támogató csoportok szervezése, a természetbeni és anyagi támogatások közvetítése a főbb tevékenységi formák. Mindennapi munkájukat a rendszerszemléletű családgondozás jellemzi. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a család minden tagjára irányuló munkamódszereket tartalmaz, másrészt a szervezési és koordináló munkában jelenik meg, amely a rászoruló, vagy a család érdekében az egymásra épülő szolgáltató, támogatói kört hatékony együttműködésre készíti, ösztönzi.

Az osztály létjogosultságát, életre hívásának elkerülhetetlen szükségességét egyaránt igazolja, hogy egyre gyakrabban és mind többen jelennek meg az olyan pszichiátriai betegségekben szenvedő kliensek, akiket a szakellátó intézmények sem vállalnak, vagy csak igen rövid ideig biztosítják ellátásukat.

A hajléktalanokról való gondoskodást két átmeneti szállón (női, illetve férfi szálláshelyek külön intézetben) biztosítják. A 40 férőhelyes férfi átmeneti szálló kihasználtsága megközelíti a 100%-ot, a 20 férőhelyes női 50–70% közötti. A feltételek javítása érdekében a közelmúltban került sor a férfi szálló teljes felújítására, a női szálló átalakítására. A népkonyha forgalmi adatai szinte évről évre változatlanok, a kapacitás teljes kihasználásával 60–80 közötti adagszám figyelhető meg. Amennyiben az intézmény a városközpontban lenne, az igénylők száma többszöröse lenne a jelenleginek.

Az Egészségügyi Szociális Központban a szociális szolgáltatások osztálynak szervezeti keretein belül látják el a házi szociális gondozást, szociális étkeztetést és működtetik a négy idősek klubját.

Út a hajléktalanszállóhoz

Salgótarján, Acélgári út 61., földszintes, szemmel láthatóan régi, de jó állagú, sárga épület, füves előtérrel. Itt működik a város egyetlen férfi hajléktalanokat befogadó átmeneti szállója. Személyi állománya szociális gondozókból, szakácsnőből, takarítónőből áll. A szálló alapvető feladata az elemi létfeltételek biztosítása a hajléktalanok részére, közreműködés szociális és mentálhigiénés gondozásukban. A szálló gondnoka így tájékoztat:

– Az átmeneti szálló 1992 októberétől üzemel, amikortól is meglődült a munkanélküliség, és megszorodtak a hajléktalanok is. Jelenleg is majdnem „teltházasan” működünk. A szállóra az a 18 éven felüli magyar állampolgár kerülhet be, aki a lakhatási lehetőség teljes hiányában szenved és megfelel a közösségi együttélés szabályainak, képes önmaga gondozására. Az intézményben biztosított a beutaltak részére a központi fűtés, melegvíz-szolgáltatás, tisztálkodási lehetőség.

A lakók ágyat, szekrényt, ágyneműt, törülközőt kapnak személyes használatra, amelyért anyagi felelősséggel tartoznak. Kötelesek testüket, ruházatukat tisztán tartani. Alkoholt fogyasztani és bevinni is tilos. Napi háromszori étkezést, egyszeri meleg ételt kapnak.

A szálló udvarán 5–6 – úgy 40–70 év közöttiek lehetnek – férfi beszélget, jön-megy, inkább csak téblábol, de senki nem akar velem beszélgetni, amikor elmondom, miért jöttem. Végül előkerül egy jóképű fiatalember, fizimiskája után csak „Clintonnak” szólítják, ő már rutinos nyilatkozó, mondja is, hogy már a helyi hírlapban is megjelent róla egy kis írás. Aztán szinte kérdés nélkül mondja kálváriájának történetét, amely példaértékű, miközben példátlan.

– Hogy kerültem ide? – kérdez vissza interjúalanyom. Roppant egyszerű az én esetem. Elvesztettem a lakásomat – meghalt az a néni, akinél albérletben laktam –, és kirúgtak a munkahelyemről, az öblösüvegből. Szakszervezeti tisztségviselő voltam, gyakran szóvá tettem a vállalatvezetés egyes intézkedéseit, amelyek szerintem helytelenek voltak, szóval sokat járt a szám, kirúgtak. Persze megadták a módját, átszervezés címén „mentettek fel”, én meg máris az utcán voltam, aztán kértem a felvételemet ide. Most itt vagyok.

A gépipari technikumban elvégeztem a dolgozók gimnáziumát, az öblösben laborgyakorlatot szereztem, de sehol nem találok munkát magamnak, már a lábamat is lejárom, de csak ígéretet kapok, hitegetnek mindenütt. Reménytelen a helyzetem, a várossal együtt lassan én is leépülök, pedig van tartásom, reménykedem, hogy előbb-utóbb azért rám mosolyog a szerencse.

A szegénység jövője

Ahogy múltja, mondhatnánk történelmi hagyománya, szomorú és valóságos jelenje, úgy bizonyára és sajnálatos módon jövője is lesz még belátható ideig – a magyarországi szegénységnek. Ezzel összefüggésben – mármint a „szegénységjövővel” kapcsolatban – először is arra kell utalnom, hogy jóllehet a modern társadalmakat ellentmondások sora jellemzi – és ilyen konfliktushelyzet a szegénység is –, esetenként a konfliktusok – a politika, a társadalom különböző csoportjai közötti alapvető egyetértés, kellő konszenzus hiányában – annyira kieleződhetnek, hogy azok már a gazdaság és a társadalom normális működését is veszélyeztetik. Nos, ilyen súlyos, már a társadalmat fenyegető jelenség napjaink Magyarországon a szegénység, amit nem lehet csupán lokálisan feloldani és kezelni. Mondjuk a salgótarjáni szegénységprobléma nem csak a város közgyűlésének, névtán Egészségügyi Szociális Központjának kompetenciájába tartozik.

A szegénység-problémát társadalmi szinten kell kezelni és felszámolni, elsősorban globális módon, s csak másodsorban helyileg. Ebben nyilvánvalóan döntő fontosságú lesz, hogy a gazdaság növekedési üteme milyen mértékű, hogyan alakul a GDP, milyen ütemben nő, s tartós lesz-e a növekedés tendenciája. Amennyiben a jövedelmi egyenlőtlenségek nem változnak, akkor az egy főre jutó GDP növekedése előbb-utóbb maga után húzza az egy főre jutó reáljövedelem emelkedését, és ezáltal mintegy automatikusan csökkent(het)i a társadalmi méretű szegénységet.

A beindult gazdasági növekedés fényében akár bizakodóak is lehetnénk, ám a növekvő egyensúlyhiány figyelmeztető, mert a kormány szándéka szerint a növekedés visszafogása árán is fenn kívánja tartani az egyensúlyt. Márpedig ahhoz, hogy az egyes ember is érezkelje – legalább hosszabb távon – életkörülményeinek akár csak szerény mértékű javulását is, évente dinamikus, akár 5–6%-os GDP-növekedés lenne szükséges.

Nagy kérdés az is, hogy a jövedelmi egyenlőtlenség megáll-e a jelenlegi szinten, vagy tovább nő, ami egyáltalán nem lenne kívánatos, hiszen már elértük a nyugat-európai egyenlőtlenségi szintet, semmi nem indokolná egy latin-amerikai egyenlőtlenség irányába történő elmozdulást. Az egyenlőtlenség mérséklésének, a szegénység enyhítésének egyik eszköze a szociálpolitika. Reformjára lenne szükség, arra, hogy fókuszába a szegénységkezelés kerüljön. Mielőbb, mert a szegénység türelmetlen.

Utószó

„...a szerzők mindig írnak előszavakat, az olvasók pedig soha nem olvassák el azokat. Hát akkor...?” – teszi fel a kérdést Praznovszky Mihály *Időről időre* című kötetében. Akkor legalább írjon utószót – válaszolja meg saját kérdését. Most magam is így vagyok ezzel, pláne, hogy alábbi soraimat a pontosítás és kiegészítés igénye inspirálja.

Dolgozatomat a *Forrás* Törésvonalak című pályázatára 2003 tavaszán, azaz jó másfél éve írtam, ám az csak most kerülhet az olvasó kezébe. Az elmúlt másfél évben gyökeres változások nem következtek be Nógrád megye szegényrétegének életében. Dolgozatom ebben az értelemben „sajnos” időtállóan bizonyult. A szegényréteg társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciói, a főbb arányok sem módosultak lényegesen. Nem így a dolgozatomban felhasznált közgazdasági, statisztikai mutatószámok, amelyeket szükségesnek tartok korrigálni.

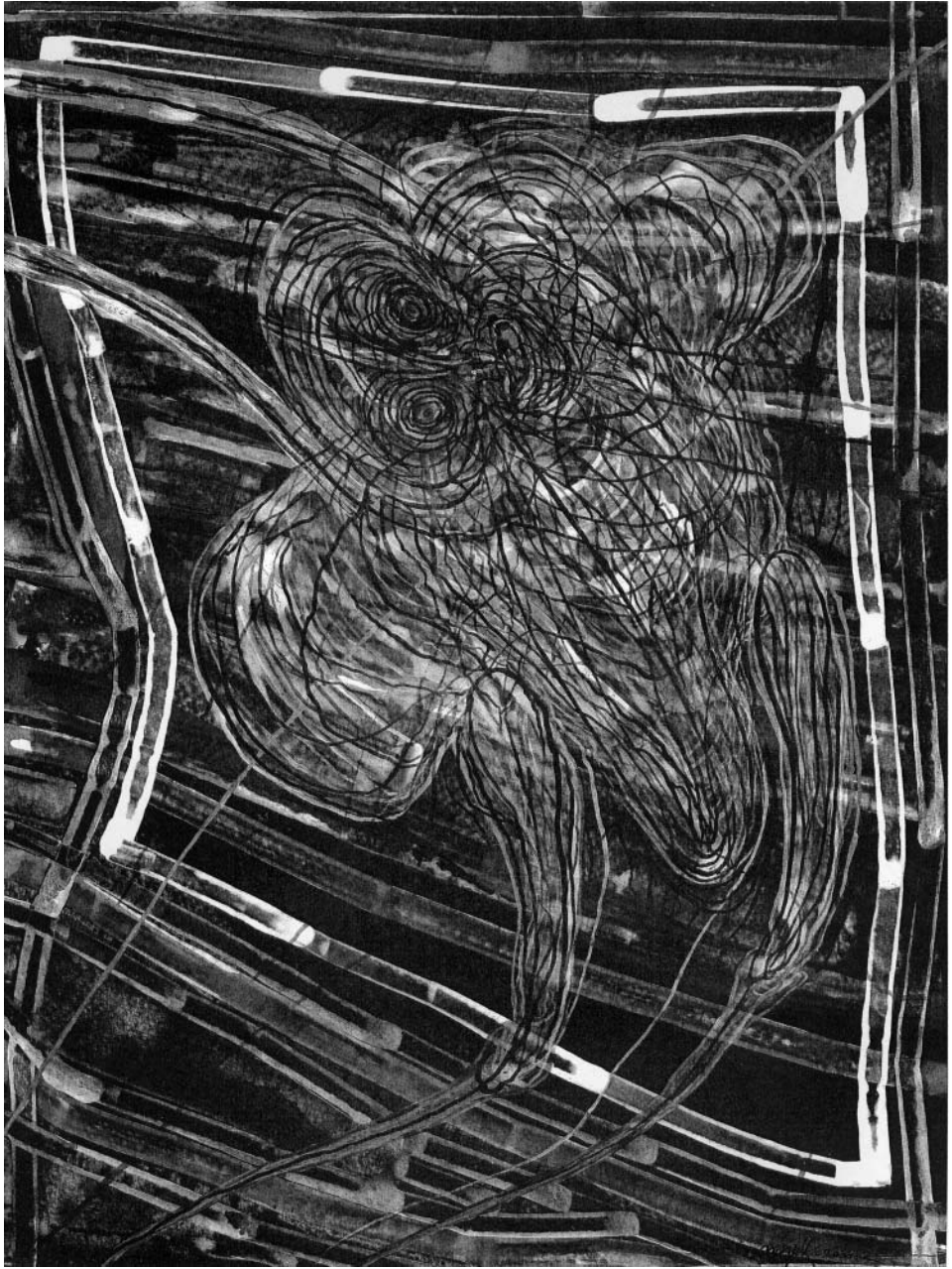
Az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete Nógrádban a dolgozatban szereplő 2001. évi 80.913 Ft/főről 2002-re 97.313 Ft/főre, 16.400 forinttal növekedett. Ugyanakkor az országos átlag 19.387 forinttal emelkedett. Az abszolút keresetek közötti olló tovább nyílt Nógrád rovására. Elmaradásunk az országos átlagkeresethez viszonyítva 26%, a Fejér megyeihez mérve 25%.

Változtak a létminimumértékek is. Ezek szerint az egy hónapra vonatkozó átlagos létminimumérték 2002-ben egy háztartásra kimutatva 95.757 Ft, egy főre pedig 33.902 Ft (2001-ben 86.262 Ft, illetve 30.900 Ft volt). A létminimumérték 2002-ben tehát – az előző évhez viszonyítva 11,0 %-kal emelkedett. Ettől az átlagkeresetek – mint fentebb láttuk – megyében is dinamikusabban nőttek. Igaz, ebből messzemenő következtetést a szegények sorsának alakulására nem vonhatunk le.

A következő kis kiegészítésből már inkább. Tudjuk: a veszélyeztetett rétegek közül a nyugdíjban és a nyugdíjszerű ellátásban részesülők megélhetési viszonyai legalább nem romlottak, hiszen átlagos ellátásuk színvonala a 2002. januári 39.947 Ft/főről 2003 januárjára 45.953 Ft/főre, 11,3 %-kal nőtt, icipicit meghaladta a létminimumérték dinamikáját. Csakhogy miután az átlag takarja a szóródást, joggal feltételezhetjük, közülük már sokan kerülhettek közelebb a létminimumon élőkhez.

A munkanélküli ellátásban, jövedelempótló támogatásban részesülők és a foglalkoztatási programokban résztvevők részére kifizetett havi bruttó segély a 2001. évi 26.521 Ft/főről 2002-re 31.402 Ft/főre, 18,4 %-kal nőtt, mondhatjuk, a létminimum alatt és körül élők megélhetési színvonala – ha lehet megélni ennyi pénzből egyáltalán – valamelyest javult. Ám látható: a létminimumtól – segélyen egzisztálva – soha nem tudnak elszakadni – fölfelé. Leszakadni annál inkább, mert akármikor kikerülhetnek a regisztrációból és akkor nekik – egyikük szlengjét kölcsönözve – „annyi”.

Statisztikailag semmit nem tudunk az utóbbiak, tehát a regisztrációból kikerülő munkanélküliek jövedelemforrásáról és annak alakulásáról, az alkalmi és/vagy feketemunkából élőkéről, a „lumpenek”-ről, a koldusokról és a hajléktalanokról nem is beszélve. Utóbbiak, mintha többen lennének, mint egy vagy két évvel ezelőtt. Ha lehajolnának hozzájuk, beszélnének velük, meg is hallgatnák őket azok, akiknek ezt meg kellene tenni, megtudhatnák, ha van kegyetlen sors, emberhez méltatlan élet – akkor az övék az.

Fehér Zoltán

Mivé levél csángó-magyar?

(Halász Péter: Bokrétába kötögetem vala.

A moldvai magyarok néprajzához)

Halász Pétert régóta ismerem. Az önkéntes néprajzi gyűjtők találkozóinak szervezője volt már a hatvanas években Morvay Péterrel együtt, majd Péter bácsi halála után a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának vezetőjeként és a *Honismeret* szerkesztőjeként tovább végezte ezt a munkát. Ez volt az a társadalmi mozgalom, amely a szocializmus idején a hatalom részéről inkább tűrve mint támogatva összefogta és irányította azoknak a legtöbbször magányosan, elszigetelten dolgozó embereknek a szándékát, akik számára a népi kultúra megmentése nem hobbi volt, hanem szent feladat, küldetés. Akik tudták, a magyarságnak, ha meg akar maradni, hagyományai legbelső udvarába kell húzódnia. Szinte a Németh László-i szigetet teremtve meg, ahol a *népben-nemzetben gondolkozó* parasztember, diák, tanító és pap, városi és falusi ember határainktól innen és túlról egy táborba valónak érezhette magát. Ahol úgy ittuk magunkba Illyés Gyula, Veres Péter vagy Pozsgay Imre szavait, mint az 1943-as szárszói tábor résztvevői a nagy elődökét. Ahol már abban az időben – a körülöttünk szimatoló BM-es spiclik ellenére is – ki mertük mondani, hogy te erdélyi vagy, te meg felvidéki magyar testvérünk. (S nem romániai vagy csehszlovákiai.)

Halász Péter volt az, aki létrehozta a magyarországi székhelyű Lakatos Demeter Egyesületet. Annak a tragikus sorsú csángó költőnek a nevét választva patrocíniumnak, aki néhány román elemi iskolai osztályt járt, magyarul alig tudott írni, s Petőfi költészetének hatására mégis csodálatos verseket alkotott a csángók archaikus magyar nyelvén, az *ördög nyelvén*, ahogy papjaik nevezik. A Lakatos Demeter Egyesület azóta sem szűnt meg a moldvai magyarság jogaiért küzdeni.

Tudom, hogy az agrármérnöki képzettségű Halász Péter a tévesvilágban is mint agrárkutató, elsősorban a halálra ítélt paraszti gazdaságok életét, például a falusiak lakáshasználatát vagy a háztáji gazdálkodást vizsgálta előszeretettel. Tanulmányainak következtetései pedig nem az elvált megállapításokat tartalmazták, miszerint mindig az új, a szocialista megoldás a jobb. Sőt, a *fejlődés* tendenciája sem megnyugtató. Foglalkozott azonban ő ennél veszélyesebb témával is.

Máig őrzöm egy 1976. augusztus 3-án kelt körlevelét, amelyet akár szamizdatnak is nevezhetnék, mivel le merete leplezni benne a nagy internacionalista testvériség palástja alatt a Romániában folyó magyarellenes terrort, s a moldvai csángók *néma küzdelmét*. *Le kellett írnom – kezdi levelét –, ami történt, mert olyan észvesztően képtelen, lázálomszerű, hogy lehet: hónapok múltán már én is úgy érzem, csak álmodtam az egészet*. Az eset Ceaușescu idejében történt, s róla mélyen hallgattak a hírközlő fórumok. Halász Péter feleségével ekkor is, mint hat éve már, rendszeresen a nyomorúságos moldvai csángó falvakban járt, ahol rengeteg ismerősre, jó baráttra tettek szert. Ebben az időben tilos volt Romániában külföldinek magánháznál megszállnia, s szinte államellenes bűnnek számított, ha egy odautazó magyar folklóranagyot gyűjtött. Halász Péterék nem is a népköltészetre voltak kíváncsiak, hanem a népi gazdálkodás hagyományaira és a népi gyógyászatra, gyógynövényismeretre. A színmagyar faluban mégis feljelentette őket

valaki. A kikerkező milicista aztán nagy ordítózással rájuk tartott fegyverrel kísérte őket, mint holmi kémekeket, végig a falun, miközben a ki nem kapcsolt magnetofon a nekivadult milicista minden szavát rögzítette. Az esetnek nem lett súlyosabb jogi következménye. Az adatközlő csángókat azonban megbírságotlák, s Halász Péterekkel ezután már jóformán senki nem mert szóba állni. Az efféle eseteket még a Románia által aláírt Helsinki Egyezményből is nehezen lehetett volna levezetni vagy magyarázni.

A moldvai magyarságról, kultúrájáról Halász Péter évtizedek alatt rengeteget publikált, ezek közül válogatta, *kötötte bokréta*ba most a legfontosabbakat, kihagyva például a kevésbé tájékozott nagyközönség számára írott publicisztikát. A kötet az Európai Folklór Intézet gondozásában az Örökség sorozatban jelent meg Hoppál Mihály szerkesztésével. Valamennyi tanulmánya saját kutatásain alapszik, akkor is, ha az terepmunka eredménye, s akkor is, ha a könyvészeti adatok összegzése. A 439 oldalas könyv hihetetlen mennyiségű információt tartalmaz, s bizonyára haszonnal forgatják majd néprajzosainkon kívül a történészek, nyelvészek, s még ki tudja miféle tudományok művelői. Gazdag tartalmán túl olvasmányos stílus megragadja majd minden olvasóját, s bizonyára hozzájárul a magyarság ezen pusztuló népcsoportjának jobb megismeréséhez, s talán ahhoz is, hogy román és egyúttal európai állampolgárként megmaradjon a moldvai magyarság.

A könyv négy nagy fejezete a *Történelem*, a *Társadalom*, a *Gazdálkodás* és a *Népszokások*. Ezeket egészíti ki az *Előszó* és a nagyon fontos *Függelék*, amelyben a bibliográfián kívül szinte egy moldvai tájszótárt is találunk.

Az *Előszó*hoz kapcsolható első tanulmányában – *Az Etelközben élő magyarokról* – a szerző számba veszi az eddigi csángók eredetét vizsgáló kutatások eredményeit, amelyek mindegyikében lehet részgazság, s talán csak együtt, egymást kiegészítve igazak. Eszerint a csángók talán az etelközi magyarok maradékai. Ez a feltételezés a régészet tanúságtétele híján épp úgy bizonyíthatatlan, mint az a felfogás, hogy ők a XIII. században Erdélyből kirajzó magyarok lezármozottai, hiszen azokat a milkói kun püspökséggel a tatárjárás elsodorta. Valószínűbb, hogy már Károly Róbert, Nagy Lajos és Mátyás király telepítette őseiket határőrzés céljából Moldvába. Ezt a népességet erősítették a Szerémségből és máshonnan kimenekülő huszita magyarok, legfőképpen pedig a siculicidium, az 1764-es mádэфalvi vérengzés után kerestek sokan menedéket Moldvában. Ma mindnyájan katolikusok, s számuk mintegy 300 ezerre tehető, ám a román nemzetiségi politika következtében, minden honi népmentő próbálkozás ellenére, magyarul legfőképpen 70–80 ezren beszélnek. Megmaradásukat ma elsősorban az Európa Tanács állásfoglalásától várhatjuk. Halász Péter szerint háromféle sors vár rájuk. Vagy elrománosodnak, vagy Moldvában maradva ideig-óráig megőrzik nyelvüket, vagy Erdélybe szivárognak át, s az ottani magyarságot erősítik.

Az *Eredmények és feladatok a moldvai csángók néprajzi kutatásában* című széles horizontú tanulmányban a szerző megállapítja, hogy a moldvai magyarság néprajzi kutatása elmaradt más magyar tájak és etnikai csoportok kutatásától, hiszen legalább száz moldvai településen beszélnek magyarul, s legfőképpen tucatnyiban jártak magyar kutatók. És nem is túlságosan régi a feléjük forduló tudományos érdeklődés. Jerney János, Mikecs László, Lükő Gábor, Domokos Pál Péter, Kallós Zoltán, Csúry Bálint csángó kutatásairól tudunk legfőképpen. A Lakatos Demeter Egyesület Csángó füzetek-sorozatának első számában épp Halász Péter állított össze egy alapos bibliográfiát a téma eddigi irodalmából. Ebből megállapítható, hogy a tudomány számára a csángók története, nyelve és népköltészete ismert leginkább. A földrajzi nevek megemlékezésében maga Halász Péter is jeleskedett. Van azonban még tennivaló bizonyos tevékenységek szakszókincsének feltárásában éppen úgy, mint a szólások, közmondások vagy a hangszeres népzene és néptánc területén. Keveset tudunk a moldvai magyarság társadalomnéprajzáról, migrációjáról, azonosság-tudatáról. Még feltáratlanok a moldvai parókiákon, közhivatalokban lappangó forrásértékű feljegyzések. Nem történt még meg egy-egy település mélyfúrászerű monografikus feldolgozása, keveset tudunk az interetnikus hatásokról. Íme, egy csokorra való az elvégzett és az elvégzendő feladatok közül.

A tanulmányok részletes ismertetésére e recenzióban nincs mód. Így azokból csak önkényesen, a számomra legérdekesebb adatokat emelem ki, abban a reményben, hogy másoknak is kedvet csinállok a könyv elolvasásához. A *Szent István templomai a régi Etelközben* című tanul-

mány régi csapáson halad. Már a harmincas években Domokos Pál Péter is felfedezte egyik-másik csángó templom oltárképén Szent István első királyunkat. Ezek sorát szaporítja most ez a tanulmány. Mintha idegenbe szakadt véreink a templom védszentjének megválasztásában is a nemzetükhöz való tartozást fejeznék ki. Szívszorító olvasnunk, miként válik apostoli királyunkból a névazonosság lehetőségét kihasználó janicsárszellemű papok mesterkedései folytán patrocíniummá a protomártír Szent István.

A *protestáns vallások szerepe Moldvában* című tanulmány sokak számára megdöbbenést jelenthet, hisz úgy tudjuk, Moldva magyar népe katolikus. A mai állapotokat nézve ez igaz is, ám már az előző tanulmányokból kitűnt, hogy a Kárpátokon túli területeket benépesítő magyarok között szép számmal voltak egykor husziták, sőt egyik legbecsesebb nyelvemlékünk a Tatroson 1466-ban lemásolt magyar nyelvű „huszita Biblia”. A Vatikán térítő tevékenységének eredményeként ezek a huszita telepek gyakran az ortodoxia karjaiba hullottak. A XVI. századtól a moldvai magyarok és szászok nagy számban tértek át a protestáns hitre. Aztán üldöztetésük következtében a magyar protestáns lelképásztorok Erdélybe menekültek, s a helyükbe lépő katolikus papok pedig nem tudtak magyarul. A mádfalvi vérengzés után ismét létrejöttek református moldvai közösségek, ilyenekről még a XIX. században is tudunk. Ezek azonban lassanként a szászoktól gyülekezet sorsára jutottak. Nyomorúságba taszított lelképásztorok halála után katolizáltak.

A *Csángó falvak helyneveinek néhány településtörténeti tanúsága* című tanulmány példája annak, hogy miként lehet a névtan tanúságait felhasználni helytörténeti kérdések megvilágítására. Tudjuk, hogy legősibb helyneveink pusztá személynevből származnak (Buda, Fajsz, Csepel, Bátya stb.). Ahol a nemzetséggő élt-lakott, azt a területet róla nevezték el. A szerző tizenhárom moldvai település helyneveiből különválasztja a külterületeket, s ezekben állapítja meg a személynévi eredetűeket, kitégítva a kört a kéttagúakra is, ahol az utótag csorgója, kútja, pataka stb. Legalábbis elgondolkodtató – írja –, hogy 6% és 32% között alakul a személynevből alkotott külterületi helynevek aránya. A meglepő éppen az, hogy a régebbi eredetű (XV. sz.) településeknél ez a helynévtípus 6% és 10% között van, a XVI–XIX. századi helységeknél viszont 12% és 32% között, s ez a törvényszerűség esetleg a települések korára is enged következtetni.

Az *1866. évi földosztáskor készült onyesti névsor* című tanulmány a már 1436-ban meglévő régi magyar lakosságú (félíg magyar nevű) helység történeti személyneve anyagát veszi számba. Az idegen nyelvű ortográfia szabályai szerint leírt személynevek problémájával magam is találkoztam, amikor Bátya matriculáit céduláztam. Itt én az elszlávosítás legragyogóbb példaként fedeztem fel a XVIII. sz. elején feljegyzett *Tancos* (Táncos) nevet, néhány évtized múlva, amint a szláv plébános kezén az előbb *Tankos*-ra majd *Tankosevich*-re változott. Nos, az 1866-os onyesti névsor névanyagának felét még 1929-ben is megtalálta Domokos Pál Péter. Hogy a Gondos *Gondosu*, a Kádár *Cadaru*, a Babos *Babosu* az egész természetes a román lejegyző számára. Feltűnő, hogy a keresztnévek gyakoriságában első a *Stefan*, vagyis az István (minden ötödik), ami megint a csángóság hagyományos Szent István király tiszteletét bizonyítja.

A *Csángók Románia Nagy Földrajzi Szótárában* című tanulmány azért tanulságos, mert ez a hivatalos román dokumentum fényesen cáfolja a mai egyházi vezetők véleményét, miszerint Moldvában nincsenek is magyarok. Halász Péter elmondja a Nagy Földrajzi Szótár létrejöttének történetét. Eszerint az adatokat kérdőív alapján vidéken élő román értelmiségiek (tanítók, papok) gyűjtötték össze. Az 1898-ban megjelent adattár még objektív képet ad például Bákó megye etnikai viszonyairól. Ekkor a megye városi lakosságának 6,1%-a, a falusi lakoságnak pedig 16,1%-a magyar. A katolikusok száma azonban már ekkor is jóval nagyobb (az országban itt a legtöbb!). Az alapvetően román többségű megyében található *Czangó Magyarok... talán még a Moldvai Fejedelemség előtti időktől élnek a Szeret partján*. A későbbiekben közejük telepedett szászok beolvadtak a csángóságba, ezért található köztük sok Schuster, Müller nevű család. Magának Bákó városának is magyar névadója volt (Bakó-hóhér). A *Hogyan ment ki tátám a nyomorúságból* című írás a Pusztinán lakozó Kaszap István szóban elmondott családregegye. Az elbeszélés stílusa, a benne található varázscselekmények leírása folkloristák tanulmányainak lehetnek a témái. Míg az a mérhetetlen nyomorúság, amelyben a cselekmény sok-sok párbeszéddel lejátszódik, minden olvasóját megdöbbeníti.

Merre tekeregyünk immá...? Egy csángó család útja Moldvából Baranyába című írás szinte a mába vezet át bennünket a múltból. Halász Péter ezt a beszélgetést is az 1970-es években vette magnetofonra a baranyai Egyházasközpontban. (Egyébként Hegedűs Lajos is itt végezte az MTA első magnetofonjával 1952-ben néprajzi gyűjtését.) Tudjuk, hogy 1940-ben a magyar és a román kormány megegyezett abban, hogy Bukovina öt magyar falujának lakosságát áttelepítik Magyarországra (Bukovinai székelyek). Kevesebben tudják viszont azt, hogy velük több mint száz moldvai csángó család is érkezett. Először az újonnan visszakerült Bácskába telepítették őket kilakoltatott szerb dobrovojacok házaiba, majd Tito partizánjai elől menekülve főképpen a Baranyából kitelepített svábok falvaiban helyezték el őket. Az anya, az apa és a lányok egymást kiegészítő visszaemlékezéseiből áll össze a csángók e kis csoportjának újkori Odüsszeiája. A maguk mögött mindent fölégető, szökve bujkáló család alig várja, hogy a román határt átlépve végre a magyarok, *a mi fajtánk* közé jusson. Rádöbbennek mégis, hogy nem értenek olyan szavakat, mint a *szoba*, *vödör* vagy *bögre*. S amikor már-már egyenesbe jön a sorsuk, ismét menekülniük kell, s még szerencsések szörnyű szenvedéseik ellenére is (az anya eközben szül), hogy idejében elindultak.

Szinte valamennyi tudomány történetében megfigyelhetjük, hogy kutatása eredetileg egységesnek tűnő tárgya az idők folyamán differenciálódik. Ezt láthatjuk a kötet *A moldvai magyarok táji-etnikai tagolásáról* szóló tanulmányban is. Míg Bandinus püspök 1646-ban és Zöld Péter 1781-ben a moldvai katolikusokat egységesen magyarnak tekintették, Petrás Incze János 1841-ben már észrevette, hogy mások az itteni csángók és idetelepeült székelyek. Ez a két csoportra osztás hosszú ideig megmaradt. Így tárgyalta a kérdést Lükő Gábor, s tulajdonképpen Szabó T. Attila is (Északi csángó és déli csángó, székely). A Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlasz azonban nagyobb differenciáltságot sejtetett. Halász Péter pl. a kendermunka eszközeinek elnevezésében vett észre olyan különbségeket, amelyek nem fedték a közkeletű tagolást. Mi, anyaországiak csak ámulunk, hogy csángó testvéreink egy-egy településen milyen apróságok alapján képesek önmagukat meghatározni, elkülöníteni nemcsak az ortodox románoktól, de a katolikus magyarok más csoportjától is. *A moldvai magyar települések közti különböző jelenségekre (viselet, beszéd, rokonszenv, falucsúfolók, búcsúba járás, házassági kapcsolatok) alapozott kapcsolatrendszer ...jóval árnyaltabb táji tagolódást sejtet, mint a hagyományos hármás felosztás*. A szerző itt több térképvázlaton mutatja ki egy-egy moldvai táj településeinek hasonlóságát, összetartozását, különbségét.

Miért különleges a moldvai magyarság társadalma? Erre a kérdésre felel *A moldvai csángók társadalmának néhány vonása* című tanulmány. Egyszerűen azért, mert fejlődésében megrekedt, nem alakult ki nyugati mintájú tagolódása, nem volt nemessége, nincs polgársága, értelmisége. Pedig a magyar birodalom hátterével a XIV–XV. században az itt élő magyarok és szászok Moldva közigazgatásának és kereskedelmének motorjai voltak. Ennek lenyomata az ottani román nyelvben a *város* (oras), *határ* (hotar), *jude* (bíró) és *soltuz* (soltész-Schulteiss) szó. Ebben az egységesnek látszó társadalomban próbálja a szerző a társadalmi differenciálódás csökevényeit vagy csíráit kimutatni, illetve a megrekedés okait felfedni. Ma is számarányuknál nagyobb mértékben vesznek részt a csángók Moldva árutermelésében, értékesítésében, az itteni zsidókkal is versenyre kelve. A vagyoni különbség szerinti rétegződés a kései jobbágyfelszabadítás (1864), a nagy népsűrűség a népes családok miatt nem jöhetett létre. *A bojárok* ugyanis már a csángóságon kívül állnak, s a csángó *tyáborok* a hagyományos gazdálkodás szintjén élnek. Alig van nyoma a legelőközösségnek, s a párválasztási szokásokat sem a vagon, hanem az etnikai hovatartozás befolyásolja. A rokonsági terminusok olyan szavainkat őrizték meg, amelyek nálunk már kivesztek. Még a templomi ülésrendet sem a társadalmi rang, hanem a nem, az életkor, a családi állapot szabályozta.

A szinte homogén csángó társadalom azért is archaikus, mert az anyaországból kiszakadva az akkori magyar nemzeti öntudatot vitték magukkal, s ez inkább az etnikai és vallási együtvé tartozás érzését jelentette. Ennek ellenére nem található feltétlen azonosulás a román nemzeti érdekeket nyüstölő olasz és lengyel katolikus papokkal, akik – épp egy XX. század eleji román ortodox tanfelügyelő irigykedő, lejárató szándékú jelentése szerint – ki is használják csángó testvéreink középkori alázatossággal megélt vallásosságát. Ezért ragaszkodnak körömszakadtáig a magyarul tudó *deákjaikhoz* (kántoraikhoz). Szinte tudathasadásos kettős identitásukban

már csak álmodni mernek magyarul. (*A templomot a nép tartja el, A moldvai csángók magyarságtudatáról.*)

Ha magasabb szintű egy közösség gazdálkodása, akkor az azt jelenti, hogy munkája intenzívebb, eljárásai korszerűbbek, terményei keresettebbek, drágábbak, s ennek következtében kisebb területről is nagyobb hasznot tud előállítani. Gondoljunk csak arra, hogy pl. a két Sárközben mit jelentett a célszerű vízgazdálkodással párosult középkor óta szinte folyamatosan virágzó kertészkedés. *A moldvai csángó magyarok általában okszerűbben gazdálkodnak, mint az oláhok* – írta Lükő Gábor még 1936-ban. Elszigeteltségük következtében azonban szakszókincsük ezen a területen szinte teljes egészében románból vagy lipoványból átvett kölcsönszó. Az agrármérnök Halász Péter ennek leírásában nemcsak néprajzilag, de szakmailag is kimerítően alapos. A magyar néphitkutatás nagy nyereségei azok az adatok, amelyek a gazdasági munkákhoz fűződő hiedelemszokásokkal, a munkák végzésének időpontjával és a termények mágikus szerepével foglalkoznak (*Vetemény, veteményezés*).

A Szőlőtermelés, bornyérés című tanulmányból megtudjuk, hogy a moldvai szőlőkultúra is Magyarországból jutott a Szeret partjára, hiszen ezt már Bandinus feljegyezte. A Moldova-szerre megtalálható szőlőművelésre utaló helynevek, de román helytörténeti munkák is megemlítik ezzel kapcsolatban a magyarok szerepét. Ez a mezőgazdasági kultúra is némileg mobilizálta a csángó társadalmat, hiszen a szőlő- és borkereskedelem nagy területeket érintett. A csángó szőlőművelés és borászat technológiája bizonyára jól kiegészítheti a Vincze István és Égező Melinda ez irányú hazai kutatásait. *Hasonlatosságot találunk* – írja Halász Péter – *azzal a mediterrán eredetű vörösborkészítési technikával, amiről Andrásfalvy Bertalan kimutatta, hogy hazánkban elsősorban a hódoltság területén, tehát a mohácsi vész után három részre szakadt ország középső részén figyelhető meg, mint a hagyományos paraszti borkezelés sajátossága.*

A szerzőnek köszönhetjük, hogy új adatokkal bővültek a néprajznak népünk hagyományos állattenyésztéséről, teherszállításáról szóló ismeretei. Erről szól az *Olyan lovaim voltak, úgy húztak, mint az ökör* című tanulmány. A Magyar Néprajzi Atlasz ez irányú gyűjtőmunkájának egy részét épp Halász Péter végezte. Azt vizsgálta, miért és hogy változott az ökör és ló használatának jelentősége a csángóknál térben és időben. A ló tartás terjedésében fontosnak tartja az egyéni presztízszempontokat.

Az emberi erővel végzett teherhordás talán a legősibb módja a szállításnak. Szerzőnk csak Kós Károly és Gunda Béla ezirányú publikációiról tud. Jómagam egy bajai nemzetiségtudató konferencián a délvideki Kovács Endre előadásában figyeltem föl a doroszlóiak e téren megnyilvánuló változatos technikáira. (S egy alkalommal leírtam a bátyai asszonyok teherhordását, amikor a folyóra mentek, hogy a kilúgozott ruhát kimossák.) Halász Péter logikus rendben sorolja föl és írja le a *Teherhordás a kézben, a karon, a vállon, a nyakba akasztva, a hátán, a hónaljban, az ölben és a fejen* címek alatt az egyes eljárásokat. Természetesen azt is, hogy kik és mit szállítottak ilyenformán. Érdekes, hogy a mediterráneumban elterjedt, de még a Sárközben is gyakorlott fejen való cipekedést, amely itt nyilván hozzájárult az üveges tánc kialakulásához is, Moldvában sem a románok, sem a magyarok nem alkalmazzák.

A táji munkamegosztás kialakulásához elsősorban egy-egy nagytáji földrajzi tagoltságra van szükség – idézi Halász Péter Kós Károlyt az *Az adatok a csángók árutermelésének és árucseréjének néprajzához* című tanulmányának bevezetőjében. Ennek a témának az alaposabb kutatásával is adós a magyar néprajztudomány. *A magyarok jelentős részvétele Moldova árutermelésében és árucseréjében összefüggött azzal a jelenséggel, hogy náluk jobban kialakultak és elterjedtek a belterjes, munkaigényes termelési módok, az intenzív gazdálkodás technológiái, mint más moldvai népeknél.* Földrajzi-gazdasági feltételeit Moldova változatos talajzónái, a szántó és az erdő arányainak eltérő volta, az állatállomány különböző mértéke jelentették. Társadalmi feltétele viszont a viszonylag homogén paraszti társadalom volt. Az értékesítésben pedig behozhatatlan előnnyel rendelkeztek a moldvai településeken mindenütt megtalálható zsidók, akiknek szálalékaránya a 0,6%-tól a 48,7%-ig szóródott. Halász Péter számba veszi azokat a történelmi adatokat, amelyek a Moldvai Fejedelemség óta rendelkezésünkre állnak, s amelyek szerint a hajdani vásárokon részt vevő kereskedők jelentős számban németek és magyarok. Szerzőnk felsorolja, hogy miféle anyagok és termékek váltak az árucseré vagy az adásvétel tárgyává az idők folyamán. Így például a fa, a gyógynövények és az erdei gyümölcsök, a hal, a bányászott termékek,

a só, kő, szén, kőolaj, pakura és az arany. Ezek mellett áruként szerepeltek a kézművesipar termékei, mint például a vas és vasáru, a fatermékek, a nád, gyékény, szalma, vesszűzből font termékek, a fazekasmunkák, a szőttések, a bőrből készült árucikkek és a kőfaragás termékei. Természetes, hogy egy mezőgazdasági jellegű vidéken a piac legfontosabb termékei is innen származnak, mint a növények és növényi élelmiszerek, valamint az állatok és állati termékek. Nem áll módunkban ennek a hatalmas és részleteiben is igen gazdag tanulmánynak a bővebb ismertetése, de bizonyára mindenki haszonnal forgathatja, aki ezzel a kérdéssel foglalkozik.

A moldvai magyarság fáziskéséssel követi az anyaországi parasztság fejlődését. Nem tudom biztosan, de valószínűnek tartom, hogy ma már nincs olyan magyar falu, ahol élne még a hagyományos kendertermelés és -feldolgozás, a csángóknál ezzel szemben szinte napjainkig kutatható ez a nagyon ősi és rendkívül fontos tevékenység. Halász Péter *A kender termesztése és feldolgozása* című tanulmánya bizonyára olyan adatokat is tartalmaz, amelyek sokkal régebbiek, mint amennyire a magyarországi kutatás elérhetett. Azért is fontos szerzőnk tanulmánya, hiszen ő Lükő Gábor, Kós Károly, valamint Szentimrei Judit pusztán néprajzi szemléletű leírásai után az agrár-szakember tudásával is közelít témájához. Természetesen észreveszi az egyes tájak, települések eltérő eljárásait, pl. a kenderáztatásban és más munkafolyamatokban is. Leírja az egyes munkafolyamatokat és munkaeszközöket. Pusztán az itt összegyűjtött szakszókincs bámulatra méltó.

Heltai Gáspár Kolozsváron 1565-ben megjelent magyar nyelvű Bibliájában olvassuk: *Hozd el a zsfút a belső ágyas házba...* Ma kevesen tudnák megmondani, mit jelent a zsufo. Ezzel foglalkozik az *Egy régi étel, a zsufo* című tanulmány. Ez az étel kendermagból és tökmagból készült, s a régi időkben hús mellé adták sodó vagy mártásként... A szót nyelvészek és szakácsok régóta számon tartják, nagyközönségünk azonban mit sem tud róla. S lám, ma egész Moldvában ismerik, sőt különféle fajtáit máig készítik és fogyasztják.

Eléggé köztudott, hogy a XX. század elejéig népünk nem használta a szappant mosásra, a mosáshoz a lúgozást és szapulást alkalmazták. A szappannal való mosás ettől kezdve az ország középső tájairól kiindulva terjedt el. A házi szappan főzése, készítése tehát új jelenség népi kultúránkban. Moldvában a lúgozást csak a XX. század közepén váltotta föl a szappannal való mosás. *A honcsánt szappan* változatos készítési módjairól olvashatunk itt. *A leányság, a házasság és a terhesség* című fejezet az emberélet olyan szakaszával foglalkozik, amelyet egy hagyománytartó közösségben íratlan törvények, szabályoznak. Tele van ez az időszak is előírásokkal és tilalmakkal. Ezek egy része hiedelemalapú szokásselekményekben nyilvánul meg. Vajon egy mai nyugat-európai ember, a maga beszűkült konformista pénzügyi életidegenségében meg tudja-e érteni a nyomorúságos körülmények között élő csángómagyart, miért szereti maga körül a nagy családot, a sok gyereket. A fiatal lány a falu kontrollja alatt állott, megszökték, ha átlépte volna a közösség normáit.

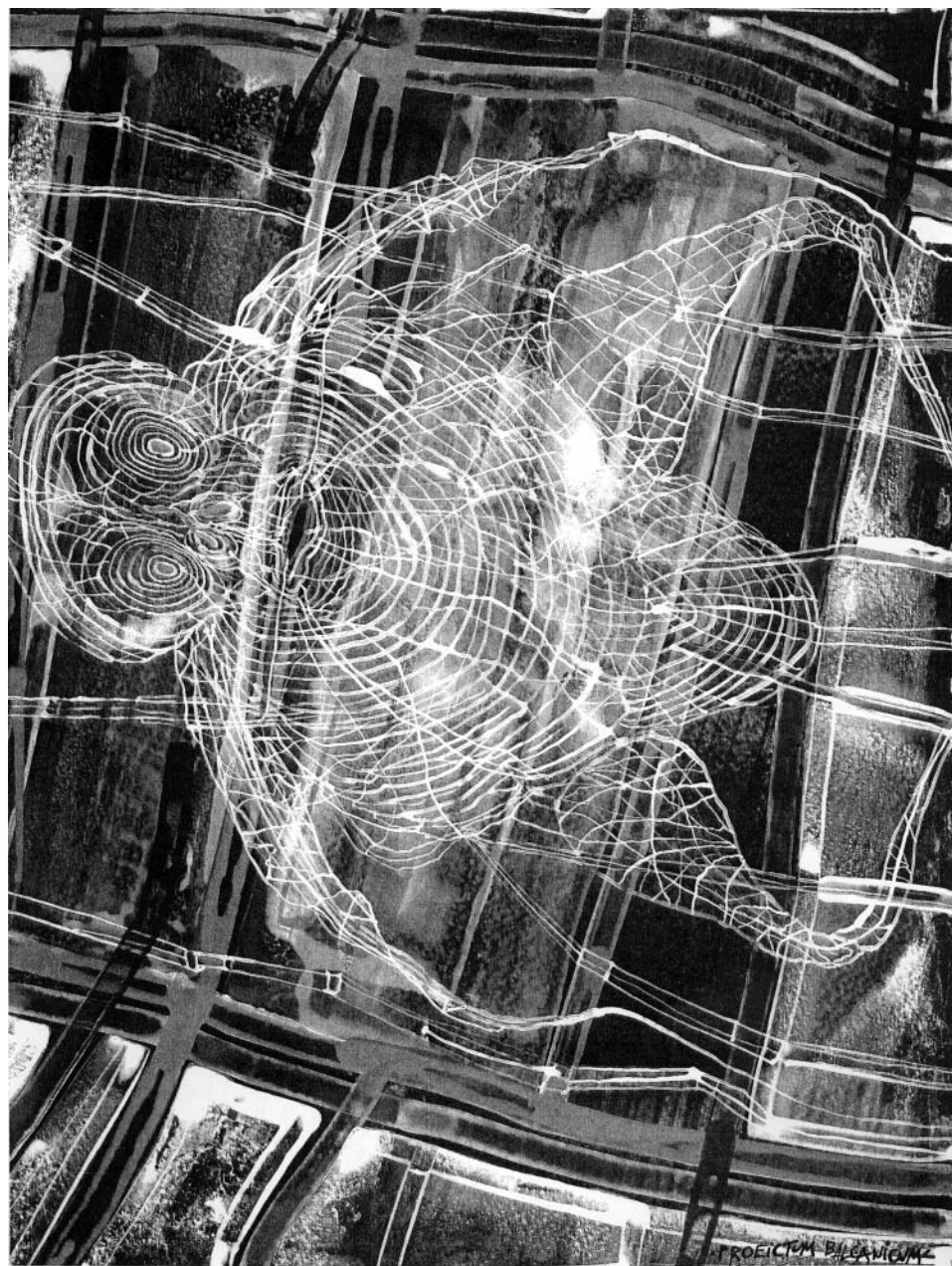
Dramatikus népszokásaink közé tartoznak az úgynevezett állatmaszkos alakoskodások. Ezek közül a kecskemaszkok Újváry Zoltán szerint kétfélek, s nincs kapcsolatuk a román turca-játékkal, hiszen azok a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódnak, a mieink meg a farsangi szokások között a Kárpát-medence keleti részén kerülnek elő. Újváry a moldvai kecskealakoskodásnak csak egy leírását ismerte (Wichmann-né 1907). Halász Péter *A csángók kecskemaszkos játékáról* című tanulmányában felhívja figyelmünket arra, hogy ez a népszokás Moldvában magyaroknál és románoknál egyaránt az újesztendő napjához kapcsolódik. A románoknál a kecskejáték az uráláshoz, a magyaroknál az ettől eltérő hejgetéshez fűződik, de attól függetlenül is előfordul. A tanulmány végső következtetése megerősíti Újváry véleményét, miszerint ez a dramatikus szokás az interetnikus kapcsolatok szép példája, de kiegészíti azzal, hogy az előkerült újabb adatok miatt tovább kell kutatni azt. *A tavaszi ünnepkör* című írás a csángók kalendáris szokásainak azt a részét vizsgálja, amelyek a farsang utójától a húsvét utáni első vasárnapig játszódnak le. A farsang utolsó vasárnapja előtti csütörtököt *kövé cseterteknek* nevezik például Onyesten. Nem hallgathatom el, hogy Bátyán (Kalocsa szomszédságában) meg *torok csütörtöknek*, s mindkét elnevezés arra utal, hogy e napon hétszer illetve kilencszer kell jólakni. A csángóknál az e napon a szegényeknek adott étel-ajándék a meghalt rokonokért adott áldozatot jelenti... Farsang utolsó vasárnapján *piroskavasárnapon* meg csak az e napon készített *piroska* nevű ételt fogyasztották. Ugyancsak nagy eszem-izomra alkalom a *húshagyó* (hétfő és

kedd). Érdekes, hogy ennek eredetét Szent Istvánhoz vagy Lászlóhoz kötik szép történeti mondájukkal. Valamikor szokásban volt e két napon, hogy a legények női ruhában jelentek meg a mulatságon. *Farsang farkán* néhol háromnapos dínom-dánom járta, s ilyenkor táncolták a *serketáncot*. Vannak emlékei a farsang végén eljátszott jelképes küzdelemnek, amelyben az *ínség és a bőség* verekedett egymással. A nagyböjt aztán olyan szigorú volt már Bandinus feljegyzése szerint is, hogy nemcsak pénteken és szombaton, de szerdán is tartózkodtak a zsíros és húsos ételektől. A nagyhétre való lelki felkészülést szolgálták a gyakori templomi ájtatoskodások és az úgynevezett *pénteki imádságok*, archaikus apokrif imádságaink legszebbjei. A csángók konzervatív felfogásuk miatt nehezen fogadják el az egyházi újításokat, például a fehér ételek (tejtermékek, tojás) feloldását a böjti táplálkozás tilalma alól, vagy azt, hogy böjti vasárnapokon is fogyasztható hús. Halász Péter leírja azokat az ételeket, amelyeket a negyven napos szigorú böjtben fogyaszthattak a moldvai katolikusok. A hamvazkodás anyaga néhol a régi temetői keresztek hamujából készült. Ilyenkor *kifőzték a fődből készült* cserépedényeket, nem dolgoztak, ettől kezdve megszűnt a fonó, a tánc. Az előírások és tilalmak a húsvét közeledtével egyre sűrűsödnek, így van ez a virághéten, s még inkább a nagyhéten... A nagyhéten különösen a szerdájától történik sokminden. Figyelmet érdemelnek a nagycsütörtökön festett, írott hímes tojások, mint népművészetünk reprezentatív alkotásai. Húsvét vasárnapi szokás az *újvíz* hozása. A magyar néprajzi irdalom nem tudott róla, de Halász Péter a húsvét hétfői locsolkodásnak is nyomaira bukkant, hisz élő gyakorlat volt a *vízbevető hétfő*. A húsvét utáni vasárnapot az ehhez kapcsolódó szokásról *mátkázó vasárnapnak* nevezik.

A kötet utolsó tanulmánya, *A vízbevető hétfő*, a már 1544-ből ismert és Bod Péter által 1786-ban is említett népszokással foglalkozik. Néhány évtizeddel ezelőtt egy sor Tatros menti faluban még eleven gyakorlat volt. Ezt szokást az ortodox románok soha nem ismerték. Halász Péter párhuzamba állítja a magyar nyelvterületen elterjedt locsolkodással, s nemcsak a szokást, de a hozzá fűződő mondókat, verseket is közli.

Én úgy vagyok mér régóta a néprajzi könyvekkel, hogy azok számomra témájukkal azonosak. Házi könyvtáramban ott sorakozik vászonba vagy papírba kötve a történelmi Magyarország. Ha megszerzek például egy Nagy Czirok Lászlót, s elolvasása után a könyvespolcomra teszem, azt érzem, akkor már enyém a Kiskunság. Az enyém, mert megismertem földjét, népét, történetét, kultúráját, lelkét, azonosultam vele, gazdagodtam általa és meg is szerettem. Orbán Balázzsal, Kós Károllyal a Székelyföld vagy Kalotaszeg válik belső tulajdonomná. Néhai jó Domokos Pál Péter bátyánk írta, úgy a születésem táján 1931-ben egy, a Szeret kompján történő kora hajnali átkelésére emlékezve: *A folyó közepén olyan gondolataim támadtak, hogy hány millió és millió ember pihen e percekben fűtött lakásában, nem törődik a világ folyásával, és én az idegen földön, hidegben, fázva bolyongok csak azért, hogy egy fajtámból valót lássak, velem beszélhessek*. Hála Istennek, mindig akadnak efféle emberek, még Domokos Pál Péter után is, mint Halász Péter, aki életét teszi arra, hogy kutassa a csángó-magyarokat, hogy gazdagítsa ezáltal is a tudományt és nemzeti önismeretünket

Remélem, hogy ez a könyv nem a moldvai magyarság írásban megmaradt emlékműve lesz könyvtárak polcain porosodva, nem afféle fejfa, amely előtt időnként megállunk és megilletődve fejet hajtunk saját sorsunk példáját látván egy olyan népcsoportban, amelyen immár beteljesedett Ady jóslata. Azt szeretném, ha példát adna, ha életfa lenne, s belőle friss ágai nőhetnének a magyar jövődőknek.

Janó Ákos

„Nagy Szeder István... kinél jobban senki se szereti városát”

(Zelei Miklós: A halasi norma)

A címben foglalt idézet *Vorák Józseftől* származik, aki a halasi csipkéről írott közös munkánkat e szavakkal ajánlotta a város szülöttének, az akkor még kiközösített, s otthonában is csak megtúrt *Nagy Szeder Istvánnak*. Magam akkor már nem éltem Halason, de mindig örültem annak, hogy a nyílt, szókimondó és mindenkivel szemben végtelenen egyértelmű, őszinte szavú, s mindenkor igazmondó ember barátságát élvezhettem. E tulajdonságai mellett érezhető volt a másokkal szemben megnyilvánuló kritikus életszemlélete, értékítélete, ami másokhoz való viszonyát meghatározta és amivel közeledésüket fenntartásokkal fogadta. Sokan e miatt ridegnek, nehezen megközelíthetőnek tartották, de akinek a jó szándékaról, önzetlenségéről, a köz iránt felelősséget vállaló, következetes magatartásáról meggyőződött, annak mindenkor kész segítője és társa volt. A másokkal szembeni bizalmatlanságát, a közügyekben s magánéletében ért bántalmak, csalódások okozták, s ezek egész életét végigkísérték. Ezt a csalódásokkal, érdemtelen meghurcoltatásokkal teljes, de városához, s annak népéhez mindig hű, a maga igazában és meggyőződésében állhatatos, tántoríthatatlan ember életútját kíséri nyomon *Zelei Miklós A halasi norma* című könyvében, amely már Nagy Szeder István halála után jelent meg a GM és Társai kiadásában. Ez a könyv igazolása az ő nemes törekvéseinek, bizonyosága igaz eszméinek. A címben megfogalmazott emberi magatartási forma és a könyvben megformálódott erkölcsi és közéleti szerepvállalás a mai ember számára példa, a szülőföld népe számára iránymutató, s egyben – mint a szerző írja – etikai és politikai üzenet lehet attól az embertől, akinek „volt bátorsága, hogy saját törvényei szerint éljen”.

Családjának tagjai generációkon át közismert, hasznos polgárai voltak a társadalomnak. Apja építómesteri tevékenysége mellett megszállottan kutatta a város történetét, minden szabad idejét a helyi levéltárban töltötte. Különösen foglalkoztatták a lakosság eredetkérdései, a kiskun ősök politikai, társadalmi berendezkedése, közigazgatási viszonyai és gazdálkodási formái a Duna–Tisza közének vízjárta nádas, homokbuckás vidékén, valamint a török hódoltság utáni betelepülésekkel történt változások és az új társadalom kialakulásának folyamata. Kutatásainak eredményeit népszerű kiadványok sorozatában tette közzé. Ezek a kiadványok a legújabb helytörténeti irodalomnak is alapul szolgáltak.

A város története iránti érdeklődését fia örökölte. Az ő pályája azonban eleve magasabb szinten indult. 1907. március 8-án született. A Műszaki Egyetemen nyert építészmérnöki diplomát, de kezdetben is inkább a nagy kiterjedésű (112.000 kat. hold) halasi határ birtokviszonyai, az egész területet behálózó tanyarendszer, s annak szétszórta élő, megélhetési gondokkal küzdő föld nélküli, valamint „ösi” kiváltságait féltve őrző öntudatos, magabiztos birtokos lakossága érdekeltte, akik személyes és csoportérdekeit a hatóságok és más hivatali szervek előtt mindig szívesen vállalta. A halasi gazdatársadalom és a tanyai nép iránti elkötelezettsége így korán a közügyek és a helyi politikai élet közelébe sodorta. Ezáltal lett Nagy Szeder István története egyben népi közösségének története, maga pedig hőse ennek a közösségnek – írja a szerző. 1945. március közepén megbízást kapott a helyi földosztó iroda megalakítására és a földosztások lebonyolítására. Ebben a munkában elkerülhetetlenek voltak a lehetőségeket a maguk javára kihasználni igyekvő helyi hatalmasságok és az erkölcsileg mindenkinek felett álló, törvénytisztelő végrehajtó közötti összeütközések, amelyek végül

mint „a földreform ellenzőjének” letartóztatásához vezettek. Az alig több mint egy heti fogság a börtönélettel való ismerkedést jelentette számára, amit majdnem élete végéig tartó meghurcoltatások, a polgári életből való kirekesztettség követték.

A könyv lépésről lépésre vezet az életút főbb állomásain át a részére is megnyugvást jelentő új politikai és társadalmi viszonyok kiteljesedése felé, amelynek ő már nem lehetett alkotója s élvezője. A szerző vele folytatott beszélgetései, a sorstársak, barátok emlékezései, a bíróságok kihallgatási jegyzőkönyvei és a tanúvallomások színes mozaikelemeiből áll össze a könyvben egy élet regénye, amely a személyes sors drámai feszültségein keresztül kortörténeti dokumentummá szélesedik, s az általa megélt korszak teljesebb megismeréséhez forrásul szolgál. Az életútnak ez állomásaiból csak a legfőbbeket említhetjük:

1930-ban belépett a *Gaál Gaszton*-féle Független Kisgazda Pártba. 1934–36-ban többedmagával ellenzéki lapot jelentetett meg. 1944 végén az újjáalakított Független Kisgazda Párt kiskunhalasi szervezete nagyválasztmányának tagjává és intézőbizottságának elnökévé választották. 1945-ben bekerült a megyei és országos választmányba. 1947. augusztus 31-én a Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt) listáján bejutott a parlamentbe. 1947. november 20-án mandátumát megsemmisítették, majd letartóztatták. 1956. október 30-án bekapcsolódott a kiskunhalasi forradalmi eseményekbe. November 1-jén a négy történelmi párt részvételével népszavazást szervezett, amelyen pártja elsőprő győzelmet aratott. (12.000 választó adta le voksát.) A forradalom időszaka alatti ténykedésével a reménytelen ellenállástól és véráldozattól mentette meg a város lakosságát. 1956. december 20-án és 1957. január 13-án kezdeményezésére a halasi polgárok, főként gazdák adományából 16 vagon élelmiszert juttattak a budapesti rászorultak részére. 1957. február 7-én lakásán őrizetbe vették, majd „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” vádjával 3 évi börtönre és teljes vagyonek Kobzásra ítélték. 1959. április 8-án szabadult. Ettől kezdve is „lelki száműzetés” volt a sorsa, amit éveken keresztül megadással és megbékéléssel fogadott. 1991-ben szülővárosa díszpolgárává választották. Meghalt 1994. július 26-án.

Befejezésül álljon itt az a néhány sor, amelyben életének értelmét, áldozatvállalásának jutalmát fejezte ki még a díszpolgári cím adományozása előtt: „Én azt tartom az egyik legnagyobb dolognak az életben, hogy (az emberek) hittek bennem. Mert kitüntetés nekem sose járt, de nem is kívánom. Az én kitüntetésem egyike ez a hit.”

Bakonyi István

Keserőség és fájdalom

Szikra János: Ablakomban kutya ugat

Évekkel ezelőtt, *Az élet ma másmilyen* című prózakötete idején azt írtam Szikra Jánosról, hogy ő természetesen továbbra is elsősorban költő a számomra. S most visszakanyarodott első három könyve műfajához és világához. (Persze tovább bonyolítja a helyzetet, hogy új folyóirata, az *Argus*, ahol főszerkesztő-helyettes 2003 óta, folytatásokban közli új nagyprózáját.) Mindegy: az *Ablakomban kutya ugat* verseskötet a javából! S itt még megállhatunk egy kicsit, és szólhatunk a kiadói tettről. A százhalombattai Százhalom Kiadó ugyanis nem tartozik a legnagyobb hagyományokkal rendelkezők közé, és íme, most mégiscsak arról tett tanúságot, hogy akárhol, akármikor megjelenhet ma Magyarországon fontos kötet. Mint ahogy ennek az ellenkezője is igaz mostanság...

A keserőség, a fájdalom ezúttal sem hiányzik Szikra János versvilágából, bár a fülszövegből megtudjuk, hogy a boldogság is társául szegődött az ezredforduló éveiben. Egy biztos: akár keserűségből, akár boldogságból sarjadtak az új versek, mindenképpen a tudatos életműépítés részei. Az inkább népinek nevezhető irány újabb lírai dokumentumai ezek, követvén persze az életrajz belső folyamatait. Az is költőnk sajátossága, hogy nem kívánja magát túlzottan elkötelezni semmiféle irányba, alkotói személyisége rendkívül nyitott, úgy persze, hogy azért az olvasó sejtse hovatarozását. Ez a hovatarozás azonban elsősorban esztétikai jellegű, és mentes minden egyéb sallangtól, netán politikától. Ízlését olyan költők alakították, mint Nagy László, Csoóri Sándor, Takács Imre vagy Utassy József. Közismert például, hogy Takácshoz kölcsönös bizalom és rokonszenv fűzte, s most is versekben emlékezik a hajdani fehérvári poétára. *Imre az első* című versében jellegzetes életpillanatokból, mozaikokból áll össze a kép. Kemény és könyörtelen hangon idézi meg a költő életterének legfontosabb városát, ahol akkoriban még az országosnál is hidegebb szellemi szelek fújtak. S a vers hőse részben „önkéntes száműzetésben” rágcsálta a „fehérvári szeretetotthonban az adófizetők kenyérét.” Olyan itt Szikra hangja, mint aki „a tudásért tesz panaszt”. Kérdés persze, hogy rátekint-e a század, és szántván a paraszt... Pedig valóban jó lenne, ha az ilyesfajta költői hang terjedne, hiszen híján vagyunk neki. Korszerűnek lenni úgy, hogy közben nem a nyelvi kísérletezés az elsődleges, s a nyelvben is minőségit alkotni – nos, ez az összetettség Szikra János lírájának lényegéhez tartozik. Hagyomány és modernség van így együtt, s ezt akkor is célszerű hangoztatnunk, ha tudjuk: közhelyfűzők az ilyen megjegyzések.

Határozott világkép, ugyanakkor a keresés igénye munkál a háttérben. S persze legújabb világunk még újabb rettenetei, amelyek persze nem mérhetők a természeti katasztrófák és a pusztító háborúk borzalmaival, ám mégiscsak mérgezik létezésünket. A költőnek pedig számolnia kell a körülményekkel. És mivel számol, le is vonja a maga következtetéseit. Már-már cinikusan látja a világot, de ez a cinizmus egyenes ágú leszármazottja annak, amit bírál. Ő, aki a hajdani helyi kis „acélgörgyök” világaról állít ki bizonyítványt, nem fukarkodik most sem az ítélkezéssel. Persze kérdés, hogy kell-e ítélkeznie a költőnek. Ám tudjuk: a „közügyekben érdekelt” poéta mindig hajlik erre. Most például arra, hogy kimondja: „Meghalni bűn, lenni szegény.” (*Föld, magyar föld*). Ő is a „káromkodásokból katedrális” építeni akaró költők egyike. Nagy László-i indulatok, átkozódások és vágyak mozgatják tollát.

Zavaroktól sem mentes, alakuló, „fortyogó” a világképe, folyamatos útkereséssel. A mindenfajta bizonyosság hiánya is jellemzi. S a hiányok: távlathiány, Isten-hiány, jövőbe vetett hithiány. S éppen azáltal lesz jelentős, hogy ezt a korjellemző lélekállapotot tükrözi pontosan és hitelesen. S a végső

letisztulás, a tömörítés igénye is sok emlékezetes verset eredményez, sokszor dalformában. Többször elemzi a pillanat és az örökkévaló viszonyát (*Ne szíts viszályt; Vándor égen; Apa, fiú; Lomb zúg; Rozmaring* stb.). Jó érzékkel ötvözi több évtizedes élményeit az új, rendszerező szándékkal, s itt a szűkebb, családi vonatkozások éppúgy szerepet játszanak, mint a társadalmi hazugságok, a hamis szerepjátások. Erős a társadalombíráló él, különös keménységgel és szabadszájúan leplezi le a világot. S azért közben ilyen lírai titelalátokat találunk: „Nincs ott már semmi, barátom. / De tudom: fön, az áfonyától ittas Hargitán, / lábához hullajtja / az Énekes madár Isten könnycseppjét, / a harmadik diószemet.” (*Kölcsey népe előtt*)

A dalok és a szabad formájú versek váltogatják egymást végig, sajátos ritmust adva a kötetnek. Természetesen kiemelt hely illeti meg a kötet címét adó művet is. A keserűség, az otthontalanság érzése, a kétkedő kérdések játszanak fő szerepet itt, s mögöttük a magánemberi és a közösségi válságok, mélységek. „Ki üldöz el, küldhet innen? / Szoríts magadhoz, Úristen.” S ezúttal kell érintenünk az Isten-élmény sajátos megnyilvánulását. Vágyik utána, de létét tagadja. Küzd vele, s azt mondja: nincs. Ismerős küzdelem ez, a hitetlenség és a hívés, Ady óta különösen drámai harca. Az árván maradt ember lelki válsága. Persze nem mindig a tagadás a meghatározó, van, hol a távollétét hangsúlyozza. Ebben a bonyolult viszonyban rokona a már említett Utassy-féle felfogásnak, hiszen idősebb pályatársa is drámai küzdelmet folytat a Teremtővel. Az sem csoda, hogy az istentagadás néhol az „embertagadással” is érintkezik (Lásd: a *Sejtről sejtre* befejezése: „De nincs. S te sem. Nem bánom. / Más is van a világon.”). Gyakran háborog hát a lélek, alig van esély a megnyugvásra.

Szólnunk kell még ugyanakkor a hagyományos értelemben véve is szép szerelmes versekről, az újból megtalált boldogság és harmónia lírai dokumentumairól, persze e művek is fűszerezve vannak a jellegzetes Szikra János-i hanggal.

Sok híron játszik a költő. A hangulatok is változóak, a versforma és a stílus sem egysíkú. A negyedik verseskötet „hajlíthatatlanul” viszi tovább a hajdani „fekete doboz” hangvételt, a „kőleves” súlyait. Folytonosan megújuló költészet ez, napjaink jeles teljesítménye.

(*Százhalom Kiadó, 2002*)

Kríza Ildikó

A pityke és a kökény

Dékány Ráfael válogatott népmeséi az 1800-as évek második feléből

Dékány Ráfael neve, tevékenysége a Kecskemét iránt érdeklődők előtt bizonyára jól ismert, és gazdag életútjáról nem csak a vidék lakói tudnak sok részletet. A város szülőtte volt, és hűséges fiaként megpróbáltatásokkal tarkított életében mindig visszatért, és a *Kecskeméti Lapok* – máig fontos folyóirat – szerkesztésével örökre beírta nevét a történelembe. Erdemeiről már életében elismerő cikkek jelentek meg, és az életrajzírók csak válogatni tudtak a sokféle tevékenységének bemutatásakor vagy a publikációk felsorolásakor.

A színes életutat bejárta Dékány Ráfael pályájának mindmáig maradt egy ismeretlen oldala, egy kötetnyi kézirat, egy feltáratlan munka, amit jelenleg a Néprajzi Múzeum őriz. A háromszáz oldalnyi rendezett szöveggyűjtemény nem más, mint az alföldi mesekincs tárháza. Ebből a jelentős anyagból válogatott Kriston Vízi József, és tett közzé 27 szép népmesét. Nem mondhatjuk, hogy a teljes ismeretlenségből kerültek elő a szövegek, hiszen fél évszázaddal ezelőtt már – Kovács Ágnes mesekutató munkája nyomán – a szakemberek tájékozódhattak a gazdag és szép mesékről, sőt Ortutay Gyula Katona Imrével együtt közzétett egyet-egyet. Ennek ellenére a kiadásra szánt, de balserencse folytán kéziratban maradt gyűjtemény 1885 óta, idestova 120 éve vár arra, hogy élénk kerülhessen, hogy élvezhessük stílusát, és megismerhessük az alföldi szóhagyomány változatosságát, a mesék mellett a pünkösdi ünneplés, karácsony meg más szokás hajdani létét.

A most megjelent könyv tehát egyszerre újdonság és adósságtörlesztés. Újdonság, mert az Alföld közepe sokáig mostoha terület volt a hagyomány kutatói között. Míg Heves környékéről vagy Dél-Alföldről sok szép mese került az olvasók elé, addig a Kecskemét környéki hatalmas térségről nem volt híradás. A múlt század közepén Vargyas Lajos fedezte fel, hogy a kisújszállási tanyavilágon olyan archaikus melódiakincs van, amelyhez hasonlót Bartók és Kodály fél évszázaddal korábban csak eldugott peremterületeken talált meg. Aztán a 60-as években Lükő Gábor a pásztorok faragásait vizsgálva látta, hogy milyen gazdag ez a művészet, és mutatott rá arra, hogy évezredes hagyomány él tovább a faragott képeken. Most Dékány Ráfael segítségével kerül élénk egy mesébe foglalt mítoszvilág a Kecskemét környéki lakosság hajdani tudását igazolva.

A mesék nem a gyerekeknek szóltak. Így ez a kötet sem a kicsiké, hanem mindenkié, aki kíváncsi a nagy emberi érzésekre, kalandokra, eredményekre, az igazságosság és hamisság ellentétéből fakadó konfliktusokra, és megannyi más örökké aktuális kérdésekre. Ráadásul mindezek könnyen érthető, élvezetes formában, filozofikusságtól mentes stílusban került élénk. A mese, vagyis az élő beszéd, az íratlan tudás rendezett, kikristályosodott tudás átadásának formája, ami közvetítette generációk bonyolult világfelfogását évszázadokon, -ezredekén át. (Napjainkban, mióta készen kapjuk a sablonsztorikat a médián keresztül, sőt ráadásul már olvasni sem kell, mert a tv szájunkba ereszti azokat, eltűntek a mesélés alkalmai, eltűntek a jól mesélni tudók, a gondolati egységeket rendszerbe foglalni képes előadók meg a hagyomány éltetői és befogadói.) Dékány meséi szép bizonyosságai annak, hogy nem is olyan régen, 3-4 generációval ezelőtt a kecskemétiak, vagy a környékben élők tudták és értették a természet és társadalom összefüggéseit, a mítoszokból átlényegült hősök harcának jelentőségét, az erkölcs törvényeit.

A *pityke és kőkény* című könyvben olvasható mesék hősei megelevenítik az emberi küzdés értelmét és fontosságát, a jóért, jobbjért, a messze lévő, de mégis elérhető célokért folyó törekvés jogosultságát. A mesék cselekménye, etikai mondandója történeti eszközökkel megfoghatatlan időkből eredeztethető. A mese szövege tehát nem az egyszerű, egysíkú ún. „egyperces” helyzetkép, esetrajz, hanem ellenkezőleg, egy egész folyamat bemutatására alkalmas logikus eseménysor. Példaként hadd említsem a közismert és világszerte megannyi párhuzammal rendelkező mesét az *állatok beszédét értő pásztorról*, amelyben a természetközeli helyzetben az emberi tettek következményeinek változatossága tárul elénk néha természetgató, máskor vidámító formában. A bajba jutott állat megsegítése és a hálás állatok ember iránti jósága elvileg közhely. A mese ezt a bonyolult viszonyrendszert közvetíti, és azok, akik értik a szimbólumokat, jelképes beszédet, nemcsak kalandokról hallanak, hanem annak erkölcsi üzenetét is veszik. A látszólag könnyű prédának tűnő kicsi kígyót a hős nem öli meg, pedig a kígyót gyakorta gyűlölt, félelmetes, pusztításra szánt állatnak vélik. A jótett nyomán olyan ismeretekre tesz szert, amivel egész életében boldog és kiegyensúlyozott lehet. Pontosabban lehetne, ha a feleség közbe nem szólna. Itt a külső és belső harmóniát, ellentétet az állatok szájába adott beszéddel érzékelteti a mese, és teszi nevetségessé a hőst, ha kilép szerepéből.

Egy másik mese a *kis kanász és a messzelátó királykisasszony* története kapcsán a segítő lények szimbolikus jelentésére figyelmeztet. Itt is segítő állatok állnak a hős mellett. De figyeljünk csak arra, hogy a megsegített lények, a ponty, sas, öregember valójában a vízi világ, levegő ura, föld embere az egész természetet szimbolizálja. Mindezek között az ember különleges tudását hirdeti, hiszen a királylány erejének legyőzése az öregember találekonyásával lehetséges, vagyis az ő fontosságát, győzelmét hirdeti. A mesehősök segítői természetesen nemcsak állatok lehetnek, hanem emberek is. Így van ez a *Vörös király lányáról* szóló mesében, akinek megmentése a rendkívüli képességű emberek összefogásával lehetséges. A mese erkölcsi mondandója egyben világfelfogás, ami mélyebb és áttételesebb, mint a mai tömegkultúrát formáló tv-sztorik üzenete. A mesehősök kalandjai máskor a mítoszi világba visznek. Az alvilágban, a sárkányok birodalmában az ottani törvények szerint kell megküzdeni az elrabolt királylányért. A kihívások és küzdelmek révén érzékelteti a mese, hogy az okos, a gazdag, a rá tartati vagy éppen szépséges királylány kezének elnyerése nem könnyű feladat, de a kihívást vállalni kell ahhoz, hogy életben maradjon. Az élet tele van előre nem látható feladatokkal, jelentős akadályokkal, félelmetes ellenségekkel. Mindezekkel szembe száll az, aki magát arra érdemesíti, és győz, mert ha nem, akkor meghal, elvész, megsemmisül, semmiképpen nem lehet mesehős.

Máskor egy bibliai történet kerül a mesébe. József és Putifárné esetét a Bibliából vagy Thomas Mann regényéből ismerjük, ami szerint a fáraó ifjú felesége megszereti az ifjú hőst. Az idős férfi fiatal feleségének jogtalan és törvénytelen kapcsolata minden időben kedves téma, ami lehet tragikus is, meg komikus is. Dékány a konfliktust feloldja, új megoldást keres, mert amíg az idős király haragja elérheti a fiatalokat, addig a segítő szolgálk mellettük állnak, de amikor meghal a fiatal ember és az időközben megözvegyült ifjú királynéval egymásra talál, és a mese törvényei szerint „boldogan élnek, amíg meg nem halnak”.

A mesék erkölcsi mondandója rendszerint nem valami kispolgári oktató, tanító előírásként jelenik meg, hanem csak közvetetten, de mindenki számára érthető példába ágyazva. Jól mutatja ezt az Okos és a Friss koma vetélkedése. Egyikük rendre kitalál valamit, hogy csalafintasággal törbe csalja a társát, de végül mindketten pórul járnak, terveik rendre nevetségbe torkollnak. Ezt csak a jó előadók tudják úgy elmondani, hogy végül a hallgatók dőlnek a nevetéstől. Hasonló ehhez a mestertolvaj meséje is, a kovács fiának története, aki király gatyáját, királyné ingét is el tudja vinni ügyes ötleteivel. Az okosság, bölcsesség, ügyesség, becsapás éppen úgy a mesék világához tartoznak, mint a mítoszok és csodák. Ez az, amiért nagyon sajnáljuk, hogy a mesék előadása, sőt olvasása is egyre inkább háttérbe kerül.

Dékány Ráfael az élő mesélés hangulatát varázsolja elénk. Nem tudjuk, csak feltételezzük, hogy ő maga hallhatta a meséket. Valószínű, a mesék egy részét hajdani katonák mondták el neki, hiszen sok mese hőse obsitos, katonaviselő ember. Máskor a mesteremberek világát mutatja a szöveg, vagy éppen a természetközeli emberek tapasztalata derül ki a cselekményből. Bárkitől is hallotta a mesét, a megfogalmazás azonban minden bizonysággal a jó tollú, könnyen fogalmazó Dékány Ráfael érdeme. A 19. század 80-as éveiben leírt mesék stílusa vetekszik az Arany László-, Gyulai Pál- vagy későbbi Benedek Elek-féle mesékkel. Sajátos, mondhatni egyenletes előadói stílusa van. Esztétikai mértékkel nézve szép, jól felépített, kerek mondanivalóval rendelkező meséket szedett egy csokorba a gyűjtő. A népies fordulatokat meghagyja, sőt a kézirat ismerői szerint felfigyelt rá és tudatosan használta, illetve máskor mellőzött egyet-egyet. A szöveg gondozója, Bordi Zsuzsanna észrevette az

ebben rejlt erényeket és különlegességeket. Jó példa erre a címadó mesében maga a *pityke* szó. A mesében a kiscsibe színönimája a *pityke*. Ki ne emlékezne arra, hogy a gazdasszonyok nemcsak falun, de még a városban is „pitye, pitye” hangutánzó szavakkal hívták a kiscsibét. Ennek becézett alakja a *pityke*, ami mára kikopott a köznyelvből. Bár sok katonahős van a mesékben, és a felületes olvasó talán a zubbonyok gombjaira asszociál a pitykét olvasva, de itt szó sincs erről. Azt is hangsúlyozni szeretném, hogy Dékány a már korábban könyvekben közzétett mesékkal szemben vállalja saját változatait. Ezt példázza éppen *A pityke és a kőkény*, ami nem más, mint Gyulai révén sokszor kiadott, *Kóró és kismadár* címmel ismertté lett lánc-mese változata. Figyelemre méltó a mese végkifejlete is. A kiscsibe megfullad a torkán akadtt kőkénytől, nem tudja végigvárni, amíg a segítséget kérőt egyik helyről a másikra küldik, hiszen mindenki csak meghatározott feltétel teljesítése után hajlandó segíteni. A láncmesékben a láncszemek gyarapítása éppen olyan fontos, mint a visszafelé bogozott kapcsolatsor pontos betartása, és végül a siker. Ez a mese a pityke halálával erkölcsi igazságot hirdet, figyelmeztet arra, hogy a segítség nem tűr halasztást, a kifogások és önző követelések a bajba jutott vesztét okozhatja.

Dékány meséi 120 évvel ezelőtt az akkori élethez illeszkedhettek. A csodák a hazatérő katonával történtek, vagy Budapestre utazóval, illetve mesterlegénnyel. A huszár eljut a szárnyas farkas hátán a csodák palotájába, magával hozza az élet vizét, világot legyőző karddal egymaga győzi le az ellenséget, különleges ruhával emberfeletti erőt kap s megannyi különleges esemény részese. A varázsmesék egyes részletei a környező világhoz tartoznak, és a valóságból merített elemek, szereplők a tündérvilágot emberközelié teszik. Úgy gondoljuk, hogy ez a mesemondás, meseírás a 19. századi műveltséghez tartozott, és éppen ezért a kor nagy vesztesége, hogy közzététele elmaradt, a szövegek csak most kerülnek először nyilvánosságra. A pótolhatatlan mulasztás következménye, hogy ráirányítja a figyelmet a mese lényegére, a mítoszi világ természetes létére, a bonyolult kapcsolatok emberformáló jelentőségére, a mesék kultúránkhoz kötődésére. Ez a nagyszerűen szerkesztett szöveggyűjtemény kiegészül a mesegyűjtés idejét bemutató életképekkel. Minden egyes képhez találó meseidézett társul, bizonyítva, hogy az élet és a mese világa összetartozik, a hétköznapi eseményeinek szürkése a mesében művészi formát ölt és telítődik új tartalommal. Az új mesekönyv felhívja a figyelmet a mese valós értékeire, igényt ébreszt a tradicionális műveltségünk megismerésére.

(*Argumentum*, 2004)

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.